

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A NYÍREGYHÁZI KÁLLAY-HÁZ TÖRTÉNETE

NÉMETH LÁSZLÓ | 20

BESZÉLGETÉS BIRÓ BORBÁLA MIKROBIOLÓGUSSAL

2021

•
III.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

56. ÉVFOLYAM, 2021. III. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Marik Sándor, Nagy Zsuka

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Talpas Design Grafikai Kft., Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levélcím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,

Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,

Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrásy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

TÖRTÉNELEM

HOLMÁR ZOLTÁN

A nyíregyházi Kállay-ház története 3

SÍPOS LÁSZLÓ

Máriapócs középkori temploma
– avagy gondolatok egy ICOMOS-díj kapcsán 13

IRODALOM

Cs. VARGA ISTVÁN

„...jobb és értőbb utókort remélt”
Németh László-életművázlat 19

BAKÓ ENDRE

„...sok meglepő közöst fogunk egymásban találni”
Németh László és Szabó Lőrinc baráti kapcsolata 32

SZABÓ G. FERENC

„Hol sarjad a magva a honszeretetnek”
Csorba Sándor: Kölcsey Ferenc debreceni diákéveinek iratai 47

BAKAJSZA ANDRÁS

Két XX. századi költő a szatmári Nagygécről
Kis Ferenc és Várkonyi Anikó 56

SZÍNHÁZ

KARÁDI ZSOLT

„A dicsőt, az égi szépet”
Negyven éves a Móricz Zsigmond Színház 62

FÖLDRAJZ

LÓKI JÓZSEF

Téglás természetföldrajzi képe 72

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

„Ahogy a talajunkkal bánunk, az úgy hat ki az életünkre is”
Beszélgetés Biró Borbála mikrobiológus professzossal, talajorvossal 92

SZÉPIRODALOM

JENEI GYULA	
Légszomj 9.	105
KULIN BORBÁLA	
Szophoklész gondban	109
KÜRTI LÁSZLÓ	
nehéz szív	116
VARGA VANDA	
Bory Zsolt ismeretlen verse elé	117
BORY ZSOLT	
Oda Katona Bélusnak!	117

NEKROLÓG

SZEPESSY BÉLA	
In memoriam Horváth János	
„Valaki elment és csak a csend és a hiány maradt, a falak üresen konganak”	118
BUGYA ISTVÁN	
Bolond, ki felejt, múlásra bízva a múlt viharát	
Március 15-én elhunyt Dinnyés József zeneszerző, énekes-költő	121

SZEMLE

MÁRIÁS JÓZSEF	
„A sötétség ellen fényt kell gyűjtani”	
Kérdések és válaszok egyházainkról, hitünkről	127
NAGY BALÁZS	
Földalatti perspektívák	132
JAKAB ATTILA	
Kisvárda a középkorban	137

A borítón a nyíregyházi Kállay-ház látható. Fotó: Varga Vanda

HOLMÁR ZOLTÁN

A nyíregyházi Kállay-ház története

Nyíregyházán a 2010-es években kezdődött meg a Kulturális Negyed kialakítása, amely a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolától a Vasvári Pál Gimnáziumig tart, magába foglalja a Móricz Zsigmond Színházat, a Szindbádót (az egykori Helyőrségi Klubot), a Kállay-házat, a Jósa András Múzeumot, valamint a Rózsa-kert Szabadtéri Színpadot.

A Bessenyei téren álló Kállay-házat dr. Kállay Rudolf (1853–1920) sebész-főorvos, kórházigazgató építtette egykoron, amely több mint egy évtizedes tárgyalásosorozat nyomán került a város tulajdonába. Az épületet gyakran szokták Kállay-kúriának is nevezni, bár a korabeli képeslap-ábrázolásokon is „lakóház”-ként szerepelt, így a „ház” megnevezés azért is előnyös, mert nem keverendő össze a család ősi fészkevel, a kállósemjéni Kállay-kúriával. A Nyíregyháza szívében álló neoklasszicista főépület felújítása 2015-ben a Modern Városok Program keretében kezdődött meg és 2017 elején fejeződött be. A főépületéhez nyaktaggal kapcsolódó, korábban a Hadki-

A Kállay-ház homlokzata, 1909 (Kállay Gyűjtemény)

egészítő Parancsnokság által használt, 1959-ben épített emeletes, lapostetőt épület rekonstrukciójára 2019–2020-ban került sor. Ekkor építették vissza, a korabeli fotók alapján, a nyugati oldalon korábban lebontott nyitott árkádost a történelmi főépülethez. A Nyírvíz-palota második emelét 1993. március 10. óta működő Kállay Gyűjtemény anyagainak a Kállay-házba történő átszállítása 2020 tavaszán történt, az intézmény ünnepélyes megnyitóját 2021. július 21-én tartották. A ház azóta a Jósa András Múzeum tagintézményének és egy látványos várostörténelmi kiállításnak ad otthont.

A Kulturális Negyed által felölelt Bessenyei és Benczúr terek már a múlt század elején is közkedvelt helyszínei voltak a városnak. A XIX. század elején Nyíregyháza mezőváros fele-fele részben a Desseffy és a Károlyi család osztatlan birtoka volt. A település a betelepítés után fél évszázaddal olyan tehetössé vált, hogy pénzen megvál-

totta földesúri terheit. 1803-ban a Dessewffyekkel, 1824-ben a Károlyiakkal kötöttek örökváltás-szerződést a nyíregyháziak. Az ő emlékükre 1900-ban a Széchenyi utcát keresztezve egy-egy hosszasan elnyúló teret alakítottak ki, melyek a két földesúri család emlékére a Károlyi és a Dessewffy tér elnevezést kapták.

A századfordulón a Dessewffy tér, azaz a mai Bessenyei tér nyugati oldalán csupán két jelentősebb épület állt: az 1891-ben átadott egykori Csendőrségi Iskola, későbbi Helyőrségi Klub, amelyben ma a Szindbád elnevezésű Színház-történeti rendezvénytár látható, illetve az 1894-ben Alpár Ignác tervei alapján épült, Móricz Zsigmond nevét viselő Színház. A városvezetők 1902-ben gondoltak először arra, hogy a vasúthoz vezető út két oldalán fekvő mocsaras,

A Kállay-ház belső udvara, 1909 (Kállay Gyűjtemény)

posványos, szénapiacnak használt területeket, vagyis a Károlyi és Dessewffy tereket rendezni kellene.¹ A két tér parkosítását végül 1904. március 21-én kezdték meg.² A terveket Hein János (1866–1935) budapesti kiváló műkertész készítette, és a munkálatok az ő felügyelete és vezetése alatt 60–70 napszámossal segítségével zajlottak. A jeles eseményről a *Nyírvidek* című megyei lap is beszámolt: „Mind két parkot egy-egy kigyózó útvonal hasítja végig. Az ekként előálló területek gyepvel vetetnek be és a gyepes területeken megfelelő csoportokban bokrok, az utak menten pedig lombos fák lesznek. Kerítés csak a vasúti és szentmihályi utcai széleken lesz.”³

A munkálatok olyan jól haladtak, hogy egy hónap múlva a megyei lap már az alábbiakról írt: „A Károlyi- és Dessewffy-terek parkozása nagy erővel halad előre. A bokrok különösen nagy mennyiségű fenyő és tulya már legnagyobb részben el vannak ültetve. Fölmerült azonban az az aggodalom, hogy nagyon kevés lesz a fa, és hogy ennek a díszkertnek jó karban való fenntartása sok költségbe fog kerülni.”⁴

A facsemeték problémája 1905 november elején oldódott meg, amikor a Károlyi téren, vagyis a mai Benczúr téren elültettek 12 platánt, 12 jegenye nyárfát, 100 díszfát, 1500 díszbokrot, elszórtak 75 kilogramm fűmagot, felhasználtak a fákhöz 100 karót és kihordtak 200 talyiga földet a járdák mellé, mindezt 1112 korona 80 fillérért. A munkát Szelnár Vilmos városi kertész irányította.⁵

A parkosítással párhuzamosan a Dessewffy tér nyugati oldalán újabb építkezésekre is sor került. Először a Széchenyi utcai sarkon épült meg 1902-ben Kéry József (1871–?)

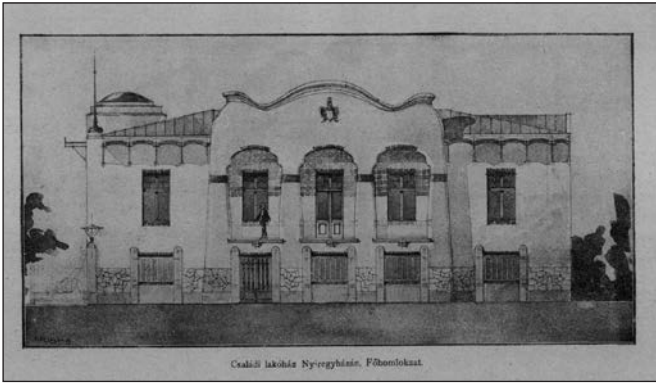
¹ BENE JÁNOS: Az utolsó békeévek. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2009. 4. sz. 490.

² Nyírvidek, 1904. március 27. 3.

³ Nyírvidek, 1904. március 27. 3.

⁴ Nyírvidek, 1904. április 24. 3.

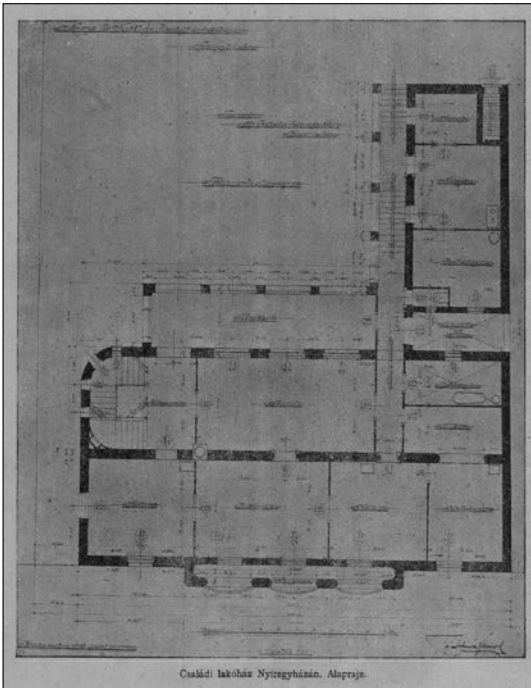
⁵ BENE JÁNOS: Az utolsó békeévek. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2009. 490.

A Kállay-ház homlokzatának terve (Építészeti Szemle)

Budapest Bank fiókja működött. Tőle nem messze, a Desseffy tér és a Malom utca sarkán épült egy ma már kicsinynek tartott, csinos kis emeletes ház, melyben dr. Dohnál József (1867–1925) megyei főorvos és felesége, Jósa Vilma (1875–1917) lakott. Ennek szomszédságában található dr. Kállay Rudolf főorvos-kórházigazgatónak az 1903-ban épült 15. házszámú családi háza, a Kállay Gyűjtemény otthona.

Kállay Rudolf 1853. november 13-án született a napjainkban Kállósemjénhez tartozó Kiscserén. Édesapja a lánglelkű hazafi, Kállay Ödön (1815–1879) főszolgabíró és országgyűlési képviselő, édesanyja pedig csépesi Faragó Mária (1821–1879) volt.

A Kállay-ház alaprajza (Építészeti Szemle)

építész tervei alapján a Morgenstern-ház, amely napjainkban a Szent György Magyar Ortodox Egyházközség kápolnájaként működik. A szomszédságában található Várallyay Sándor (1894–1966) okleveles építésmérnöknek az 1926-ban építtetett családi háza, amelyben, az 1990-es években a Bu-

dapest Bank fiókja működött. Tőle nem messze, a Desseffy tér és a Malom utca sarkán épült egy ma már kicsinynek tartott, csinos kis emeletes ház, melyben dr. Dohnál József (1867–1925) megyei főorvos és felesége, Jósa Vilma (1875–1917) lakott. Ennek szomszédságában található dr. Kállay Rudolf főorvos-kórházigazgatónak az 1903-ban épült 15. házszámú családi háza, a Kállay Gyűjtemény otthona.

A középiskoláit a kassai Katolikus Főgimnáziumban, valamint Lőcsén és Pozsonyban végezte. 1873–1877 között a Budapesti Királyi Tudományegyetem orvosi karán tanult, majd 1877. december 15-én dr. Korányi Frigyes (1828–1913) belgyógyász avatta orvosdoktorrá. Kezdetben műtősnövendék volt a pesti II. Sebészeti Klinikán, ezt követően pedig a Rókus Kórház szemészeti osztályán dolgozott. Feleségét, dubovecki Dobóczky Malvint (1860–1939) 1880-ban vezette oltár elé, s öt gyermekük született: 1881-ben Tibor, 1882-ben a két évesen elhunyt László, 1887-ben Iván, 1889-ben Rudolf és 1894-ben Helén.

Dr. Kállay Rudolf 1884-től a nagykállói Nyilvános Közkórház sebész főorvosa, majd 1887-től ki-

nevezett igazgató főorvosa lett. Nagykállói kúriája a mai Kossuth utca 40. szám alatt volt, ahol ma az Idősek Otthona működik, de gyakran megfordult a család kiscseri kúriájában is. 1898. május 14-én részt vett és beszédet mondott a nyíregyházi Erzsébet Közkórház – a mai Jósa András Oktatókórház – alapkövetésénél Mikecz János (1850–1901) alispán, Bencs László (1841–1905) polgármester és dr. Jósa András

Dr. Kállay Rudolf és családja, 1912 (Kállay Gyűjtemény)

(1834–1918) vármegyei főorvos társaságában. 1899. november 20-án megnyitott a 165 ágygal ellátott Erzsébet Közkórház, az új intézmény első igazgató főorvosává dr. Kállay Rudolfot nevezték ki, aki 16 éven keresztül látta el kiemelkedően feladatát.⁶

Miután megnyílt az új megyei kórház neki is Nyíregyháza lett az új lakhelye, ezért saját házat kívánt építtetni. Bobula János (1844–1903) személyében megtalálta a megfelelő tervezőt, ő építette az Evangélikus Főgimnáziumnak a Gimnázium közli szárnyát 1887–1888-ban, majd tíz évvel később a megyei kórház tervezőjeként is szerepelt. Dr. Kállay Rudolf a házepítésre 1903-ban kapott engedélyt, így Kéry József építőmester megépíthette a villaszerű, emeletes házat, melynek homlokzata a Dessewffy

A Kállay-ház 1904-ben (Jósa András Múzeum)

terre nézett. A terveket azonban már ifj. Bobula János (1871–1922) készítette elő, nem pedig a munkával agyonterhelt, mozgalmas társadalmi életet élő apa.⁷

A Bobula János által szerkesztett szaklap, az *Építészeti Szemle* 1904 márciusában részletesen beszámolt a lakóház építéséről: „Lapunk mai számában két ábrán (alaprajz és homlokzat) bemutatott családi lakóház Nyíregyházán épült dr. Kállay Rudolf m. főorvos úr számára és jelenleg áll végső befejezése előtt. Az egy család befogadására szolgáló épület, mint nálunk rendszeren a vidéki városi családházak mind, kertben áll ugyan, de mégis az utca vonalában és egyik oldalával a szomszédházhoz támaszkodik. A program volt: az alacsony földszintbe elhelyezni az orvosi váró- és rendelőszo-

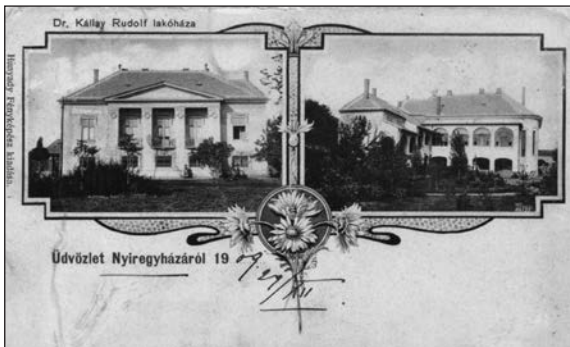
⁶ HOLMÁR ZOLTÁN: Emberileg és szakmailag is rendkívüli volt. Kelet-Magyarország, 2020. november 13. 7.

⁷ MARGÓCSY JÓZSEF: Utcák, terek, emléktáblák IV. Nyíregyháza, 1997. 153.

A Kállay-ház a Dessewffy térről, 1904 (Jósa András Múzeum)

pontjából a gazdasági rész (konyha etc.) szintje lejjebb helyeztetett a főemeleténél, úgy hogy 12 lépcsőfokon, egy zárt folyosón kell a cselédségnek közlekedni a belső szobákból a konyhai rész felé. Házi vízvezeték, fürdőberendezés, a szobákban parquet-padló és tapetta, márványlépcső képezik jellegzetességeit a ház kiállításának. A szobák magassága 4.20 méter. Az összes iparos-munkákat Kéry József építőmester,

A Kállay-ház képeslapon, 1909 (Darabanth Kft.)

bát, inas-, vendég- és úrfiszobát, továbbá mosó- és vasalóhelyiséget; a főemeleten elhelyezendő volt egy tágas szalon, dohányzó és ebédlőterem, háló- és kisaszonszoba, fürdő, cselédszoba, kamra és konyha, ezenfelül az utcára egy loggia és az udvarra egy tágas ún. télikert-helyiség, amelyre az ebédlő nyíljék.

Tervező ezen program teljes betartásával oldotta meg a feladatot. Költségkímélés szempontjából a gazdasági rész (konyha etc.) szintje lejjebb helyeztetett a főemeleténél, úgy hogy 12 lépcsőfokon, egy zárt folyosón kell a cselédségnek közlekedni a belső szobákból a konyhai rész felé. Házi vízvezeték, fürdőberendezés, a szobákban parquet-padló és tapetta, márványlépcső képezik jellegzetességeit a ház kiállításának. A szobák magassága 4.20 méter. Az összes iparos-munkákat Kéry József építőmester, fővállalkozó vezetése alatt nyíregyházi iparosok végezték kifogástalanul. Az összehitési költség 39.000 korona. A tervek Bobula János építész készítette és ugyancsak ő látta el a művezetést is.⁸

Érdekesség, hogy az *Építészeti Szemlé*ben közölt kép az épületről még szecessziós díszítéssel szerepelt, azonban végül klasszicizáló külsővel valósult meg.

Nem sokkal ezután dr. Kállay Rudolf kórházigazgató-főorvos bejelentette, hogy lakását 1904. május 1-től a színház mellett, a Dessewffy tér 15. számú saját házába teszi át. Fiai, Iván és Rudolf ekkoriban az Evangélikus Főgimnázium tanulói voltak, így 1904 és 1906 között reggelente ebből a házból indultak iskolába. Ráadásul 1901–1902-ben Rudolf osztálytársa az a dr. Kállay Miklós (1887–1967) volt, aki 1942–1944 között magyar királyi miniszterelnök lett.

A képeslapkiadás hőskorában ritkaságnak számított, ha nem egy középületet ábrázolt egy lap, hanem egy magánházat. Dr. Kállay Rudolf lakóháza ezek közé a kivételes esetek közé tartozott, ugyanis Hunyady László (1869–1933) fényképész megörököltette az impozáns épület homlokzatát és belső udvarát is. A Jósa András Múzeumnak a Történeti Dokumentum Gyűjteménye őriz néhány érdekes fényképet a korszak-

⁸ Építészeti Szemle, 1904. március 15. 52.

ból, amelyek a Dessewffy teret és lakóházait örökítették meg. A felvételeket dr. Jósa András készítette, melyek segítségével betekintést nyerhetünk a századfordulós hétköznapiakba, valamint a régi polgári házak rejtett belső udvaraiba.

1914. szeptember 7-én a kórházigazgató-főorvos lánya, Kállay Helén (1894–1945) ebből a házból ment esküvőjére a már említett dr. Kállay Miklóssal,

aki ekkor már nagykállói szolgabíróként ténykedett, majd ezután az ifjú házaspár is dr. Kállay Rudolf házában rendezkedett be. Három gyermekük közül a két idősebb itt született: Kristóf 1916. december 7-én, ifjabb Miklós pedig 1918. december 10-én. Gimnáziumi tanulmányaikat ők a nyíregyházi Kir. Kat. Gimnáziumban kezdték és folytatták, amíg itt lakott a család. A harmadik fiú, András a román megszállás idején, a nagykállói családi karácsonyozáskor született, 1919. december 24-én.⁹

A ház építtetője és tulajdonosa, dr. Kállay Rudolf egy évvel később, 1920. november 13-án hunyt el. Temetésére november 15-én délelőtt 11 órakor került sor a Dessewffy tér 15. számú gyászházból a római katolikus vallás szertartása szerint. Innen vitték utolsó útjára a nagykállói családi sírboltba, nagy őseinek nyughelyére.¹⁰

A házban ezután az immár szabolcsi főispáni tisztséget betöltő dr. Kállay Miklós és családja élt, de megfordult benne sógora – dr. Kállay Rudolf fia – dr. Kállay Tibor (1881–1964) pénzügyminiszter is, aki 1922. május 15-én érkezett Nyíregyházára, hogy a város képviselőjelöltjeként megtarthassa programbeszédét. A díszes menet a vasútállomásról a Széchenyi úton át haladt, sűrűn zuhogó májusi esőben, a bevonulási út mentén azonban véges-végig lelkesen éljenző közönség fogadta a város vendégeit, a választói közé érkezett pénzügyminisztert. A menet a Kossuth téren, majd a Bessenyei téren (mai Hősök tere) haladt át a pénzügyminiszter Dessewffy téri lakásáig.¹¹

Néhány hónappal később, 1922 augusztusában egy betörési kísérlettel került be a hírekbe a ház. A *Nyírvidek* az alábbi módon számolt be a nem mindennapi esetről: „Betörést kíséreltek meg, s már a szekrényeket is feltörték Rakovszky István ezredes, Dessewffy tér 2. szám alatti lakosnál és Kállay Miklós főispánnál, akinek ugyancsak Dessewffy téren van a lakása. Itt azonban megzavarták őket, mert nem vittek el semmit sem, csak a lakás kulcsait vették magukhoz, valószínűleg arra számítva, hogy még vissza fognak térni.”¹² Azt ezt követő nyomozási eredményről sajnos már nem számolt be a megyei lap.

A Dessewffy tér képeslapon, 1912 (Balázsi Pál tulajdona)

⁹ MARGÓCSY JÓZSEF: Két miniszterelnök szobra Nyíregyházán. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2000. 4. sz. 432.

¹⁰ Nyírvidek, 1920. november 14. 1.

¹¹ Nyírvidek, 1922. május 16. 2.

¹² Nyírvidek, 1922. augusztus 31. 3.

A legjelentősebb esemény a Kállay-ház történetében mégis az volt, amikor 1926. április 18-án dr. Kállay Miklós főispán és családja vendégül látta a Nyíregyházára érkező József Ferenc (1895–1957) főherceget és feleségét, Anna Mónika (1903–1976) főhercegnőt, akik aznap a lánycserkészek ünnepségén vettek részt. A jeles eseményt – így vele együtt a házat – a *Filmbírádó* is megörökítette.

Kállay Miklós és Kállay Helén eljegyzése,
1914 (Kállay Gyűjtemény)

A cserkészmozgalom már az I. világháború előtt, 1910-ben kezdett kibontakozni Magyarországon is. Először fiúcsapatok alakultak, de már ekkor létrejött egy-egy lánycserkészcsoport is. A leánycserkészek szervezeti függetlenedésük első lépéseként önálló csapatokat alakítottak, de ugyanazon értékrend és célkitűzések mentén működtek, mint a fiúcsapatok. 1923-ban alakult meg a Magyar Cserkészleány Szövetség, melynek vezetői a leánycserkészek nemzetközi szervezeteiben is jelen voltak. Ebben a korszakban a fiúkat és a lányokat elkülönítve nevelték, ennek tudható be a külön csapatok és szövetségek létezése. 1923 és 1944 között Lindenmeyer Antónia volt a cserkészlány-szövetség elnöke.¹³ A mozgalom jó háttérrel kapott azzal, hogy fővédnőként sikerült megnyerni Anna Mónika főhercegasszonyt, a fiatal József Ferenc főherceg feleségét. Nyíregyházán a Pacsirta utcai

leányárvaházban, a Jótékony Nőegylet égisze alatt 1924 elején indult meg a cserkész leánymozgalom, melynek eredményeképpen Ruszinkó Jenőné szervezésében létrejött a 39. számú Erzsébet királyné nevet viselő leánycserkészcsoport. Ebben segítségére volt csapatuk nagymamája és fővédnője, a főispán felesége, Kállay Helén.¹⁴

Ennek szellemében érkezett a főhercegi pár 1926. április 18-án Nyíregyházára, melyről két nappal később a *Nyírvidék* részletesen beszámolt: „A Kossuth-téren már bontják a drapériás sátrat, a Szabolcs-cserkészek zászlószentelési ünnepe véget ért, s a közönség a kedvet szegő, esős, szeles időben sem siet haza. A város ma dr. József Ferenc főherceget és ifjú hitvesét Anna főhercegasszonyt várja, akiknek nevét a magyar szívek szeretetének virágaival fonja körül a róluk szárnyaló hír, a rájuk való gondolás. Az ifjú főhercegasszony a magyar leánycserkészek fővédőasszonya s most, amikor a IV. cserkészkerület látogatására érkezik, első ízben van a Nyírség fővárosában, Nyíregyházán. Meleg rokonszenvet dokumentáló széleskörű érdeklődés előzi meg a főhercegi pár jövetelét és a Dessewffy-téren, a főispáni lak környékén délfelé már több száz

¹³ Magyar Cserkészélet (1910–1948). Szerk. Tabajdi Gábor – Szigeti László. Budapest, 2020. Magyar Cserkészszövetség, 122–123.

¹⁴ MARGÓCSY JÓZSEF: Utcák, terek, emléktáblák IV. Nyíregyháza, 1997. 105–106.

főnyi közönség vonul fel és vár kitarotán a zord kora tavaszi szélben.”

A Dessewffy tér 15. szám alatt álló főispáni házba a főhercegi pár fogadására egymás után érkeztek az egyházi, katonai és polgári előkelőségek, akik a fogadóteremben helyezkedtek el. Fél 12-kor a rendőrfőnök jelentette Ozory István rendőrtanácsosnak a főhercegi pár érkezését. Az első autóban Majthényi Kiss Sándor

A cserkészek szemléje a Kállay-ház előtt, 1926 (Filmhíradó)

rendőrfőtanácsos ült, aki a város határában várta a vendégeket. A második hatalmas Talbot-kocsi az éljenző közönség sorfala közt a főispáni ház udvarára fordult be, melyben a főhercegi pár ült. József Ferenc nagy sárga mezei virágcsokrot tartott a kezében, amelyet a miskolci cserkészünnepekről hozott.

A főhercegi párt a ház halljában – amelynek bejáratánál két délceg, kardos, díszruhás hajdú állt – dr. Kállay Miklós főispán és családja fogadta, a 10 esztendő Kállay Kristóf üdvözlő szavak kíséretében nyújtott át virágot a főhercegasszonynak. A főhercegi pár kocsiját egy Fiat követte, amelyen Mózer Ernő nemzetgyűlési képviselő utazott. Utánuk az országos főcserkész, gróf Festetich Pál és a leánycserkészek országos szövetségének elnöke, Lindenmayer Antónia érkezett meg arany cserkészliliommal ékesített gépkocsin.

A főhercegi pár a főispáni ház fogadótermében egybegyűlt előkelő vendégek előtt jelent meg, akiket dr. Kállay Miklós főispán mutatott be. Ezután dr. József Ferenc főherceg, Anna Mónika főhercegasszony és kísérete a főispáni hármaskonon helyezkedtek el. Mikor a középső balkonon feltűnt a főhercegasszony cserkészgyenyruhás alakja, lelkes éljen köszöntötte őt és a főherceget. A főhercegi párral együtt állt az erkélyen dr. Kállay Miklós főispán és felesége, Kállay Helén, valamint gróf Festetich Pál főcserkész, Lindenmayer Antónia elnöknő, Mózer Ernő nemzetgyűlési képviselő és vitéz Toókos Gyula ezredes. A balról eső erkélyen Mikecz István alispán, dr. Bencs Kálmán kir. kormányfőtanácsos, polgármester, dr. Erdőhegyi Lajos nemzetgyűlési képviselő, Benkő András kir. tanfelügyelő, Szohor Pál főjegyző és a honvéd tisztikar képviselői foglaltak helyet. A jobboldali erkélyen Énekes János prépost-kanonok, Bartók Jenő ref. lelkész, Zelenka Lajos kir. kúriai bíró, törvényszéki elnök, vitéz revisnyei Reviczky László ny. tábornok, a Szabolcs vármegyei Vitézi Szék parancsnoka és Virányi Sándor vármegyei főjegyző, cserkészparancsnok volt látható.

A 12. honvéd gyalogezred zenekara után a cserkész és a leventecsapatok érkeztek, hogy meghajtsák a lilomos zászlót a magyar főherceg és ifjú asszonya előtt, akinek cserkészkalapja mellett nemzetiszínű rozetta hirdette, hogy ő a magyar cserkészet vé-

dőasszonya. A magyar induló után a cserkész- és leventecsapatok a Szabolcs-cserkészek újonnan szentelt zászlaja alatt vonultak fel. Kozák István tanár délceg csapata élén kemény katonás menetben érkezett, és sorra jöttek a Szabolcs, Turul, Nyírség, Szent László, Baross-cserkészek, majd a Bocskai-főveges, nagyszerű fegyelmezettségéről és csapatszellemről tanúskodó leventék, oktatóik vezetésével. A főhercegasszony és dr. József Ferenc főherceg meghatottan, lelkesedő szívvel nézték a menetet, s József főhercegnek fia megilletődötten tisztelgett valahányszor újabb zászló, vagy új csapat vonul előtte. A díszmenet után a főhercegi pár a város négyes fogatán a Leánycserkész Otthonba indult, hogy részt vegyen a leánycserkészek ünnepségén.”¹⁵ Amíg a Kállay család itt élt, ez volt az utolsó jeles esemény a ház történetében, ugyanis a következő évben dr. Kállay Miklós főispán eladta az ingatlant.¹⁶

Nyíregyházán ebben az időben a katonaság létszámának bővülésével az állomásparancsnokság elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Ezért 1926. március 12-én Horváth László ezredes, állomásparancsnok levélben kérte dr. Bencs Kálmán polgármestertől a Barzó-örökösök házát (a mai Kölcsey Ferenc Gimnázium épülete), amelyben a vegyesdandár gyalogsági parancsnokságát, a honvéd állomásparancsnokságot, a helyőrségi tiszti kaszinót, a 12. gyalogezred tiszti étkezdéjét szeretne volna elhelyezni, s a fennmaradó helyiségeket pedig lakásokká átalakíttatni, hiszen még akkor is laktak tiszti családok és nőtlenek a barakktáborban. Azt az épületet azonban a tanítóképző kibérelte. Azután az ezredes a tanítóképző által visszabocsátott épületek közül a Szechenyi utca végén álló, ún. Huszár épületet szeretne volna kiutaltatni a várostól, azt azonban a polgármester korábban már az evangélikus leánygimnáziumnak ígérte oda. A levelezés végén dr. Bencs Kálmán csak azt tehette, hogy megfelelő lakások bérletét biztosítja. A helyzet végül megnyugtatóan úgy oldódott meg, hogy 1927-ben a katonai kincstár megvásárolta dr. Kállay Miklós főispántól az apósától, dr. Kállay Rudolf kórházi főorvostól lánya, Kállay Helén férjhezmenetelekor nászajándékba kapott nagy alapterületű, emeletes családi házat a Dessewffy tér 15. szám alatt, s az az épület 2017-ig szolgálta a honvédelem ügyét Nyíregyházán állomásparancsnokságként, kiegészítő parancsnokságként, végül toborzó és érdekvédelmi irodaként.¹⁷ Miután 1928. október 21-én felavatták a Megyeháza előtt a világháborús emlékművet, azaz a Hősök szobrát, a város első köztéri alkotását, a Bessenyei György testőrírót ábrázoló egészalakos szobrot áthelyezték a Dessewffy tér elejére, majd ennek hatására a második világháború után a teret is átkeresztelték Bessenyei térre.

Ebben az időszakban, 1991. szeptember 27-én avatták fel a Kállay-ház falán a Reviczky Imre (1896–1957) ezredes emlékére készült emléktáblát, aki a II. világháború után itt szolgált mint megyei kiegészítő parancsnok.¹⁸ Kállay Miklós és Kállay Helén házasságkötése után 80 évvel, 1994. október 29-én állították fel a család összegyűlt tagjai a hatósági küldöttek jelenlétében Gömbös László művésznak Kállay Miklósról ké-

¹⁵ Nyírvidék, 1926. április 20. 2.

¹⁶ Uo.

¹⁷ BENE JÁNOS: Messze van a nyíregyházi kaszárnya. 63–64.

¹⁸ Kelet-Magyarország, 1991. szeptember 28. 9.

szített mellszobrát, a Bessenyei téren, a 15. számú ház előtt.¹⁹ Később áthelyezték a Megyeháza elé, ahol vele szemben egy másik egykori miniszterelnök, gróf Lónyay Menyhért szobrát is felállították. A műalkotásokat a megyei közgyűlés nyilvános ünnepi ülésének keretében, 2000. augusztus 18-án leplezték le. 2012. december 13-án egy másik emléktábla elhelyezésére is

Dr. Kállay Kristóf a szülőháza előtt (Kállay Gyűjtemény)

sor került a Bessenyei téren álló Kállay-ház falán. Kállay Miklós miniszterelnök emlékére és tiszteletére avatta fel az emléktáblát dr. Kovács Ferenc, Nyíregyháza Megyei Jogú Város polgármestere és Hende Csaba honvédelmi miniszter.²⁰

A 2010-es évekre a Nyírvíz-palota második emelete egyre inkább szűkössé vált a dr. Kállay Kristóf által 1993-ban alapított Kállay Gyűjtemény számára. Az évtizedek alatt folyamatosan gyarapodó kollekció miatt nagy lett a zsúfoltság, nem állt rendelkezésre elegendő raktárhelyiség, de mindezek ellenére látványos kiállításokkal fogadta az intézmény a hétköznapi látogatókat. Még dr. Kállay Kristóf életében voltak törekvések arra vonatkozóan, hogy a Kállay Gyűjtemény végleges elhelyezésére egykori szülőházában, a Bessenyei tér 15. szám alatti Kállay-házban kerül majd sor, de ez végül még sokáig nem valósulhatott meg.

A Kállay Gyűjtemény végleges otthona a toborzó és érdekvédelmi iroda elköltözése, valamint a rekonstrukciós munkálatok elvégzése után a már említett, Bessenyei tér 15. szám alatt álló egykori Kállay-ház lett, ahol az intézmény 2020. július 21-től immár méltó helyen fogadhatja a múzeumbáratokat.

¹⁹ MARGÓCSY JÓZSEF: Utcák, terek, emléktáblák IV. Nyíregyháza, 1997. 155.

²⁰ Nyíregyházi Napló, 2012. december 14. 1.

SIPOS LÁSZLÓ

Máriapócs középkori temploma

– avagy gondolatok egy ICOMOS-díj kapcsán

Az ICOMOS¹ Magyar Nemzeti Bizottsága, a Díjbizottság javaslatára 2021-ben ICOMOS-díjjal ismerte el a máriapócsi Szeplőtlen Szűz Mária római katolikus templom felújítását. Nem akármilyen „négyes” tagjaként kapta e rangos díjat Máriapócs középkori temploma, hiszen ICOMOS-díjjal ismerték el a bajnai Sándor-Metternich-kastély, a sümegi Ramassetter-ház helyreállítását és hasznosítását, a szögligeti Szádvár romjainak konzerválását és bemutatását is.²

A Szeplőtlen Szűz Mária-templom

Sajnos, mai műemlékvédelemre, értékmentésre kevésbé fogékony világunkban meglehetősen visszhang nélkül maradt e hír. Bár az MTI jelentette, jószérivel csak egy napilap³ és néhány szakmai hírportál⁴ közölte. (Az ICOMOS Híradóban pedig csak május végén látott napvilágot.⁵)

A viszonylagos visszhangtalanság elsődleges oka a mindent háttérbe szorító pandémia lehetett, hiszen ki gondolta volna, hogy a Műemléki Világnapot 2021-ben sem tudjuk hagyományainknak megfelelően megünnepelni. Sajnos, ez évben is rendkívüli

¹ Az ICOMOS, teljes nevén International Council on Monuments and Sites / Conseil international des monuments et des sites (Műemlékek és Műemlékhelyszínek Nemzetközi Tanácsa) egy 1965-ben alapított nemzetközi szakmai szervezet, melynek célja, hogy minden lehetséges módon előmozdítsa és segítse a műemlékek és műemlékhelyszínek megőrzését, bemutatását, méltó – fenntartható és fenntartó – használatát. Székhelye pedig Párizsban van. (A Wikipédia nyomán)

² ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021. 2. sz. 6–11.

³ Magyar Hírlap, 2021. április 19.

⁴ Például: www.epiteszforum.hu, www.muemlekem.hu, www.museum.hu.

⁵ Az ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021/2. számában.

megemlékezést kellett tartani, csak az internet segítségével vehettünk részt azon.⁶ A 2021-ben ICOMOS-díjjal elismert helyreállítások laudációja is itt hangzott el,⁷ ám amint a járványhelyzet lehetővé teszi, külön díjátadó rendezvényre kerül majd sor.

De miért is adható e rangos szakmai díj?

Hadd idézzek az ICOMOS-díj kiírásából: „Az ICOMOS a nemzetközi célkitűzésekkel összhangban folyamatosan azon fáradozik, hogy a társadalom minden tagjának és szervezetének figyelmét felhívja az építészeti és kulturális örökség valamennyi elemének folyamatos és szakszerű gondozására megőrzésük és tovább örökítésük érdekében. Ezért az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága minden évben ICOMOS-díjjal tünteti ki az általa legjobbnak ítélt műemlék-helyreállításokat.”

Ezek lehetnek:

- épület(ek) megújítása,
- épület(ek) új rendeltetés céljára történő átépítése, bővítése, a műemléki értékek megőrzésével és felszínre hozásával,
- természeti értékek, parkok, kertek mintaszerű helyreállítása,
- történeti környezetbe harmonikusan illeszkedő, annak történeti és természeti értékeit tiszteletben tartó új épület(ek).

A beérkezett javaslatokat az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság a MÉSZ,⁸ a MUT,⁹ a RÉKE¹⁰ delegáltjaival kiegészített, e célra kijelölt Bíráló Bizottsága¹¹ értékeli. A Bíráló Bizottság, a titkosság feltételeinek teljes biztosítása mellett a jelölt helyszíneket, helyeket lehetőség szerint megszemléli, majd tárgyalás során értékeli, végül javaslatát úgy terjeszti elő az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság vezetőségének, hogy az döntését a Műemléki Világnap¹² alkalmából nyilvánosságra hozhassa, s a díjakat átadhassa. Erre első ízben 2006-ban, idén pedig már tizenhatodik alkalommal került sor. Eddig összesen ötvenegy díjat ítéltek oda.¹³ Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből 2019-ben Gacsály református templomának¹⁴ helyreállítása (és felújítása) kapott dí-

⁶ A 2008-as nemzeti bizottsági tagságom óta kilenc ízben tudtam részt venni ezen ünnepeken, de volt úgy is, hogy ehhez kapcsolódóan az ICOMOS-t képviseltem az Országgyűlés Kulturális Bizottságának szakmai rendezvényén, s több nemzetközi örökségvédelmi tanácskozáson.

⁷ A világnapi rendezvényen mutatott be az ICOMOS-díjas alkotásokat ismertető harmadik kötet. A legújabb kiadványban a 2017–2021 között díjazott másfél tucat helyreállítás szerepel.

⁸ Magyar Építőművészek Szövetsége.

⁹ Magyar Urbanisztikai Társaság.

¹⁰ Régi Épületek Kutatóinak Egyesülete.

¹¹ Voltaképpen a Díjbizottság.

¹² 2020. április 18. napján.

¹³ Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság honlapja (www.icomos.hu) alapján megállapíthatóan.

¹⁴ Gacsály műemléktemplomát bemutató tanulmányom „Gacsály szép tornyú temploma” címmel a *Titkot rejtő templomok – Műemlékvédelmi, művészet- és kultúrtörténeti írások* című kötetben jelent meg. (Örökségünk Könyvkiadó, 2020, 31–32.)

jat, idén pedig a máriapócsi Szeplőtlen Szűz Mária római katolikus templom.¹⁵

Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága a máriapócsi Szeplőtlen Szűz Mária római katolikus templom felújítását „a templom műemléki értékeivel összhangban lévő beavatkozás gondosságáért, a kutatók, tervezők, restaurátorok, kivitelezők és az építető érzékeny, folyamatos együttműködéséért” díjazta.¹⁶

Feltétlenül említsük meg, hogy a műemléki épületkutatást Juan-Alberto Cabello, Németh Péter és Simon Zoltán, a régészeti kutatást Jakab Attila, a restauratori kutatást, kivitelezést Pintér Attila és Kisterenyey Ervin végezte. A műemlék-felügyelő Mészárosné Tarr Erzsébet volt. A kivitelező a Zombor és Társai Kft. (Zombor Szabolcs vezetésével), az építésztervező Wittinger Zoltán (és Hild Csorba Bernadett), a statikus dr. Vándor András, a belsőépítész tervező Wittinger Zoltán, a belsőépítészeti kivitelező a Creaxia Bt. (a korábbi Stella-Team Bt.) volt.¹⁷

Máriapócson két műemlék templom áll: az Európa-szerte – kis túlzással világszerte – ismert barokk görögkatolikus kegytemplom¹⁸ és a középkori, ám alig ismert kis római katolikus templom.

Előbbi kapcsán megjegyzendő, hogy bár a máriapócsi görögkatolikus egyházközség alapításának évét nem ismerjük, azt tudjuk, hogy a XVII. században már állt fatemploma, amelybe 1675-ben Istenszülő-ikont készítettek. Ezt az akkori parochus öccse, Papp István festette meg egy török fogságból menekült fogadalmából. A tanúk vallomása szerint 1696-ban az ikon csodás módon egy hónapon át könnyezett.¹⁹ A templomot 1731-ben alapította Bizánczy György munkácsi görögkatolikus püspök, terveit Liczky Nikodémus kassai mester készítette, Olsavszky Mánuel püspök idején.

A déli homlokzat

¹⁵ Könyvrecenziók kapcsán az elmúlt években többször foglalkoztam „a freskós máriapócsi templom” jelentőségével. Például: Középkori templomok a Felső-Tisza vidéken (Értékmentő, 2010. 2. sz. 9–11.), Titkot rejtő műemlékek – Műemlékvédelmi és művészettörténeti tanulmányok 1999–2011. (Örökségünk Könyvkiadó, 2011. 135–139.), Értékmentő(ben) – Műemlékvédelmi írások, tanulmányok és tudósítások (Örökségünk Könyvkiadó, 2015. 91–98.), Titkot rejtő templomok – Műemlékvédelmi, művészet- és kultúrtörténeti írások (Örökségünk Könyvkiadó, 2020. 171–175.).

¹⁶ Az ICOMOS-díj laudációja alapján. ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021. 2. sz. 10.

¹⁷ A laudáció végén is rögzítetten! Lásd ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021. 2. sz. 11.

¹⁸ A görögkatolikus bazilika építészeti értékeiről és egyházi jelentőségéről legutóbb az Értékes esték keretében 2019. január 9-én tartottam vetítettképes előadást, a Mórícz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár konferenciatermében. Az erről készült tudósítást a Nyíregyházi Televízió feltette a YouTube-ra (<https://www.youtube.com/watch?v=m0FxFUuOUGe4>). A bazilika tornyainak játékat egy szokatlan szemszögből bemutató műemlékfotóm pedig az *Értékmentő(ben)* című kötet 120. oldalán, majd több tanulmánykötetben is megjelent.

¹⁹ A könnyező ikont azután Bécsbe vitték és ma a Stephansdomban őrzik. Pócsra 1707-ben Telekessy István egri püspök másolatot festetett Bécsben. 1715-ben a másolat ikon is csodásan könnyezett, amit újabb vizsgálat igazolt, ekkor vette fel a község a Mária előnevet.

A templom felszentelése 1756-ban történt. A templom félköríves szentéllyel épült, a hajóval közel azonos szélességű félköríves kereszthajók (keresztszárakként) bővítik. A nyugati oldalon reprezentatív homlokzati toronypár áll, mely 1856-ban épült meg, ám ennek magasságát a XX. század elején tovább emelték.²⁰ A híres kegyhellyé vált Szent Mihály főangyal-templomot 1948-ban XII. Pius pápa emelte „basilica minor” rangra. Máriapócs görögkatolikus búcsújáró helyét pedig az országban elsőként nyilvánították – 2005-ben – Nemzeti Kegyhellyé.²¹

A másik templom, a középkori eredetű katolikus plébániatemplom, mely jelentélen külsejével nemigen vonta magára az odalátogatók figyelmét. A zömök, hasáb alakú torony mögött hatalmas, ám jellegtelen ablakokkal áttört homlokzatú, azonos gerincmagasságú hajó és szentély a provinciális szakrális építészet tucatalkotásának tűnt. Azt azért rögzítette a szakirodalom,²² hogy az oklevelek 1328-ban már említik a település István nevű papját. Az 1332–35-ös pápai tizedjegyzék pedig Andrást mint Mária templomának papját. A templom 1744 és 1767 között a reformátusoké volt. Eszterházy Károly egri püspöknek köszönhetően kapják vissza a katolikusok, akik a romos épületet helyreállítják.

A templom az évszázadok során végzett átalakítások ellenére részleteiben, ám leginkább csak az értő szem számára megőrizte középkori jellegét. Ezt jelezhetette a támpilléres szentély, a torony formája, s a szentély északi oldalához csatlakozó sekrestye is. A szentély csúcsíves diadalívvel csatlakozik a XIX. században kiszélesített hajóhoz, ám a szentély gótikus ablakainak mérművei mára megsemmisültek.

1980-ban tárták föl a templom középkori Köpenyes Mária falképtöredékét, melynek keletkezése szintén a XIV. század első felére tehető. Mestere azonos lehetett a közeli ófehértói templomot kifestővel. Az ábrázoláson jól látható keretes díszítésbe foglalva, a templom névadója, Szűz Mária, akihez főpapok, királyok és mások fohászkodnak – írja az egyik szakirodalom szerzője.²³ Ám ők voltaképpen kegyelemért, közbenjárásért könyörögnek, az őket köpenyével óvó Szűz Máriához.

Ha föllapozzuk *A keresztény művészet lexikonát*,²⁴ abból az alábbiakat tudhat-

A Köpenyes Mária

²⁰ CSIZMÁR SAROLTA – JANKÁNÉ PUSKÁS BERNADETT – KOLLÁR TIBOR – NÉMETH PÉTER – SZATMÁRI ISTVÁN: Műemlékek a Kárpátok és a Tisza ölelésében. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat 2010, 58–59.

²¹ Máriapócs Nemzeti Kegyhely (Wikipédia).

²² ENTZ GÉZA (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei műemlékek. Budapest, 1987. II. kötet. 64–65.; CSIZMÁR SAROLTA – JANKÁNÉ PUSKÁS BERNADETT – KOLLÁR TIBOR – NÉMETH PÉTER – SZATMÁRI ISTVÁN: Műemlékek a Kárpátok és a Tisza ölelésében. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat, 2010. 58–59.

²³ SZATMÁRINÉ MIHUCZ ILDIKÓ: Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Kelet Press Kiadó, 2000, 29.

²⁴ SEIBERT, JUTTA (szerk.): A keresztény művészet lexikona (Corvina, 1994.).

jük meg ennek ikonográfiai jelentéséről: „Köpenyes Máriaként emlegetjük azokat az ábrázolásokat, amelyeken Mária kitárt köpenye alatt oltalmat kereső emberek alakja látható.” Ezen ábrázolás eredete a középkori jogban keresendő, akkortájt a köpeny kitárásának gesztusával lehetett szimbolikus értelemben törvényesíteni vagy adoptálni gyermekeket, és a magasabb rangúaknak joguk volt a köpenyük alatt menedéket nyújtani az üldözötteknek, s így kegyelmet kérni számukra.²⁵ Az első Köpenyes Madonna-ábrázolások a XIII. században tűntek fel Itáliában,²⁶ majd a XIV–XV. században egész Európában népszerűvé váltak. Ha – mint esetünkben is – Szűz Mária a gyermek Jézus nélkül jelenik meg, akkor a világbíró Krisztus haragja ellen védi a bűnös embereket köpenye alatt, és az *Utolsó ítélet*nél játszott közbenjáró szerepének megfelelően kegyelemért könyörög számukra.²⁷

A kicsiny templom teljes körű, a külsőt és a belsőt magába foglaló felújítása – a rendelkezésre álló pénzügyi források függvényében – egy évtizeden át tartott, mivel a teljes körű helyszíni falkutatás csak több részletben történhetett. A kivitelezés során a tervező ennek eredményeit figyelembe véve módosította a terveket, és a templom viszszanyerhette a középkori külső jellegét, helyreállíthatták a tömeg és a belső tér eredeti tagoltságát, ha úgy tetszik, hierarchiáját.

Az ICOMOS vizsgálta a felújítás szakszerűségét, gondosságát is.²⁸ A máriapócsi középkori templom műemléki felújítása két ütemben zajlott. Az elsőben a toronyra került sor, a gótika jegyében. Az új toronysisakkal és a felső szinten visszaállított csúcsíves ikerablakokkal a toronytest már optikailag karcsúbb hatást keltett. A második ütemben – a feltárt építészeti nyomok alapján – a hajó falainak megmagasításával, a hajó és a szentély közötti oromfal visszaépítésével, a tetők hajlásszögének növelésével már egy egészen más, lépcsőzetesen tagolt tömegű épület született. Ennek eredményeként a torony és a templomtest közötti lépték, arány is harmonikussá vált. A homlokzaton elfalazott résablakokat kibontották, illetve az előkerült nyomok²⁹ alapján azokat rekonstruálták. A déli bejárat visszakerült eredeti helyére, azonban a pontos részleteinek hiányában csupán „semleges” megjelenéssel.

Újonnan feltárt falképtörödek

²⁵ A megyei falképkincsünk kapcsán a Köpenyes Madonnáról is tartottam előadást „Ikonográfiai kalandozások a Felső-Tisza-vidék középkori templomaiban” címmel, 2018. szeptember 18-án, a Nyíregyházi Egyetem (NYE) központi könyvtárában. (Az előadásról a NYE videófelvételt készített.)

²⁶ Híres példája a XIII. sz. utolsó negyedéből Duccio oltárképe, mely Máriát ábrázolja három ferences szerzetessel. Ma Sienában, a Pinacotecában látható, néhány éve magam is megcsodálhattam.

²⁷ Seibert, Jutta (szerk.): A keresztény művészet lexikona (Corvina, 1994., 182–183.)

²⁸ A díj laudációja szerint. (ICOMOS Híradó – A Magyar Nemzeti Biztonság közleményei – 2021/2. szám, 10–11.)

²⁹ A falkutatás eredményeit felhasználva.

Megváltozott a templom belső tere is, mely a felújítás előtt a szakrális terektől meglehetősen idegen falambériás lábazat és az alig minősíthető dekoráció okán igen vegyes összképet mutatott. A megemelt hajófödémnek köszönhetően tágasabb belső tér alakult ki, ez ma kevesebb berendezési tárgyat tartalmaz, mégis sokkal gazdagabb,³⁰ mint korábban.

Középkori díszítőmotívum

Külön kell szólnunk a falképkutatás és restaurálás eredményeiről. A falazat egyenetlenségeit követő fehérre meszelt falakon a restaurátori kutatás nyomán előkerült újabb felfestés-töredékek meggyőzően utalnak az egykor gazdag középkori belsőre. Van közöttük alakos és dekorációs falképtöredék is. Az új környezetben a Köpenyes Madonna falkép sokkal nagyobb hangsúlyt kap.

A padozattól a mennyezetig, a boltozatig fehérre hangolt, minimalista stílusú belső térbe az új liturgikus teret a templom plébánosával³¹ közösen tervezték meg. A pár évtizede készült szögletes formájú, visszafogottan modern padok fehér színre festve (és színes üléspárnákkal) tökéletesen illeszkednek ebbe az időtlenséget sugárzó világba. Az ICOMOS a díj laudációjában külön értékelte azt, hogy „az oldalfalak enyhén egyenetlen felületére vetülő fény, a natúr fa, vagy festett berendezés összehangolt különbözősége nyugodt, harmonikus összhatást kelt.”³²

A diadalív két oldalára készült (XXI. századi alkotásként!) egy-egy szárnyasoltárszerű kálváriaszekrény. Engedtettsék meg, hogy mint egy hithű műemlékvédő ezt – mivel méretével, fekete-arany képekre osztott tábláival idegen a templom elegánsan visszafogott színvilágától – némi kritikával illessem. Ami még nagyobb baj, hogy ezek az ormótlan szekrények freskómaradványokat takarnak el!

Mindazonáltal büszkék lehetünk megyénk második ICOMOS-díjára! A máriapócsi középkori templom felújítását segítő kutatóknak, tervezőknek, restaurátoroknak és kivitelezőknek pedig ez úton (is) gratulálok!

A templombelső a karzatról

³⁰ Szerintem – bár a laudáció itt a „gazdagabb” jelzővel él – talán inkább archaikusabb, egyben elegánsabb.

³¹ Szenes István, Pócspetri plébános.

³² ICOMOS Híradó (A Magyar Nemzeti Bizottság közleményei) 2021. 2. sz. 11.

CS. VARGA ISTVÁN
 „...jobb és értőbb utókort remélt”

Németh László-életművázlat

A 120 évvel ezelőtt, 1901. március 18-án, Nagybányán született Németh László eszély-, regény- és drámaíró, műfordító, a népi írói mozgalom eszmeterepítő, mintaadó személyisége. Életműve kivételes egység és teljesség. Műfajai egy egyetemes kifejező-készség megnyilvánulásai.

Munkásságának legtömörebb és legteljesebb értékelését Herder-díjának indoklása tartalmazza: „... az orvos és a tanár mély emberi meglátásai és egy magyar ember történelmi tapasztalatai művészi sokrétegű, de nyelvtanilag áttekinthető elbeszélőstílusán keresztül sokatmondó kifejezésre talált és tartós hatást ért el. A rövid esszétől az epikus-monumentális regényig költői műveinek problematikája mindig az emberi természet örökérvényű alapkérdéseivel birkózik, de bár a problematika generációkat és nemzeti múltat ível át, mégis történelmi hűséggel rögzíti a történelmi változásokat és a történelmi értékeket. Ezáltal Németh oly példaszerűen részt vett népe művelésének pedagógiai feladatában, hogy ezzel az egész világ népei és irodalma számára példát adott.” (Vizkelety András fordítása.)

Adytól jussolta „Az ember Szépbe-szótt hitét” és a *Vallomás a patriotizmusról* életvezérlő gondolatát: „...a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.” (*Szabadgondolat*, 1913. október) Adytól örökölte a magyarság tragikus sorsérzését is: a szembeállítás etikai imperatívuszát. A magyar irodalom „templomépítő” géniuszának életművében a főhajtó az esszéírás, a főoltárt *A minőség forradalma*, a két hajót pedig a regények és drámák képezik.

Iskoláit Budapesten végezte. A Toldy Reálban érettségizett. 1920-ban a bölcsészkar magyar-francia szakán tanult, de átiratkozott az orvoskarra, ahol 1925-ben diplomát szerzett. *Horváthné meghal* című írásával első díjat nyert a *Nyugat* novellapályázatán. Felsőfokú orvosi végzettségű. Hat lányuk közül négy érte meg a felnőtt kort. Fogorvosként praktizált, iskolaorvosként alkantani és szociográfiai műhelyt teremtett. A természettudományos és a humán műveltség összhangja jellemezte. Hivatásának az írást tekintette.

Az 1944. március 19-i német megszállás után Illyéssel együtt bujkált a letartóztatás elől. 1945 után Hódmezővásárhelyen kapott gimnáziumi óraadó tanári állást. Az „óraadó királysága” pedagógiai elveinek lett kísérleti terepe. Hallgatásra ítélték. A sajtótámadások miatti belső száműzetésbe kényszerült, műfordításból élt. A műfordítói „gályapadból” összehasonlító nyelvi „laboratóriumot” hozott létre.

Igaz, kor- és önjellemző, hogy az 1945 utáni, vészhelyzetben sanyarú sorsa néha az éber judíciumú Némethben is megbénította az ítéleőrőt, és ilyen fogalmazási túlzásokra ragadtatta: „Engem a magyar nemzetből nem néhány százjas s a fantomomra ugató újságíró zárt ki, hanem épp a jó barátaim, (...) Nem tartozom többet a nemzethez.” Aztán a farkasvakság múltával ráébred: a „nemzetet” nem néhány író-tudós-politikus alkotja, a gondolkodó magyarok nemzetéből őt nem lehet már kizárni, de abból ki sem tudna lépni.

Esszéi

Németh László esszéírása kísérlet, vallomás és vita: az emberi lélek önkeresése. Ady nyomán a veszendő „magyar szellemi erők organizátora”, majd pedig „nemzedékszervező” akart lenni. Életében és műveiben is az etikumra emelt minőséget képviselte. A lélekbúvár orvos-író tudta: a szellemi-lelki léthez való gazdagodás lehetősége végtelen.

„A készülődés” időszakának (1925–1932) végén szakított a *Nyugat* táborával. Saját utat választott. Maga írta és adta ki 1932–1936 között *Tanú* című folyóiratát. A magyar esszéírás legmagasabb szintjén közvetítette az európai gondolkodás és irodalom eredményeit: *Szophoklész, Arisztophanész, Goethe, Keats, Dilthey, Gide, Proust* stb.

1934-ben Gulyás Pállal és Fülep Lajossal együtt megalapította a *Válasz* folyóiratot. Pályakezdésének történetét *Ember és szerep* (1934) című önéletírása tartalmazza. Részt vett az Új Szellemi Front (1935) reformkísérletében, de hamar kiábrándult. A magyarság nemzettudatát szerette volna újraszöni, a népi elkötelezettségű értelmiségiekből „új nemességet” akart szervezni. Az 1935-ös év nagyszerű esszéi: *San-Remó-i napló, Magyarok Romániában*.

A *Kisebbségben* (1939. március–április) című munkája a II. világháború előérzetében, vívódások és töprengések közepette született kiáltvány és program. A nemzeti önvédelem szándéka, egy új „Bach-korszak” veszélylátó képzelete hozta létre a vitairatot. Szerzője, történész- és írókortársaihoz hasonlóan, a múltat értelmezi. A posztmodernnek is elgondolkozhatnak azon, mennyire figyelembe veszi a befogadót: „Egy gondolat ereje nem az, amit mond, hanem amit ad.”

Azt kutatta: mikor tévesztett utat a magyarság? Kialakította és mitologizálta a „mélymagyar és hígmagyar” tipológiát. Eredetileg a sok vitát kiváltó esszé elején még „felszínes magyarról” volt szó, de aztán a félreérthető „hígmagyar” megnevezés került előtérbe. A „hígmagyarok” az asszimilált idegenek, akik a XIX. század elejétől egyre fontosabb szerephez jutnak a magyar politikában és kultúrában, miközben a nemzetalkotó magyarság kisebbségbe szorul. „A szellem »zajtalan katasztrófáját« ugyanis abban látta, hogy az idegen szellemiségű kapitalizálódás hatására Magyarországon éppen a kultúraalkotó nemzeti értékek szorultak kisebbségbe” (Kulcsár Szabó Ernő). Kultúrkritikai tipológiáját a történelem tragikus fénytörésbe állította. A vitairat élesen megosztotta a „népi” és az „urbánus” tábor, az eszmeileg differenciált magyar progressziót. A „kisebbségben” metaforát a XX. és XXI. századi tragikus történelmünk súlyos magyar és európai tanulságokkal telítette.

Esszéírói csúcsteljesítménye: *A minőség forradalma* (1940–43). Európai horizonton összegezi és bírálja a korszak eszmevilágát, irányzatait, tudatosítja a nemzeti hagyományrendszer jelentőségét. Egyaránt elvetette a fasizmust, a fajelméletet, a kapitalizmust és a kommunizmust. A humánusot féltette tőlük: a kommunizmustól a szabadságjogokat, a kapitalizmustól a szociális igazságosságot. A kettő között „harmadik út” lehetőségét kereste. Az önképzést és nevelést önmagán kezdte, családját is kísérleti terepnek tekintette: *Lányaim* (1943). Iskolaorvosként városi diákok világának szociológiai rajzát adta, a pubertáskor élet- és alkattanáról végzett orvosi megfigyeléseket, értelmiségi vizsgálatokat: *Medve utcai polgári* (1943). Méltó értékelést adott *Móricz Zsigmondról* (1943), az etikum, a humánus és a minőség jegyében értelmezte *Az értelmiség hivatását* (1944).

A Szárszói beszéd

Az 1943-as szárszói konferencián tartott beszédében Németh László a magyarság lehetőségeit, az értelmiség erkölcsi felelősségét elemezte. Nemzeti „reformtervet” vázolt fel.

A *Kisebbségben* mellett mindmáig szárszói előadása befolyásolja leginkább az író megítélését. Sokan élete egyik csúcspontjának tartják, mások élesen bírálják. A szárszói szónok a kor reménytelen politikai szituációjából próbál kiutat találni: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyedt „bennszülött”-té ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában.” Tétélesen felsorolja a fő problémákat: a magyarság „Állami életét idegenek vezetik; ha vannak is véreből való nagyjai, azok csak maharadzsák; gazdaságilag kizsákmányolják; idegen civilizációk selejtje ellen nincs védelme; erkölcsében és testében nyomorodóban van” (...) „Vallásában nyomják; erkölcsében rontják” (...) „műveltség, hatalom, gazdaság mind ellene van”.

Németh Zrínyire, Rákóczi-ra hivatkozik: „Senki sem mondhatja, hogy a magyarság rest volt megváltania magát.” (...) „A tizennyolcadik század nyomása alól tüneményes gazdagsággal tör fel”, „mélységeiből is fölért (...) a fényre” Ironikus a részösszefoglalása: „Az újkori magyarnak az európai eszmékkel sokkal több szerencséje volt, mint az európai történelemmel.” A rendszer politikai berendezkedése: „Habsburg restauráció, császár nélkül”.

Nyomatékosítja a középosztály jelentőségét, rámutat a parasztság szerepére. Bízik a népfőiskolákban: „ma az egész ország egy népfőiskola.” Felvázolja a „Kert-Magyarország” gondolatát, hangsúlyozza, hogy abban a társadalom minden csoportja megtalálja a helyét, ezért az írónak „oda kellett állnia e társadalmi folyamatok valamelyike mellé”.

Jövőbe tekint: „Majd csak ha tisztább távlatunk lesz...”. Az író feladata a „tágabb láthatár” meglátása, a viták vállalása szemben „a gyűlölség, a bennszülött erkölcs torz kinövésai”-vel. Hatásos rendszerkritikát, markáns társadalombírálatot gyakorol: „Az emberek nem meggyőzni és meggyőződni akarnak, hanem ítélni és szerepet játszani.”

A szárszói beszédet ért legtöbb kritika a „harmadik utas” elképzelést és a „Shylock-metaforát” támadta. Jogos kérdés: vajon mennyire és hogyan értette ezt a metaforát a konferencia hallgatósága? Hányan tudták és tudják, hogy itt Shakespeare *A velencei kalmár* című drámájának főszereplőjére történik utalás? Félreérthető óvatlan

fogalmazás például: a „súgó”, „kinevezett megváltó”, „bosszúszomjas”, „készköszörülés” kifejezés is. Shylock Shakespeare *Véencei kalmárjának* zsidó uzsorása, aki keresztény adósának szívét akarja kivágni.¹

Szárszón a „munkásnép” mellett is szólt, a felesleges vérontás elkerülésére figyelmeztetett. Az értelmiséget különösen veszélyeztetettnek tartotta az eljövendő társadalomban. Igazságérzete diktálta kiállását. Pontokba szedve sorolta fel érveit. Látnoki módon fogalmazta meg egy-egy tételmondatát: „Ne ismerjék el, hogy az értelmiségi ember nem munkás”, „Ne ismerjék el azt sem, hogy az értelmiségi másodrendű munkásosztály”. „Elsősorban azokhoz a magyar emberekhez fordulok, akik az új magyar szellem hét évtizedes erőfeszítéseit ismerik, s az átalakulás vezérkarába is belekerülnek. (...)”

1. Hogy a szabadság, amelyet hoznak, valóban a magyarság felszabadulása legyen. Egy rendszer önmagában nem válthat meg egy népet; minden attól függ: kik, milyen módon, milyen ösztönökkel alkalmazzák. (...)
2. A másik, amit számon kérünk: ne engedjék megnyomorítani azt a munkásnépet, amelynek az érdeke a szájukon van. (...)
3. A legnagyobb gondjuk azonban arra legyen, hogy a nemzet keze fölöslegesen be ne véreződjék. Elég baj, hogy a közelmúltban erre nem mindig vigyáztak! (...)

Remélem, hogy az Értelmiségi Társadalomról készülő könyvem még időben a kezükbe kerül. Addig is hadd foglalom össze néhány önértetadó szabályba, ami a számmunkra most a legfontosabb lehet:

1. Ne ismerjék el, hogy az értelmiségi ember nem munkás. Tavaly épp itt Szárszón fejtettem ki, milyen kevésbé illik a középosztályi szó arra a sok ezer, tanultságból élő emberre, akire alkalmazzák. A középosztályhoz tartozni anyagi függetlenséget jelent, és beleszólást, legalább helyi szférában, a közügyekbe. (...) a legrosszabbul fizetett munkásréteg – a kis fizetésesek mellett – ma éppen az értelmiség.
2. Ne ismerjék el azt sem, hogy az értelmiség másodrendű munkásosztály, amelyet az elsőrendű termelő osztályok alkalmazottul tartanak. Akármilyen abszurd ez a felfogás: mégis gyakran olvashatjuk. Alapot persze nehéz lenne alája teremteni. Mért termelőmunka a csomagoló munkásé, s mért nem az a tisztviselőnőé, aki a csomagot elkönnyveli? Mért az a vasesztergályosé, s mért nem az a mérnöké, aki a szerszámot tervezi? Mért a kertészé, aki a gyümölcsöt termeli, s mért nem az a tanáré, aki a kertészt neveli?

(...) Én pedig azt mondom: sosem volt ilyen szép értelmiségi embernek lenni, mint ma. Csak az értelmiségi hivatást ne felejtsek el. (...) ma az értelmiség a Noé bárkája. Benne ring mindaz a hagyomány, küzdés, emlék, amit az izgalomba jött emberiség tán hajlandó volna föláldozni. S benne menti magát a Jövő nagy utópiája is: az osztályok valódi összelelkezése – egy megtisztult értelmiségi kultúrában.”

1945 után Németh az oktatásügy nemzetnevelő jelentőségét hangsúlyozta: *A tanügy rendezése* (1945). Hódmezővásárhelyen az „óraadók királyságát” teremtette meg, tanítva tanult, műveltségét megújító „tapasztalat- és álmátadást” végzett. A pedagógus hite éltette: az ember többre tanítható meg és jobbra nevelhető.

¹ V. ö.: LENGYEL ANDRÁS: Németh László Shylock-metafórája: egy metafora értelme és eszmetörténeti szerepe. In: Utak és csapdák. Budapest: Tekintet, 1994. 193–223.

1951-től 1956-ig saját műveket nem publikálhatott. Ekkor műfordítóként „gályapadból laboratóriumot” épített. Tucatnyi nyelven tájékozódott. Vértelen szellemi hódítást végzett: *Anna Karenina*, Ibsen *Nóra* stb. Tolsztojról a világirodalom egyik legszebb esszéjét – Thomas Mann *Goethe és Tolsztojának méltó párját* – írta *Tolsztoj inasaként* (1956). Az etikum és minőség jegyében legfőbb álma az *Emelkedő nemzet* (1956) volt, és egy olyan *Magyar műhely* (1957), amelyben „a nemzeti feladatok az egyetemes algebra szerint az egész világ használatára oldódnak meg”.

A szocializmust a nyugati civilizáció „szabadságával, vállalkozó kedvével” akarta beoltani, saját arculatunkra formálni. Óriási műveltségű, különböző témájú, de egységes szemléletű, karakteres gondolatrendszerbe illeszkedő írásokat tartalmaz *A kísérletező ember* (1964) és a *Kiadatlan tanulmányok I–II.* (1968). A *Sajkódi esték* (1974) esszékötet briliáns esszéje *A „vallásos” nevelésről*. Az ősit a modernnel egyesítő sajátos újító szintézisként értelmezi a „bartóki modellt”: *Bartók és a tizenkilencedik századi zene*. Önmagának és műveinek termékeny kommentátorát mutatja önéletrajzi írásainak gyűjteménye: *Homályból homályba I–II.* (1977) *Az Utolsó széttekintés* (1980). Az *Életmű* szilánkokban. Évtizedes hányattatás után látott napvilágot a *Sorskérdések* (1989).

Regényei

Németh önmagát szubjektív, belső hangra figyelő, „lírai burokba” zárt, vallomásos szépirórnak tartja. Boda Zoltán, Kurátor Zsófi, Kárász Nelli nem „eszménykép”, csupán az önelemzésből fakadó önalakítás, az individuális léteszmény egy-egy fokozata. Emberideáljának inkarnációja az író és hőse közti epikai „distancia” alapján megy végbe. Az individualist meghaladó kollektív léteszményt betöltő Égető Eszteren át az eszménnyé tisztuló Kertész Ágnesig követhető nyomon regényeiben az inkarnáció folyamata. A Németh László-i regényforma a dráma felé nyitott. Regénydrámái a lélekábrázolás teljességi igényével a szereplők sorsán át mutatják be az életet, a valóságot. Szubjektívizálta és intellektualizálta a magyar prózát. Művekké bizonyította: „A művészet akkor is varázslat, ha az ember realista”. Szépirói ambícióihoz az apai „nagy búr család”, a „szilasi fundus” adta az antropológiát és szociológiát. 1925-ben, élete sorsjegyével, a *Horváthné meghal* című művével megnyerte a *Nyugat* novellapályázatát.

Tehetsége azonban nem a novellának, nem a kisprózának kedvezett, inkább a regényeknek és a drámának. Életművében a novella melléktermék maradt, nem vált igazi műfajává, bármennyire jelentős szerepet kapott is a pályakezdetkor. Analitikus elméje a személyiség gazdag feltárását, a mély lélekábrázolást kedvelte. Mindez a novellánál, elbeszélésnél nagyobb terjedelemben valósítható meg a lehetőség szerinti művészi teljességgel. Igénye volt a tökéletes szerkezeti kimunkálás, a nagyobb kompozíció, a teljes alakrajz, a tudat tág sokoldalú feltárása, az elvont, intellektuális tudat világ jelleg. *A Mezőföldi novellák* hősei később a regényekben és a társadalmi drámákban váltak Németh „embermitológiájának törzsalakjaivá”.

Németh szerint a műfajok létét az igazolja, hogy mindegyik olyat tud adni, amire a többi képtelen: „A regény emberi lelkeket tud teremteni (...) a lélek minden redőjét ki tudja bontani”. De míg négyoldalnyi tanulmányban a gondolkodás leglényegesebb

mozzanatait lehet kimondani, négy oldal drámában „a poklok tárnái” lehet bejárni, addig négy oldal regényben „csak egy keskeny sáv” készülhet el az élet végtelenbe hullámozó relieféből”. Ha a regény a drámához kezd hasonlítani, gyorsabban íródna a párbeszédek, peregnek az események, akkor „beszövésük a mesébe, az időbe az, ami az író kipróbálja”.

Az *Akasztófavirág* egy jobb sorsra érdemes, de akasztófára jutott szereplő, a magyar falu és az 1919-es kommün sorstükré. A kisregény Németh szépirói pályáján az *Emberi színjáték* (1929) felé mutat, amely prousti inspirációkat is felhasználó, esszéisztikus társadalmi körképnek indul, végül egy-alakra redukálódik, előlegezve Németh nagy „tudat-regényeit”. Főhősének kivonulása a társadalomból egyszerre lázadás és menekülés.

Németh elbeszélői hangját, ábrázolási módszereit a *Gyász* (1935) című „tudat-regény”-ben találja meg. Kurátor Zsófi élektípusú „kariatida”. A gyászmagatartás túlzása ember- és életellenessé, az erény túlhajtása vétekké válik. Az ószékely balladák komor atmoszféráját árasztó regényben hibátlan egységbe olvad a lélektani, a társadalmi és a mítoszi sík. A magyar prózafejlődésben Németh főképpen a lélektani irányultságú „tudatteremtéssel”, „lélekállapot-rajzzal” hoz eredendően újat.

A *Bűn* (1936) „abortív dráma”, a társadalmi reformokkal rokonszenvező értelmiség felelősségét tudatosítja. A szociális lelkiismeret, az elfelejtett, megtagadott igazság, emberi szolidaritás, méltóság, sorssal dacoló emberi nagyság, fojtogató lelkiismeret-furdalás regénye is. Az *Utolsó kísérlet* nagyszabású befejezetlen regényciklus. Átfogó képet ad a korszak szociális és kulturális viszonyairól, a főhős önépítésének útját ábrázolja. Németh László műhelyében a lírai szépségű mítoszregény fejlődési és nevelődési regénybe, végül pedig esszéregénybe nő át (*Kocsik szeptemberben* (1937), *Alsóvárosi búcsú* (1938), *Szerdai fogadónap* (1939), *A másik mester* (1941)).

Létmodellt kereső, korszakkifejező igényű remekműve az *Iszony* (1947). Ez az európai rangú „tudatregény” Kárász Nelli és Takaró Sanyi pokollá váló házasságának történetét beszéli el. Nelli „szörnyeteglétnék” érzi házasságát. Testi-lelki iszonyata miatt lesz férje gyilkosa. Sorsképlete, alkata a kozmikus lét „egy aspektusát”, értéktípusát példázza. Emberi méltóságát, tisztaságát, autonómiáját védi. Nem képes „a világgal elegyedni”: „kemény és ragyogó, mint feje fölött a csillagok”. Egyik tanulsága: „Az emberek viszonyát nem az szabja meg, hogy mit érnek, hanem hogy mit akarnak egymás életében.” Jellegzetes a regény „társadalmi csiszolata”, szociológiai alapozottságú korrajza, lélektaniséga és a főalakok „mítoszi sugárzása”.

„A mítosz a teljesség iskolája”: az eszme áttetsző változata, az „üstökös csóvjája” az eszmék holddudvarán. Hősei plasztikusak, szoborszerűek. Németh szerint egy igazi szobor sem más, mint „egy tudat vonalakra, anatómiára lefordítva”. Az író analízáló géniusza, ábrázolásmódja magyar és európai hagyományokat újít. Narrációja is mintaadó jelentőségű. Az *Iszony* világirodalmi rangú remekmű, az író értékválasztását igenlő és tagadó olvasókat egyaránt magas esztétikai élményben részesíti (Kulcsár Szabó Ernő).

Az *Égető Eszter* zárásában a címadó hősnő az unokáját tartja a karján, már teljesen egyedül, a gyereket, akit az *Iszony* Kárász Nelli így nevez: „Egy darab rám bízott, szégyen emberiség.” Hódmezővásárhelyi élmények tárháza az 1949-es *Égető Eszter* (megjelent 1956-ban). A regény színtere Csomorkány, a magyar vidékiség, elmaradottság

jogosan kritizált modellje, de felhangzik fölötte a „mozarti dallam”: a történelmi bizalomfeleselő szólama is. Égető Eszter csodálatos közösségteremtő hősnő. „Akarat és belátás” harcában a belátás vezérli: „a maga körüli életfolton valami édenkertfélélet próbál teremteni”. Édenalapító kísérleteit folyton szétdúlja a történelem vihara és a „férfiőrület”, de mindig újrakezdi a körötte lévő szigetnyi világ humanizálását.

Az *Irgalom* (1965) a szépíró eszmei testamentuma, „a fényre jutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig” fogja át az írói pályát. Hősnője, Kertész Ágnes a szembesülés erkölcsével tanulja meg a bűnbocsátó szeretet fontosságát: „az eszményítő csodálatnál mennyivel nagyobb, emberibb érzés az irgalom”. A szeretet és a bűnbocsánat között szoros kapcsolat van. Jézus is bűnbánatot és megtérést hirdetett, irgalmas szeretetet. Ágnes medika, az író „Medici-kápolnájának” legszebb „kariatidája”. Irgalomra szoruló nagy elfekvőnek látja az egész világot, melyben nagyon megfoghatkozott az élni segítő legfőbb erő, a hit és kihűlőben van a szeretet.

Domokos Mátyás tárta fel: az *Irgalom* őseredeti változatában végszóként a „sánta emberiség” helyett „sánta eszmék” szerepelt, amely az író rezignációját is kifejezte a szocializmus utópiája iránt. Az eredetinek tartott finálé pedig így hangzott: „Ágnes... úgy érezte, mintha nem is csak Halmi Ferit, de az egész elfekvőt, a nagy emberiséget húzta volna a mellére – az egész sánta emberiséget.” Azonban az állampárti cenzúra ezt a befejezést sem fogadta el. Németh azzal oldotta meg a problémát, hogy az inkriminált „sánta emberiség” metaforát folytatva, a mondatot kibővítette: „amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék.”

Ember- és nőkép

Regényeinek és drámáinak nőalakjait a görög emberképből kiindulva is lehet jellemezni. „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb” – „Πολλὰ τὰ δεινὰ κούδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει” (Szophoklész: *Antigoné*, 332–333). A *deinosz/deina* (δεινός/δεινύ) többértelmű melléknév, fogalmi teljesség. A *deinosz* számos fordító *csodálatosnak* értelmezi, pedig „szörnyű”-t is jelent. Ratkó József fordításában: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb.” Németh hőstipológiája: a „hős”, a „szent” és a „szörnyeteg”.

Illyés Gyula úgy látta, hogy Németh regényeinek hősnőibe egy-egy emberfeletti eszme száll le, költözik a halandóba és viszi valamilyen modern keresztfára. Hősnői azonban nemcsak eszmék hordozói. Éppen nő-voltuk miatt „bizonyos erkölcsi attitűdök szemléltetésére” érezte őket alkalmasnak, a férfihősöket pedig eszmék képviselőinek. Szerinte a nők „más dolgokat tudnak az életről, mint a férfiak. Szervesebben, aprólékosabban ismerik. A férfit jobban betöltik saját céljai, a nő, talán mert más szövegét látja az életnek, finomabban is érzékeli a környező világot.”

Németh nőalakjaiban valami „emberfelettit” akart megmutatni társadalmi és mitológiai szempontból is: „A férfi ennek az ember felettinek az áldozata, például az *Iszonyban*. A különbség a regények és drámák közt abból adódik, hogy a regény apró vonásokból növeszt emberfeletti vonásokat, azért alkalmas hősnőnek a nő.

A dráma tettet, cselekvést követel, társadalmi térre kivetített személyiséget, ezért igényli a férfhőst.”

Tudatos szemlélet következménye, hogy Németh drámáiban a férfiak, a regényekben pedig a nők a fontosak. Az édenteremtő és fészekföltő asszonyokról írja: „Van a nagyságnak egy női dimenziója”, ebben tűnnek ki a nők, akik „a kicsinyességükben nagyok”. Németh László ismerte a nő, az anya ősi szimbólumait: a szír anya-istennő, Astarté, az egyiptomi Isis, a görög Démétér, az epheszosi Artemisz, a latin Ceres korokon túlmutató sugallatait. Először regényben sikerült megvalósítania írói célkitűzését: „Embereket biológiai teljességükben fogni meg, egymáshoz való viszonyukban a kozmosz egy »aspektusát« éreztetni...”

Németh dráma- és regényhőseinek párhuzamai a Berzsenyi-Prométheusz és Csokonai, „az északi görög” analógiáját idézik: „az örültség és belátás párbaját”, a „férfias” és „nőies” típus, a pedagógiában a szókratészi- és pestalozzi-modellt, a regényeken belül Kurátor Zsófiával, Kárász Nellivel szemben Égető Eszter és Kertész Ágnes elvét. Az *Egy lélektanóra vázlat*a a férfi és női természet ortegai ihletésű leírásán túl nemcsak az *Égető Eszter* tipológiájára, hanem az írói módszerre is fényt vet: „A nő közelebb áll a természethez, együtt hullámszik vele. Atmoszférateremtés, befolyás, sugalmazás az élete: a lélek növényyszerű növekedése. A férfi: tett, absztrakcióra született. A nő sokoldalú, a férfi specialista. A nőhöz a természet, a férfihöz a szellem, a teremtés világa áll közel. A nő biológiailag, a férfi intellektusával kötődik a világhoz. Ha a férfiakat valami elragadja, a nőknek kell emlékeztetni őket a természet örök törvényeire.”

Ezt a gondolatot Németh egy másik változatban így fogalmazza meg: „Csak a női jellem tud az élet mélyeiben gyémánttá préselődni. És az életnek vannak olyan magasai, amelyekbe én csak női álruhában tudok felemelkedni.” A női létet „nem a szenvedély kódán”, hanem az „erkölcsiségen át közelítette” meg, „nem némbert, hanem hőst” látva benne. Rokonságérzésének, vonzalomtudatának alapja: a férfiheroizmus az „örültséggel” tart kapcsolatot, a női hősiesség a „belátással”: a nők értéktudata „mélyebre nyúlt az élet mindennapi apróságai, és feltűnés nélkül nyúlt a férfiak által el nem érhető magasságokba”.

Legfőbb nőalakjai fénycsóvás kariatidák a magyar társadalom lélektani, szociológiai és mítoszi dimenziójában. Antigóné és Élektra a kötelesség hősnői: „ellentétek és ikercsillagok”: „Az emésztő kék fölött hősi frigiditás.” „Emberiségében embertelen: kötelességtudatában már-már rút, s visszataszító nőietlensége mélyén fájdalmasan nő. Egy életet adott egy kötelességért...” Németh szerint: „Az emberben sok ember van: egész menny és egész pokol. Az én poklom mélyén Élektra ül.”

A *Negyven év* című pályakép egyik fontos önértelmezése: „A legnagyobbat, nőalakjaimat azonban Szophoklészától s tán Olümpia szobraitól kaptam: attól a férfiak fölé nőtt női nagyságot, (mely szép egységet kínált a bennem lévő férfiszervenvedélynek s nőies érzékenységnek), ezektől a becsvágyat, hogy az emberi külsőhöz ragaszkodva isteni lényeket teremthessenek”.

Az *Iszony* hősnője nem képes „a világgal elegyedni”. Pokollá váló „szörnyeteglétnek” érzett házasságtörténetét analitikusan (αναλυσιω/analysó) értelmezi. Szabó Árpád nyomán Vekerdi László fejti ki: az „analysis” eredeti jelentése a „visszafelé dolgo-

zás, munka” csak akkor érthető, ha eltekintünk a szó mai jelentésétől: „Feloldás” ez is, de másféle, mint az „elemeire bontás”.

Nelli alkata, sorsképlete a kozmikus lét „egy aspektusát”, értéktípusát példázza. A hősnő méltóságát, integritását, autonómiáját védi: „Olyasmit éreztem, hogy az is lehet szép: egyedül lenni a világban. Az ember tesz, és nem érti senki, föláldozza magát, és nem veszi észre senki, boldogtalan és közben olyan kemény és ragyogó, mint feje fölött a csillagok.”

Nelli konklúziója: „A testem alkalmas volt mindarra, amire más asszonyé... A lelkem nem tudott elegyedni a világgal”. Egyénisége a görög mitológia „szűz istennője”, a független és érintetlen Artemisz (a rómaiaknál Diana) és Akteón (Akteión) történetét idézi. Az Iszony az emberi értékkapcsolatok regénytragédiája. Egyedi a szociológiai korrajza, lélektaniséga, „társadalmi csiszolata”, a főalakok „mítoszi sugárzása”. Hősnőjének sorsában a felismert katarzis az embertől az emberiségig ível.

Németh célja: „... egy múltjára szorult népnek a múltját kell visszapörölnöm.” Számára a görögség is „pajtáshagyomány” „A mítosz a teljesség iskolája”: az eszme áttetsző változata, az „üstökös csóvája” az eszmék holdudvarán. (Kerényi Károly a görögöségen át nézte a magyarságot, Németh a magyarságon át látta, kereste, fürkészte a görögöséget.)

A „Mivel több egy isten egy alaknál?” kérdésre Németh válasza: „Amiben egy üstökös egy csillagnál: csóvája van a mindenségben...” A „mítoszi csóva” jelzi, kiemeli „a férfiak fölé nőtt női nagyságot” A négy Németh-nőregényben a nők a minőségszermény képviselői, ellentétben a férfialakokkal.

A nőket „bizonyos erkölcsi attitűdök szemléltetésére” alkalmasabbnak tartotta a férfiaknál: „a dráma férfi-felem, közösségi indulataim műfaja volt; a regény inkább női felemé, azaz az apró részletek és az azokon átsegítő kozmikus távlatoké” „Élektra, Antigoné... egymást követő lelkiállapotaim: lelkem tartalmát csodálatosan fedő szimbólumok.”²

Égető Eszter pannon Démétér típus. A Földanya a földművelés, a termékenység istennője. Általa hoz termést a növény, érlelődik a gyümölcs, a kalász, ő tanította meg az embereknek a földművelés művészetét. Csomorkány: a magyar vidékiség, elmaradottság modellje, azonban fölötta az egyetemesség „mozarti dallama” zeng. Eszter közösségteremtő, „egyszerű, harmonikus, mai szent”. „Akarat és belátás” harcában a belátás vezérli: „a magya körüli életfolton valami édenkertfélélet próbál teremteni”.

A történelem vihara és a férfőrület szétdőljja édenalapító kísérleteit, de Eszter mindig újrakezdi a rá bízott, szigetnyi világ humanizálását. „Ami Eszterben érték, Nelliben is ott szunnyadt...” Életköre tágabb, gazdagabb, mint Nellié, több szint, élményt, tanulságot szívhat magába. Ezért válhat közösségi lényvé: ő már nem tépi szét Akteonját, inkább próbálja megérteni...³

Németh etikumra épített eszmekatedrálisa, testamentuma az *Irgalom* (1965): „a fényre jutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig” fogja át az írói pályát. Hősnője, a szembesülés erkölcsével tanulja meg: „az eszményítő csodálatnál mennyivel nagyobb, emberibb érzés az irgalom”. Ágnes medika, világfájdalmas pa-

² NÉMETH LÁSZLÓ: Levél Kerényi Károlyhoz. In: Kiadatlan tanulmányok I., 1968, 360.

³ GREZSA FERENC: Németh László vásárhelyi korszaka. Budapest, 1979. 257.

naszkodás helyett az irgalom testi-lelki cselekedeteit gyakorolja. Nemcsak állást, posztot, hivatalt tölt be, hanem missziót teljesít. Ágnes nőideál, autonóm személyiség, eljut a közösségért való tevékeny és felelős élet cselekvő igenléséig.

A Németh-drámákban is találunk a regények kariatidáival rokon hősnőket: a *Bodnárné* és az *Erzsébet-nap* is kapcsolódik Szophoklész *Antigoné*jához. A „Gyűlölni nem, csak szeretni születtem én” alapelvet képviseli az Apafi Mihály fejedelem feleségéről szóló *Bethlen Kata*: az „erdélyi Antigoné”. Gróti Ágnes, a *Mathiász-panzió* hősnője, etikumra emelt minőségeszményt. Szigete már olyan Noé-bárka, melynek nincsen Ararátja.

Drámái

Sóter István jól fogalmazott: „Németh Lászlónak a gondolat, az eszme elsősorban drámát jelent. Nézetei, meggyőződései (hitei és tévedései): önemésztő, önmarcangoló drámákból születnek meg. Eszméinek, elméleteinek láncolata egyetlen összefüggő, nagy drámái folyamatot rajzol elénk.” Drámái között történelmi és társadalmi parabolákat egyaránt találunk. Nemcsak Shakespeare, de minden drámaíró szeme előtt a színpad lebegett, amikor alkotott. Németh sem „papírszínháznak” dolgozott.

Az életmű baloldali mellékhajóját Németh drámái alkotják. Az epikusabb szövegalakítású magyar drámát görög és francia inspirációkkal, az ibseni és csehovi dramaturgia számos vívmányával gazdagította, mély gondolatisággal újította meg. A *Bodnárné* (1931) és az *Erzsébet-nap* (1940–1946) szorosan kapcsolódik a *Gyász* világához. A *Villámfény*nél (1936) a *Bűn* drámái ikerpárja. Németh hőstipológiája a drámában is a „hős”, „szent” és „szörnyeteg” hármasságát mutatja.

Az igazságszeretet által felidézett tragikum drámaváltozata a *VII. Gergely* (1938). „Sorskörökbe tipró” főalakja „egy démon természetével” tört szent dolgokra, hogy megőrizze a hit tisztaságát, az egyház egységét és közösségét megtartó eszme tisztaságát, abban a szellemben, ahogyan azt már a *Codex Theodosianus* is rögzíti. Szavait Németh saját sírfeliratának szánta: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a hazugságot”. A *Bethlen Kata* (1939) az „erdélyi Antigoné” sorsának történelmi példázata: „...ha kövenként szedik szét a régi Erdélyt, én az utolsó szegletkövön akarok gubbasztani és fohászokdni.” (Vö.: „ha szintén minden ízecskék bennem nyelvek volnának is, mégis (...) eléggé dicsérni nem tudnák”). (Bethlen Kata: *Imádságai*.) A „sziget-család-nagycsalád” eszményeinek foglalata a *Mathiász-panzió* (1940–1945). Hősnője, Gróti Ágnes etikumra emelt minőségeszményt képvisel. Szigete már „olyan Noé-bárka, melynek nem lesz Ararátja” (Grezsza Ferenc).

1945 után Németh érdeklődése a történelem „a kor mitológiája” felé fordul. A magyar küldetéstudat tragikumát jeleníti meg a *Széchenyi* (1946). A dráma emberképén átragyog a szakralitás: „Minden fej Isten kápolnája. De a Széchenyié székesegyház.” Döbling sorsmetafora: „menny és pokol”, egyben „csodálatos nemzeti szentély”. Széchenyi végső, nemzetébresztő tette: a „szent csontok lerakása”. Önfeláldozása tiltakozás a zsarnoki „üdvözítéssel” szemben. Halálával is népe életjussát, hitét, jogát és öntudatát erősíti.

A *Galilei* (1953) befejezésének két verziója ismeretes, a két verzió együttesen képezi az író mondandójának lényegét. A dráma hőse egyetemes célt szolgál, kikényszerített esküjét megtagadja: „nem az életéért áldozza fel becsületét, hanem a tudományért, az emberekért.” A közmegevetéssel sújtott, bűnbaknak kikiáltott Görgey jelentőségét tudatosítja *Az áruló* (1954).

A *Két Bolyai* (1961) a magyar tudomány erdélyi hőroszainak és tragikus küzdelmüknek állít emléket. A „történelem eszközeit”, az erőszakmentességet és fanatizmust kutatja a *Gandhi halála* (1962). A *Csapda* (1966) Bulgakov és Iwaszkiewicz Puskin-drámájának magyar párja. Puskin élete „kozák-tánc gúzsba kötve”. Korjellemző, ahogyan a cári önkény Puskin arcvonásaiban cenzorként, tetszése szerint válogat. A *Négy próféta* ötödik szereplője Deuterोजazia, „a zsidó közösségen túllátó tapasztalat tanított meg népe javára világméretben gondolkozni, s missziót találni.”

Greza Ferenc szerint Németh László „Életműve a drámától kölcsönzi szemléleti alaprajzát. A Németh László-i gondolkodás és ábrázolás egyaránt drámai jellegű. A tanulmányban az író mindig utópiát és realitást ütköztet, szembeállítón idéz meg lehetőséget és valóságot. A regény a dráma folytonossága: ami a színművekben egyetlen lobbanás, itt hosszan tartó izzás. A drámaiság alakítón van jelen az alkotói módszerben is: mint késleltetett genezis, a »keltető állapot széthullása.« Németh szereti az ihlet szakaszosságát, hogy témáit élet és gondolkodás ellentett pontjain értelmezhesse.” Tragikus élet- és sorsézése, „igazságot kereső, önemésztő szenvedélye”.

A gondolkodó Németh László prófécija: „Az ember az *Ószövetség*ben ismert rá magára s világára, s az *Újszövetség*ben az orvosságra és megváltásra. (...) Az a civilizáció, mely a kereszténységet megnesemesítette, a természettudományokat földajkálta, most csap végig egy világon...” Az esszéíró végső konklúziója: Magyarországnak annyi helye lesz Európában, amennyit a minőséggel ki tud szorítani magának. A minőség forradalmára van szükség és a különféle kisebb-nagyobb rendszereknek is ehhez a követelményhez kell igazodniuk.⁴

A „templom-építő”

Németh László legfőbb példaképei az istenadta tehetség géniuszai, az erkölcs hősei: Széchenyi, Tolsztoj, Gandhi, Albert Schweitzer. Monumentális vállalkozásaiban, haláláig etikai és közösségi megfontolások motiválták. Végakarata szerint a bibliai gondolatot képviselő *VII. Gergely* szavait saját sírfeliratának szánta: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a méltatlanságot, ezért halok meg száműzetésben.” Attól félt, hogy utókora kiiktatja magából szellemi örökségét, amint Széchenyi utókora rendre megvalósította Széchenyi terveit és kiirtotta magából a szellemiségét.

Némethet „A szétszóródás előtt” költőjéhez hasonlóan a magyarság iránti szeretet és a valós helyzetelemzés igénye egyszerre jellemezte: „még a Templomot sem építettük föl.” Ebben a kérdésben Kányádi Sándor szelíden vitatkozik Adyval. Szerinte líránkban felépült, és újulva folyvást épül, költészetünk virtuális temploma.

⁴ NÉMETH LÁSZLÓ: *Az Ószövetség olvasása* közben. 1954.

Janus Pannonius latin kápolnát emelt. Balassi reneszánsz életvággyal – az elérhetetlen tökéletességet keresve – végvárok köveiből építette ezt a virtuális templomot, rakta le alapjait. Zrínyi a nemzeti helytállás és megváltás esélyét örökítette meg festői képekben, monumentális védfalakkal erősítette meg nemzetünk virtuális templomát. Berzsenyi mélyzengésű orgonát teremtett, Kölcsey és Vörösmarty szószéket emelt, melyről a haza és haladás ígéit, az emelkedő nemzet reményét hirdették maradandó szépséggel. Petőfi szélesre tárta a templom kapuit, hogy oda bárki mezítláb is beléphessen. Arany János a főhajó és a kereszthajó fölé kupolát épített poézisre csodálatosan alkalmas nyelvünkéből. Ady, Babits, Kosztolányi, József Attila, Szabó Lőrinc, Radnóti, Pilinszky, Weöres, Nagy László és sok-sok költőtársa folytatja a templomépítést.

„...megérdemeltük-e?”

Jelenünkben fájdalmasan hiányzik a Németh László-i erkölcsi kvalitásérzék, a létfontosságú „megismerés: megértés, a megértés: szeretet” másokat érteni akaró és tisztelő szellemiség. A létrend gyémánttengelyét képező etikum és az etikumra épített minőségszeme önála valóban meghatározó jelentőségű.

Németh 1969-ben megfogalmazta: „Arra, hogy kivel mint bántak, mennyire ismerték félre, van objektív mérték: az, amit ez életen át összeírtak róla. Én sosem kívántam más emlékművet, mint ezt: a rólam írtak összegyűjtését, kiadását. Nem azért, hogy támadóimat pellengérré állítsam; mentségül inkább, hogy művem milyen közege ellenállással szemben kellett a világba nyomnom.”

Szemleli testamentumában döntő jelentőségű a *Minőség* fogalma, amelyen „azt a fényt, a megértés mélységével párosult könnyűséget és ruganyosságot” értette, amely „a görögöket a régi keleti civilizációk népei fölé emelte, s amely a nyugati civilizáció ormain is ott ragyog.” A *Minőség* igényét akarta összekapcsolni az igazságos elosztás követelményével, s főképpen az értelmiségen át népünk közkincsévé tenni.

Üdvösség vagy halál

Életművében kulcsfogalom az üdvösség: „Üdvösséged van, akkor is, ha azt, amit hitnek hívnak elvesztetted.” „Az üdvösség-harc nem kerülhető meg: egy az életteddel.” „Az üdvösség-harcban egymást segítők: a gyülekezet. Minden jó emberi közösségnek gyülekezetté kell válnia”. „...egész művem ennek a filozófiának a születéstörténete, kifejtése, illusztrációja.” Hegedűs Lóránt Németh Lászlót az „üdvösségügy lángelméjének” nevezte. Sándor Iván *Németh László üdvötana* címen esszékötetet publikált. Schmitt Hedvig az író betegsége alatti megtéréséről bizonyágtételt tett közzé. Monostori Imre *Egyszer csak bennem lakott az Úr* címen Németh üdvösség-harcáról, Görömbei András pedig az író kereszténységéről értekezett. Az apja orvosi hivatását és hitét is folytató Németh Csilla megerősíti: Németh László kereste és megtalálta, akit keresett.

Illyés Gyula *Üdvösség vagy halál* című versének intelme napjainkban különösen időszerű: „Vagy fölépítjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja, / s a kárhözókra kőre kő / a büntető / idő botja kopog.”

Némethet megalomániásnak, üldözésmániásnak mondták, pedig már 1949-től *tisztelő* informátort küldtek a nyakára. Vele szemben mindmáig sok méltánytalanság történt. Igaz, Budapesten és szerte az országban szobrot, emléktáblát kapott, de ő „Nem szoborra: visszhangra vágyott, az írói gondjába emeltek válaszeleire.” (Sütő András, 1975.)

Németh a pedagógus hitét képviselte: az ember többre tanítható és jobbá nevelhető. A művészetet szent dolognak tekintette. Oktatás- és ifjúságpárti társadalomról álmodott. Azt vallotta, a tanítás-tanulás csodái mindig csendben, az iskolában és könyvtárban történnek. Klebelsberg óta a társadalmi hierarchiában mindig az egészségügy volt legalul, alatta már csak az oktatásügy található. Kert-Magyarország helyett Panel-Magyarországot építettünk.

Örökségének fontosságát és mindenkori időszerűségét, Fodor Andrással szólva: „a közös ügy szavát” ma sem ismerjük fel. A *Homloka égőve* alatt költőjének kardinális kérdése ma különösen időszerű: „S most újra nézem, / nézem csak a képét. / Homloka égővét. Alatta / elfértünk volna mennyien! / S kérдем veletek együtt: / amíg élt, / megérdemeltük-e?”

Nagy Gáspár *Éjszakáimban lámpafény* című, *Németh László halhatatlan szellemének* ajánlott költeményében (először a *Tiszatáj* 2001. áprilisi számában jelent meg) tudatosítja a gyötrelmes „Németh László-éjszakák” eszmeteremtő csodáit, „Ahogy a mélység kútjai buzogtak (...) És micsoda mondatokból / olvadt ki a magyar Génusz” élményét.

A *Széchenyi emlékezete* író Arany Jánoshoz hasonlóan, számba veszi, a poézis fényébe emeli példaképeit és műveit: „De profundis szólva szót / virrasztott velem / a földim-Berzsenyi, / meg az erdélyi sziget / árva Bethlenjei. // És időben aztán egyre közelebb / Széchenyi, Kemény és Katona, / de legelő: Ady és Móricz maga, / kibem még csodált kortársat talált a parola.” Végül József tudatosítja jóvátehetetlenül mulasztásos vétkeinket: „A szív meg leszámolt eleitől fogva, / idővel, bajjal, üldözőkkel: / a férfi a halál suhogó árnyékában élt, / bár igazán sose halt meg, / de azért jobb és értőbb utókort remélt.”

BAKÓ ENDRE

„...sok meglepő közöst fogunk egymásban találni”

Németh László és Szabó Lőrinc baráti kapcsolata

Németh László egy remek novellával lépett az irodalmi nyilvánosság csarnokába (*Horváthné meghal*, 1925), de ő nem vágyott a *Nyugat* novellistájának szerepére, a siker eufóriájában Bécsből harmincoldalas levelet küldött Osvát Ernőnek, amelyben – később, egy kissé magának is meghökkentő módon – bejelentette, hogy a magyar szellemi élet organizátora kíván lenni.¹ A sors azonban szaván fogta, hátráltató külső életepiződök és belső ellentmondások ellenére – melyeket ismertségük miatt nem idézünk – hat év múlva már száznál több cikk, tanulmány, kritika szerzőjeként tekintett vissza munkássága első szakaszára. Osvát Ernő halála és Babits térnyerése lehetővé tette a *Nyugat*-hoz való visszatérését, melynek egy nemzedéktársainak szentelt tanulmányosorozat is hozzádeka. Ez Erdélyi József értékelésével kezdődött, és rövidesen megszületett a Szabó Lőrinc-portré.

1931-ban vagyunk, Szabó Lőrinc mögött öt műfordítás- és négy saját kötet áll, az utóbbi mind más hangszerelésű, mindegyik mögül más költői arc sejlik fel. Németh ekkor még nem ismerte személyesen Szabó Lőrincet, csak a *Kalibán* kötet volt a birtokában, ezért azt a szokatlan módot választotta, hogy személyesen költőtársától kérte elolvasásra a többi verskötetet.² Szabó Lőrinc éppen egyiptomi hajóúton volt, ezért csak négy hét múlva tett eleget Németh kérésének, egy „óriás-vastag” levél kíséretében, amint azt feleségének jelzi. Eszerint végigolvasta 1926-tól teljes versanyagát, úgy találta, hogy az 1927-es és részben a '28-as anyagon még sokat kell változtatni. „Kíváncsi vagyok, milyennek látja majd ezt a 2 kötetnyi anyagot N. L. Túl sokat nem várok, szokás szerint.”³ Németh időközben másoktól beszerezte a köteteket, de most kéri újabb verseit és az *Est Lapok*ban megjelent fontosabb cikkeit, az Omár-fordítást és a *Pandora* számait, hozzá téve: „Meg kell azonban jegyezni, hogy ezeket a tanulmányokat nem tekintem sem véglegeseknek, sem elég alaposaknak, az egyéniségekben itt nem annyira a külön világot, mint a korrallal szemben elfoglalt álláspontot, az új irodalmi atmoszférát akarom elcsípni s éreztetni.” Szívesen vette a személyes találkozásra való meghívást, „azt hiszen, sok meglepő közöst fogunk egymásban találni...”⁴ Szabó Lőrinc elküldte a kért „anyagot”, méghozzá egy hosszú levél kíséretében, ami

¹ NÉMETH LÁSZLÓ: *Íróvá avatnak* In: N. L.: Homályból homályba – Életrajzi írások Budapest, 1977. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 305. (és másutt!).

² Németh László *élete levelekben 1914–1948*. Szerk. Németh Ágnes. Budapest, 1993. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 72. sz. lev.

³ Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátí Erzsébet levelezése. Budapest, 2000. Magvető Könyvkiadó, 633. A levél a Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921–1944) c. kötetben nem található meg.

⁴ Németh László *élete levelekben 1914–1948*, 75. sz. lev.

„...sok meglepő közöst fogunk egymásban találni”

fogódzót is adott Némethnek koncepciójához,⁵ aki a szoros határidő ellenére elkészült a tanulmánnyal, s most – nem ismerve Szabó Lőrinc „érzékenységi koefficiensét” – várja a reagálást. Szokatlan megokolását adja kritikusi gyakorlatának: „Önnek igaza van: a kritika kontár mesterség, de megvan az az előnye, hogy heroikus légkört, igen sok gyűlöletet támaszt a körül, aki komolyan úzi. Engem legalábbis ezzel csábított el.”⁶ Ez a felfogás különös fénytörésben mutatja karakterét, még inkább lelki habitusát: mintha házárdőr módjára szándékosan kínálna támadási felületeket, holott, mint tudjuk, a támadások olykor az üldözési mániáig kergették.

Pályakép Szabó Lőrincről

Németh azzal kezdi, hogy kortársai között kevés a versfordító. Ezt egyesek azzal magyarázzák, hogy a fiatal írók műveletlenek. „A komolyan számba jöhető költők közt Szabó Lőrinc az egyetlen, ki literátor-költő léte e literátorok számára kedvezőtlenül vált lírai éghajlat alatt is meg bírt élni. Az ő irodalmi műveltsége a legteljesebb (...) Egy elmúlt irodalmi kor költői hagyománya akkomodál itt a maga módján az új irodalmi feltételekhez. Szabó Lőrinc indulása külsőségeiben már-már epigon, belül azonban elég komoly, életre-halára menő poéta, hogy a külsőségektől magát végül is kiszabadítsa.” A műfordító méltónak bizonyult Babits és Tóth Árpád bizalmára. Érdekes, de talán nem szerencsés megállapítása, hogy Szabó indulása külsőségeiben már-már epigon, ugyanakkor „Szabó Lőrincnél ez a kultúra távolról sem annyira művet tápláló kultúra, mint volt elődjénél.” A mestersége veszedelmesen a kisujjában van, kész virtuóztatást kapott tehertételül. A veszedelem azért, mert a virtuóz elébe vág az érett lírikusnak. Költőútjának 1926-ig tartó szakasza tanulságos kaland. Németh Babits és Ady hatást vél kihallani ez apokaliptikus, a szellemet a bujasággal, az iszonyatot az elragadtatással keresztező költészetből, úgy érzi, a fiatal költő minden áron szembe akar nézni az igazsággal, eközben romantikusa lesz a romantika utálatának.

Tanulmányának következő fejezetében *A Sátán műremekeit* szimbolikus tévedésnek minősíti, de elismeri, hogy az első négy verseskönyv értékeket is hordoz. Újabb verseiben (melyek még nem rendeződtek kötetbe) az ideges fintor dacos férfikomolyság lesz, felcsendül egy kemény-tiszta hang. Ez Baudelaire-re emlékeztet – állítja –, ami persze vitatható. Az viszont kétségtelen, hogy „Szabó Lőrinc lírája egyre határozottabban gondolati: nemcsak a szó iskolás értelmében, hanem annál szorosabban is: nemcsak gondolatokat forgató líra, hanem a gondolkodás fájdmának lírája is.” De: „Ez a költő nem naiv, nem önkéntelen, őszintesége nem az a bizonyos paradicsomi őszinteség. Versein mindig is marad egy lehámozatlan héj, melybe a teoretikus burkolja őket.”⁷

Úgy tűnik, a Szabó Lőrinc „érzékenységi koefficiense” nem sérült a kritika által. A személyes ismerkedés valahol megtörtént, s hamar baráti színezetet öltött. 1931. október 25-én Németh javasolja, hogy a következő héten Szegi Páléknál találkozza-

⁵ KABDEBŐ LÓRÁNT: Szabó Lőrinc pályaképe. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 71.

⁶ Németh László élete levelekben 1914–1948. 77. sz. lev.

⁷ NÉMETH LÁSZLÓ: Szabó Lőrinc. Nyugat, 1931. II. 16. sz.

nak, illetve magukhoz invitálja a Szabó-házaspárt.⁸ November 30-án a debreceni Ady Társaság vendégül látja az új irodalom legjelesebb tagjait: Szabó Lőrincet, Erdélyi Józsefet, Illyés Gyulát, Kodolányi Jánost és Németh Lászlót. A vonaton együtt utazott a társaság: „Jól emlékszem egy debreceni útra, 1931-ben – írja Németh –, amelyen engem a marxizmusból vizsgáztattak, s a társalgás célpontjaként a legtöbb nyilat tőle – ó változó idők! – és Kodolányitól kaptam.”⁹ Az ilyenfajta félig tréfás, félig komoly heccelődés csak barátok között történhet.

1932-ben Németh elhagyta a *Nyugatot*, s szinte azonnal nemzedéki lapalapítást forgatott a fejében, amelyről heten tárgyaltak a lakásán: Illyés Gyula, Erdélyi József, Pap Károly, Gelléri Andor Endre, Szabó Lőrinc, Kodolányi és ő maga. De a lelkesedés tüze hamar elhamvadt. „Tulajdonképpen nem is emlékszem, mivel fúrták meg” – írja – majd mégis Szabó Lőrincre hártja az abortált terv ódiúmát, mint aki a *Pandora* kudarcából arra a következtetésre jutott, hogy „minden nagy vállalkozás hiábavaló.”¹⁰ Megindítja azonban a *Tanú* (nála *Tanu*) egyszemélyes folyóiratát, s a 3. számban publikálja *Magyar líra 1932-ben* c. tanulmányát, amely Babitscsal indul s a harmadik nemzedék költőinek (Vas István, Zelk Zoltán stb.) bemutatásával végződik. A 4. fejezet Szabó Lőrincről szól, akit Erdélyi József és Illyés Gyula mellett az új nemzedék egyik vezérköltőjének nevez. Megismétli, hogy „Szabó Lőrincnek első köteteiben az elmélet, a technika s a költői önszemlélet előtte rohannak a költő igaz tapasztalatainak, az utolsó öt-hat év termésében ez a tapasztalat lassan beérik... (...) Most megjelent kötetét: a *Té meg a világ*-ot a fegyelmező öntudat biztos pántja tartja össze.” Úgy érzi, azok közé tartozik, akik nem tudnak szabadulni attól, amitől undorodnak: Szabó a kortárs élet piszkos rugóitól. Ennek fonákja, hogy gyanakszik magára, tehetségére, jellemére, ami a naivitás ellen irányul. Megtilt minden öntetszelgést. A bölcsek hiúsága ez – véli Németh –, ami egy kicsit koravénnek mutatja a harminc éves szerzőt. Gondolati költő, de „gondolatai a versből kifejtve, alig többek, mint a pesszimizmus közhelyei...” Fogyatozásnak tartja, hogy a forma nála külsőleges: lélek és forma között nem elég szoros a kapcsolat. „Szabó Lőrinc azok közé a költők közé tartozik, akikből a húsukba vágó kötelék sajtolja ki legszebb költeményeiket.”¹¹

A kapcsolat folytatódott, Németh a *Tanú*ban hirdetni tervezi Szabó nyomdában lévő verseskötetét, aki kérésére elküldte három Goethe-könyvét, mellyel Németh folyóirata első évfolyamának 4. számában foglalkozott. Megállapítja, hogy Szabó Lőrinc más sorokat húz alá, mint a hagyományos Goethe-olvasó, Goethe megváltozik, de nem a hátrányára. Szubjektív közvetetés következik: „Szabó Lőrinc emberi és költői természetébe, mint olvasó, sokszor belekötöttem. Szolgáljon e természet igazolásául, hogy Goethéből az eredetiből ifjabb és mégis tömörebb, ragyogóbb és mégis sötétebb Goethét választott le.” Feltűnik neki, hogy Szabó Lőrinc Goetheje mennyi rímtelen

⁸ Németh László élete levelekben 1914–1948, 94.

⁹ NÉMETH LÁSZLÓ: Szabó Lőrinc, Tiszatáj, 1975. 1. sz. 72–78.

¹⁰ NÉMETH LÁSZLÓ: Ember és szerep In: N. L.: Homályból homályba – Életrajzi írások. Budapest, 1977. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 431.

¹¹ NÉMETH LÁSZLÓ: Magyar líra 1932-ben In: Tanú, első évfolyam, 1932–33. 179–180.

„...sok meglepő közöst fogunk egymásban találni”

verset írt. Summája: a Goethe-fordításnak Szabó Lőrinc-arckép jellege van, ami nem veszteség. „Azt a Goethét ragadja meg, aki ma éppen eleven.”¹²

A Válasz indulása

1933 márciusában kelt levelében értesíti Szabót, hogy a *Tanú* az V. számától társas folyóirat lesz. Részletesen vázolja a tervezett működési szervezetet, főmunkatársnak hívja őt is, azzal a feltétellel, hogy a főmunkatárs minden „komoly írását a *Tanúnak* mutatja be.” Májusban az együttműködési készsége kifejező levelében ez a mondat is olvasható: „lelki klinikára pillanatnyilag nincs szükségem.”¹³ Ez véleménykülönbségekre, kemény vitákra, egyúttal Németh közismert sértődékenységére utal. A *Tanú* nem is vált társas folyóirattá, helyette a *Válasz* volt születőben, amelynek létrejöttében Németh a debrecenieknél talált lelkes partnerekre, még Illyés Gyula is vonakodva közeledett hozzá,¹⁴ Szabó Lőrinc is távolról figyelte az előkészületeket, sőt Gulyás Pál szerint „...Szabó L., Kodolányi és a többiek némi kontinentális zárt akarnak létesíteni a *Válasz* ellen.”¹⁵ Németh azonban már az első számba verset vagy tanulmányt kér tőle, mert rá akarja szorítani a tanulmányírást is.¹⁶ 1934. április 11-én írott levelében jelzi Gulyás Pálnak, hogy „Néhány pesti íróval (Pfisterer, Halász, Szabó Lőrinc) talán mégis én tartom a kapcsolatot.”¹⁷ Illyés már az első számban versekkel mutatkozik be, Szabó Lőrincről pedig tanulmány jelenik meg Halász Gábor tollából. Illyés neve a harmadik-negyedik összevont számon mint szerkesztő bizottsági tag, Szabó Lőrincé pedig főmunkatársként szerepel.

Gulyás a Debrecenben járt Féja Gézától tudta meg, hogy Szabó Lőrinc „rá ült” Németh cikkére.¹⁸ Ezt műfelháborodással hozza szóba, mert nem kedvelte egykori iskola-, egy ideig osztálytársát, ingerelte gyors érvényesülése, egyre emelkedő hírneve. Németh azonban továbbra is számít Szabó Lőrinc-re,¹⁹ s mint a Rádió Irodalmi Osztályának vezetője is foglalkoztatta.

Gulyás rövidesen újra hangot ad Szabó Lőrinc iránti ellenszenvének, amire egy személyes találkozás kínált alapot: „Szabó Lőrincék itt voltak. Zsilinszky, Zilahy és ő. Kb. ½ 10-kor vágódtam be, Szabó L. épp valami Lóci-versét szavalta blazírt előkelőséggel. A vers rossz volt, kapta, de a közönség annál jobban tapsolt. Igazi *Az Est-lapok* hangulata terjengett. Aztán beszélgettünk, banketten, de ezzel nem zavarom *Tanú*-áhitatodat. (Undor fogott el, de aztán elfelejtettem). Mégis, csak egy „pletyka”: oly botrányos fölényeskedő volt a beszéde Lőrinc úrnak, hogy a pesti (budai) társal-

¹² NÉMETH LÁSZLÓ: Műfordítók csalátka In: *Tanú*, első évfolyam 1932–33. 244–245.

¹³ Németh László élete levelekben 1914–1948. 135., 145. sz. lev.

¹⁴ BATA IMRE: A *Válasz* indulása In: B. I.: Ívelő pályák. Budapest, 1964. Szépirodalmi Könyvkiadó, 131.

¹⁵ G. MÉRVA MÁRIA – GULYÁS KLÁRA: Egy barátság levelekben. Gulyás Pál és Németh László levelezése. Budapest, 1990. Petőfi Irodalmi Múzeum, 88.

¹⁶ Németh László élete levelekben 1914–1948. 165. sz. lev.

¹⁷ Egy barátság levelekben, 86.

¹⁸ Németh László Sznobok és parasztok c. cikkére (Magyarország, 1934. március 29.) a következő számban Móricz Zsigmond reflektált Lehet-e a parasztból író? címmel. Németh viszontváltását a lap, melynek Szabó Lőrinc egyik szerkesztője volt, nem közölte.

¹⁹ Egy barátság levelekben, 89.

gást messze felülmúlta. Ezzel az emberrel nem óhajtok többé szóba állni. (...) Kapcának néz bennünket, akikbe kedve szerint beletörölheti a csizmáját, aztán felrúghat. Neki a te munkád is beteges, rosszidegű hiúságmánia, önképzőköri önzetlenségi játék, amelyen ő régóta túl van. Van tehetséged, másképp szóba sem állna veled, de kb. 10 év múlva benő a fejed lágya, s ott leszel, közel ahhoz, ahol ő most... Ilyenfajta volt a diskurzus irányvonala.”²⁰

Sajnos, Németh László, miként Gulyásnak Illyéssel szemben táplált ellenszenvét, Szabó Lőrinc-averzióját is akceptálja: „Az emberek aljasabbak, mint képzelni lehet, különösen, ha amellet írók is. Szabó Lőrinc idefenn jóakarómnak stb. adja ki magát, aki az én érdekeemben beszél le a Móricz-cikkre írt válaszom közreadásáról, s Debrecenben, az egyetlen helyen, ahol szeretnek, úgy rágalmoz el, ahogy tud. Láttam, hogy bánt veled itt fön, utálok a színvakoknak ezt a fölényét, amely azt hiszi, hogy mert neki nincs zöld és piros, gazember, aki zöldről és pirosról beszél.”²¹ De ez a csalódás nem vezetett szakításhoz, augusztusban már arról értesíti debreceni barátját, hogy nagy a lelkesedés a Válasz mellett: „még Szabó Lőrinc is bízik benne.”²² Gulyás később a *Szerdai fogadónap* c. Németh-regény kulcsfigurájában (Barbián Péter) Szabó Lőrinc-re ismer.²³ Úgy látszik, jó szimattal, ezt Szabó Lőrincnek egy későbbi megjegyzése igazolja.²⁴ Érdekes lenne tudni, Németh hogy vélekedett róla bizalmasan már a Bocskay-kertben, 1943 áprilisában, amikor egy este „szimpoziont rendeztek madarakról, gyermekkorról, szőlőmetszésről, ló- és tehéntartásról, Adyról, Szabó Lőrincről...”²⁵

Ember és szerep

Már 1933 novemberétől folyik Németh önéletrajza a *Kalangya* c. jugoszláviai magyar nyelvű folyóiratban, s az anyag 1934 végén könyvalakban is megjelenik Kecskeméten. Ebben az alábbi olvasható Szabó Lőrincről:

„Méltó ellendarabja volt Tamásinak Szabó Lőrinc, akin a tudatosság betegségeit és öntisztulását lehetett bemutatni éppúgy, mint Tamásin az ösztönét. Szabó Lőrinc líráját én eleinte nem szerettem. Ő volt a legnagyobb azok közül a szellemi fondorkodók közül, akiket a spekuláció Ady és Babits csapásán elszalajtott; csupa mesterség, laboratórium, számítás volt az a líra, s ennyi fölkészüléssel sem tudott annyira óvatos lenni, hogy hamis nyomra ne fusson. Tisztelői nem azért magasztalták, mert őt szerették, hanem mert arra, amit költészetnek szokás tartani, haragudtak. Valami előkelősködő szín-, nedv- és földgyűlölet vette be magát ebbe a Szabó Lőrinc-kultuszba, ő volt a

²⁰ Uo. 93.

²¹ Uo. 95–96.

²² Uo. 112.

²³ Uo. 244.

²⁴ A Babits feleségével, Tanner Ilonkával való kapcsolatát bizalmas barátok előtt feltárta. „Tudomásom szerint egyik sem élt vissza bizalmammal. Ellenben akadtak, akik prózájukban elvből, vagyis 'kíméletből' bőségesen kitergették I. és az én kapcsolatomat. Ilyen, azt hiszem, N. L. egyik regénye. Egyébként kitűnő szerzőjét akkor még személyesen nem is ismertem, és most már évtizedek óta rendkívül sokra tartom. Azt hiszem, a zseni minősítést én használtam rá először a harmincas évek elején.” Lásd SZABÓ LŐRINC: *Vers és valóság*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 306.

²⁵ Egy barátság levelekben 335.

„...sok meglepő közöst fogunk egymásban találni”

város a faluval szemben, a mester az igricek között. Bontott hajú pénzverseiben én viszont csak az Ady-kor fúriává vadult múzsáját láttam, ugyanazt a hajadont, akinek az idegeit Babits szerint is túlságosan zaklatta már az előző nemzedék. Egy idő óta önmaga is érezte, hogy zsákutcába került, mert a bontott hajú versek megint kontyosan jelentek meg, a lázadó izgalomból aszkézis lett, az intellektuális fondorlatokból önfegyelem. Ebben a tartózkodó zártságban tudatossága már jobban tetszett nekem; a színtelenség, a jég kemény színtelensége volt, mely forró zsigerekre fagyott rá, s átlátszón, de nem olvadón őrizte a mélyibe rejtett tehetetlen rosszkedvűséget. Vannak egészen átlátszó pálinkák, éles keserű ízzel; ilyen lett a klasszikus töményítés után a Szabó Lőrinc lírája. Arcképem költőt mutatott be, akit betegsége, a tudatosság meggyógyított. Ő volt kortársaim közt az előző kornak egyetlen folytatója, s rajta lehetett legjobban megfigyelni az új légkör hatását is.”²⁶

Szabó Lőrinc szigorú, de higgadt tanulmányban reagált Németh önéletrajzi könyvére.²⁷ Ez a reflexió több olyan megállapítást tartalmaz, amely Németh alkotásmódjára és személyiségére mindvégig érvényes. Szabó Lőrinc csodálkozik, hogy az *Ember és szerep* a nagy „organizátor” első önálló könyve, holott gazdag munkásság fűződik nevéhez, s rögtön hozzát teszi, hogy a könyv „a nagy szerep árnyékában kicsinynek, jelentéktelennek látszik”, noha a közönség felől nézve „a stílus és az alakítóművészet magas iskoláját mutatja”. A második bekezdésben részleteiben kihívónak nevezi az önéletrajzot, amelynek logikája talán az, hogy *Németh László összes művei* elé kalauzt ad, de az irodalom érdeke egy másféle, szerényebb logika lenne: ha legjobb műveiből adott volna válogatást. A könyv nem volt aktuális – szögezi le. Alaptétele: Némethnek a tanulmányai a fontosak, és „nem a megszületésük rúgóí.” Ezeket inkább másnak kellene feldolgoznia.²⁸ „A becsvágy és dac titanizmusa kell hozzá, hogy író ilyen könyvvel ilyen korán jelentkezzenek.”

Nem vonja kétségbe Németh tehetségének különleges méreteit és szerepének fontosságát, de csodálkozik azon, hogy „ő maga óriási felzúdulást vár erre a bemutatkozójára, de mégis azt hiszi, hogy könyve hasznos könyv lesz.” Pedig nem az! Botránys igazságtalanságok minden íróért értek, de felülemelkedtek az élet nyersanyagán. Így nincs a könyvben építőerő, legfeljebb írója megkönnyebbült, mert le akart számolni saját gyöngeségeivel és szégyenkezéseivel. Úgy látja továbbá, hogy a „heves, lírikus lélek”, akiben van egy adag Szabó Dezső természetéből, fogyatékosági kísértetektől félve szomjazza a sikert mint megváltást. Ez a lelkiállapot a nyugtalan és bizonytalan fiatal léleké, aki érzi a maga szunyadó értékét, de türelmetlen kívánni, amíg beírják, ráadásul kisebb tehetségek már érvényesülnek, ezért üldözöttségében támadásba lendül, ami hadi állapotot teremt. Innen a folytonos táborkeresés, civakodás, ami a gyöngeség és érzékenység tréningje. Az írótlás lélektani analízise olykor nagyon elevenbe vágó: „Így válik magát és mászt mazochista-szadista kegyetlenséggel tépő, aszociális hódítási-vágygá a finom lélek és félénk idegélet és becsvágy.” Erre példának hozza, ahogy a naiv Németh leírja az érett Osváthoz való rajongó-gyűlölködő viszonya kórtörténetét. Ezt

²⁶ NÉMETH LÁSZLÓ: *Ember és szerep*. Kecskemét, 1934., ill. N. L.: Homályból homályba I. 415–416.

²⁷ SZABÓ LŐRINC: *Németh László és szerepe – Válasz*, 1935. 1. sz. (jan.) 60–63., ill.: Kalangya, 1935. 5. sz. 360–363.

²⁸ Németh László több művéhez ezután is terjedelmes kommentárt írt!

tragikomédiának nevezi. De Némethnek van befele néző szeme is, s ez különbözteti meg Szabó Dezsőtől.

Emlékeztet rá, hogy Németh éleslátása, problémaérzékenysége, eredetisége, impozáns gondolatrendszere stb. joggal váltott ki lelkesedést. Éppen ezért „egy ilyen agyszerkezetnek nem szabad méltatlan anyagot örölnie.” Ha száz esetből kilencvenben igaza is van, azért kifogásolja a másik tízet, többek között, hogy felül bizonyos pletykáknak, vagy kikerül tolla alól egy íróbarát feleségének tapintatlan bemutatása. Különösen súlyos megállapítás, hogy a *Tanú* által nyilvánosság elé állított Németh Lászlóban „félreismerhetetlen egy beteg lelki góc. A félelemérzés, a belőle kicsapó dac, az embertelen keménység, az agresszivitás és a dogmatizmus görbéi zárják be határait.” Személyes utalással is találkozunk: „Velem kapcsolatban a tudatosság betegségéről s gyógyító erejéről írt Németh László; alkalmazza magára is a gyógyszert, mellyel oly bőségesen rendelkezik.”

A sok kifogás közben újra és újra hangoztatja Németh ragyogó erényeit. De „nagy erények és értékek omlanak szét, valahányszor Németh László nem tudja legyőzni beteges szubjektivizmusát.” Végül „... aki igazán látni és ismerni véli Németh Lászlót, az várja és sürgesse azokat a műveket, azt az életművet, amely majd értékmérőt adhat ehhez a nagyigényű és veszedelmes Előszóhoz.”

Monostori Imre korszakmonográfiájában részletesen ismerteti és minősíti az *Ember és szerep* kritikai fogadtatását, a Szabó Lőrincét az „igen-de” kategóriába sorolja.²⁹ Nem kétséges, néhány megállapítás horzsolja az emberi és írói érzékenység tűréshatárát – Monostori jelzi is, hogy nagyon fáj Németh Lászlónak –, de egy fokkal sem durvább, mint az ő némelyik kritikájának hangneme vagy önéletrajzi pamfletjének egyik-másik szereplőjét festő portréja. Szakítás azonban nem történt, a *Magyarország* közös szereplőkről ad hírt.³⁰

Találkozás Gömbössel (1935. április 16.)

A magyar írók és Gömbös Gyula miniszterelnök kudarcral végződött találkozójáról több emlékezés és történelmi-irodalomtörténeti tanulmány látott napvilágot,³¹ miniket most csak az érdekel, milyen szerepet játszott benne Németh László és Szabó Lőrinc. Annyit azonban fel kell idéznünk, hogy Gömbös Gyula, az új miniszterelnök (1932. szeptember 29-től) október 25-én közzéteszi 95 pontos *Nemzeti Munkatervét*, a november 22-i miskolci beszédében demagóg módon „testvéri jobbot nyújt a munkásoknak”, a nemzeti egységet a munkás, a tőke és szellemi tehetség egységében látja. De alulról valódi reformhangulat támad és erősödik fel, különösen a népi írók és a hozzájuk csatlakozó Zilahy Lajos részéről. 1933-ban Illyés *Pusztulás* c. riportja a *Nyugatban* a magyarság dunántúli sorvadásáról szinte nemzeti ügygé minősül, Kerék

²⁹ MONOSTORI IMRE: Németh László Tanú-korszakának korabeli fogadtatása. Budapest, 1989. Magvető Könyvkiadó, 135–136.

³⁰ Szabó Lőrinc és Németh László előadása Szombathelyen, Magyarország, 1935. márc. 10. 6.

³¹ A legalaposabb: LACKÓ MIKLÓS: Az Új Szellemi Front történetéhez In: L. M.: Válságok–választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról. Budapest, 1975. Gondolat, 52–170.

Mihály, Matolcsy Mátyás és mások a földbirtokrendszert bírálják, a telepítést sürgetik. Zilahyt 1934. február elsejével a *Magyarország* c. lap főszerkesztője, ő maga mellé veszi Szabó Lőrincet, Kodolányi Jánost, külső munkatársként Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Féja Gázát stb. Németh *Lesz-e reform* címmel nagy cikket ír a *Magyarország* karácsonyi számába,³² amelynek kulcsmondata: „A magyar reformnak két nagy akadálya van: egyik a nagybirtok, a másik a banktőke.”

A kormányzat ebben a hangulatban megpróbált manőverezni, a népi mozgalom képviselőit magának megnyerni. 1935. március 10-én, négy nappal azután, hogy Gömbös feloszlatta az országgyűlést, Zsilinszky pártja tanácskozást tartott a lakásán. „Javában tartott a zsigongó tanácskozás, amikor váratlan vendég toppant be: Szabó Lőrinc, a költő.”³³ Gömböstől hozott üzenetet, aki felajánlotta Zsilinszkynek, hogy ha belép a kormánypártba (Nemzeti Egység Pártja) akkor három-négy barátja is képviselő mandátumhoz juthat.³⁴ Zsilinszky visszautasította az ajánlatot, ezért a tarpai választáson brutális csendőrterrorral megbuktatták. Ezek után meglepő, hogy bizalmas hívei közül főleg Zilahy Lajos és Szabó Lőrinc mégis elfogadta (vagy kezdeményezte?) a Gömbössel való találkozást Zilahy lakásán.³⁵ A találkozón MórícZ Zsigmond, Illyés Gyula, Tamási Áron riasztó szociális tényeket tárt fel, vagy kellemetlen kérdéseket tett fel, Zilahy Lajos egyensúlyozni próbált, Szabó Lőrinc pedig végig hallgatott. Németh László zordonan közbevetette, mi a garancia, hogy ezek a fogadkozások nem bizonyulnak megint levegőbe puffogatott szólaltnak, s rákérdezett: mit tervez először megvalósítandónak a miniszterelnök?³⁶ Illyés Gyula más epizódokat őrzött meg emlékezetében, de Szabó Lőrinc megszólalásáról ő sem tesz említést.³⁷

A kudarcral végződött találkozót liberális és szocialista oldalról súlyos bírálatok érték. A résztvevők (MórícZ Zsigmond és Németh Imre kivételével) magyarázkodni kezdtek. Szabó Lőrinc reflexiója két héttel a találkozó után látott napvilágot.³⁸ Kijelenti, hogy egyikőjük sem érzi szükségesnek a lelkiismereti mosakodást. A reformereket ért kétoldalú támadások szerinte akkor érkeznek, amikor a kormányhatalom akaratával a magyarság szociális és kulturális megmentése felé mutat. „A vitában, úgy érzem, most a jobboldal az őszintébb. Követeléseiben és bizalmatlanságában több a jóhiszeműség.” Egy új koncepciót ad elő: a hagyományos politikai frontok felbomlottak, a pártok függőleges tagozódását új erők törték keresztül. Mindezek egy harmadik oldalnak, egy új szintézisnek a keretei. „A fiatal magyar értelmiség legjobbjai ma politikailag ebben a szintézisben élnek.” Ezért nem vállalják sem a jobb-, sem a

³² NÉMETH LÁSZLÓ: *Lesz-e reform? Magyarország, 1934.* december 23. 13.

³³ TALPASSY TIBOR: *A holtak visszajárnak.* Budapest, 1971. Magvető Kiadó, 27.

³⁴ Szabó Lőrinc már korábban személyesen ismerte Gömböst, 1922-ben Jászai Mari közbenjárására az ő segítségével került el a katonai behívót. Lásd Szabó Lőrinc és Korzátí Erzsébet levelezése, 289.

³⁵ TALPASSY, 32.

³⁶ Uo. 37.

³⁷ ILLYÉS GYULA: *Naplójegyzetek 1929–1945.* Szerk. Illyés Gyuláné. Budapest, 1986. Szépirodalmi Könyvkiadó, 82–91.

³⁸ SZABÓ LŐRINC: „Jobb” és „bal” és a reformok – Hozzászólás az Új Szellemi Front vitájához. *Magyarország, 1935.* április 3. 26. Uő.: *Emlékezések és publicisztikai írások.* Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 374–376.

baloldaliságot, hanem a reformok reálpolitikáját követik. Úgy tűnik fel tehát, maradtak illúziói, amint azt Korzáti Erzsébetnek május 15-én írott levele is tanúsítja.³⁹

Németh László 1935. május 4-én utolsóként szólalt meg.⁴⁰ Ő sem érti a „lármát”. Írásának bökkenője, hogy míg korábban nem hitt a reformban, világosan látta az érdekellentétek feloldásának lehetetlenségét, most a kudarc után is mentegeti a fiasköval végződött kísérletet: a hatalom és az írók törekvése „puskalövésnyi távolságból kiáltásnyi távolságba került” Az együttműködés persze veszélyeket is rejthet, de vajon helyes álláspont-e az „úgy sem lesz belőle semmi”?

„Csendes belharc”

Művészkörökben félreértésből adódó sértődések előfordulnak. Olybá tűnik, Németh nehezen viselte Féja Géza durva kritikáját *Gyász* c. regényéről, és Illyés Gyulának mint Féja fegyvertársának szemére veti, hogy Szabó Lőrincsel együtt „mind az ő álláspontját erősítettétek ’magatartásotok’-kal, egy tiszta ember önfeláldozó munkájával szemben.”⁴¹ Véleményét megerősíti egy Sárközi Györgynek küldött levelében: Féja „csak azt fejleszti teóriává, amit Szabó Lőrinc és Illyés Gyula írtak, mondtak rólam, s hogy Kodolányi még nála is ocsmányabbul dolgozik a *Szabadságban*, tudod.”⁴² Ez súlyos vád, hiszen Féja szerint Németh a regényben „kivetíti saját életének érdekes és mérhetetlen patológiáját.”⁴³ Kétségtelen, mind Illyés, mind Szabó Lőrinc szóvá tette Némethnek a túltengő éntelítettségéből fakadó sértődöttségét, Szabó Lőrinc egy alkalommal „hímes tojásnak” nevezte.⁴⁴ ám nem rosszindulatból. De a harag csak egy-két hónapig tartott, 1936 áprilisában már újra leveleket küld Illyésnek, az egyikben említi, hogy Szabó Lőrinc kint járt nála Sátorkőpusztán, s beszámolt a *Magyarországnál* történetekről.⁴⁵

Greza Ferenc korszak-monográfiája⁴⁶ egyetlen egyszer említi Szabó Lőrinc nevét, ami arról árulkodik, hogy ezután nem voltak közös vállalkozásaik, de a baráti kapcsolat fennállt. Erre utal Szabó Lőrincné naplófeljegyzése, mely szerint 1937. május 31-én Némethéknél vacsoráztak, s a vidám hangulatban azt találta mondani, hogy férje „azt kis időt” majd csak kibírja vele, mire Szabó Lőrinc dührohámot kapott, s csak vagy két hét múlva békültek meg.⁴⁷ A kínos epizódot azért idézzük, hogy rámutassunk magánéletük különbözőségére: Németh konszolidált házasságban élt (en-

³⁹ „Zilahy ma vagy holnap jön meg, sok tárgyalás lesz rövidesen... Úgy-e, az, hogy G. Gyula (tudja ki) eljött közénk az még akkor történt, amikor együtt voltunk. Annak a hírlapcsata-következményei még ma is tartanak, hű, de sok láрма és izgalom tört ki egyszerre.” Lásd Szabó Lőrinc és Korzáti Erzsébet levelezése, 289.

⁴⁰ NÉMETH LÁSZLÓ: *Író és hatalom*, Magyarország, 1935. május 4., ill.: Sorskérdések. Budapest, 1989. Magvető – Szépirodalmi Kiadó, 176–178.

⁴¹ Németh László élete levelekben 1914–1948. 250. sz. lev.

⁴² Uo. 252. sz. lev.

⁴³ Idézi Monostori Imre 319.

⁴⁴ HORÁNYI KÁROLY: Ne panaszd a magányodat – Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincsel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával 1948–1957. Budapest, 2002. Argumentum, 244.

⁴⁵ Németh *László élete* levelekben 1914. – 1948. 254. sz. lev. (Zilahy Lajost lemondásra kényszerítették.)

⁴⁶ GREZA FERENC: *Németh László háborús korszaka* (1938–1944)

⁴⁷ Szabó Lőrincné naplófeljegyzései. In: Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1921–1944, 486–487.

„...sok meglepő közöst fogunk egymásban találni”

nek nem mond ellent egy-egy rövidebb-hosszabb „mosolyszünet”) mindig megfelelő anyagi körülmények között, Szabó Lőrinc egy kis túlzással szólva bigámista életmódot folytatott, s különösen fiatalon, olykor a nyomor szélén vegetált. Szabó Lőrinc még abban az évben verset dedikál Németh Lászlónak, méghozzá jelentős darabot *Eszmék* címmel. „A Németh Lászlónak szóló dedikációt a teljes kötetben elhagytam, mert élőknek nem akartam kötetten túl bókolni”⁴⁸ – fűzi hozzá. A költemény az eszmékből való kiábrándulás, a csalódás keserű parlata, aminek következtében a költő mindinkább jobbfelé sodródott, kétes politikai játszmákat vállalt. „Mindenesetre az 1938–39-es évek a legellentmondásosabbak Szabó Lőrinc életében...”⁴⁹ – állapítja meg Kabdebó Lóránt is. Németh László viszont Hitler hatalomra jutásának első órájától kezdve érzekelte a fasiszta veszélyt, és különböző formákban hangot adott félelmének.

Németh 1940-ben igaz szeretettel köszönti barátját katonai szolgálata alkalmából, s visszaigazol egy levelezőlapot, egy másikat szeptember 8-án, s közli, hogy a Zilahy szerkesztette *Híd* munkatársa lesz. Egy év múlva Illyés Gyulának mint a *Magyar Csillag* szerkesztőjének figyelmébe ajánlja az elsőrangú tehetségeket, köztük Szabó Lőrincet.⁵⁰

A lillafüredi írói találkozó

1942. november végén mindketten előadást tartottak a lillafüredi írói találkozón. Mellőzzük a tanácskozás létrejöttének ismertetését, ezt Standeisky Éva elvégezte.⁵¹ Találón laikus népművelési tanácskozásnak bélyegzi a kongresszust, amelynek célja a hatalom és az írók „békés egymás mellett élésének”, mi több: aktív együttműködésének parafálása volt. A kormányzat elérte célját: az írók nemzetnevelő utópiákkal, nyelvvédő háborgásokkal, szerzői jogi anomáliákkal vagy személyes sérelmekkel hozakodtak elő, messze elkerülték a valósággal való szembenézést, a háború sújtotta ország nyomorúságos állapotát, a lakosság gondjait. Németh László és Szabó Lőrinc hozzászólása sem kivétel ez alól. (A többi népi íróé sem!) Németh a nemzetnevelés legfontosabb feltételének az irodalom, a műveltség és a tömeg között közvetítő szerepet vállaló személyek tevékenységét tekinti. „Talán furcsa, hogy az író éppen ma, látszólag a 24. órában javasol ilyen messze ható dolgokat, de a népek életében minden huszonegyedik óra egyben az első óra is.”⁵²

Szabó Lőrinc, mint maga is említi hozzászólásában, részt vett a konferencia előkészítő bizottságának munkájában. (A baloldali írókat, köztük Nagy Lajost, Kassák Lajost, Nagy Istvánt mellőzték!) Eredetileg egy esztétikai szempontot akart felvetni: „hogyan lehetséges egyáltalán jó háborús, illetve hősi tárgyú irodalom.” Már-már elfogadja a hatalom követelményét: „vannak végső esetek, amikor a harcot vállalni kell.” Hazafias krédója után kijelenti a többiek nevében is, hogy nincs, aki elzárkóznék a

⁴⁸ SZABÓ LŐRINC: *Vers és valóság – Bizalmas adatok és megfigyelések*. Budapest, 2001. Osiris Kiadó, 108.

⁴⁹ KABDEBÓ LÓRÁNT: Szabó Lőrinc *pályaképe*, 179.

⁵⁰ Németh László élete levelekben 1914–1948. 381., 384., 404. sz. lev.

⁵¹ STANDEISKY ÉVA: *Gúzsba kötve – A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 2005. 20–29.

⁵² KRISTÓ NAGY ISTVÁN (szerk.): *A lillafüredi író értekezlet (1942. november) Jegyzőkönyv*. Budapest, 1992. 56–60.

hősi életforma ábrázolásától, – ám diplomatikusan visszavonja a kormányzati szándék feltétel nélküli vállalását: ahhoz az esztétikai szabadság is szükséges.⁵³

Nehéz évek

1948 után mindketten a kirekesztett írók táborába jutottak, Szabó Lőrinc a Németországgal rokonszenvező újságcikkeiért, Németh László főleg *Kisebbségben* c. könyvéért és az 1943-as második szárszói beszédéért szenvedett mellőztetést. Szabó Lőrinc ráadásul átmenetileg tiltott listára került, ahogy Németh László fogalmazott: ő és Sinka István „már a purgatórium csúcsára értek.”⁵⁴ Amíg a *Válasz* Illyés szerkesztésében egzisztált, (1946–1949) oda dolgoztak. Németh László írja Bényei Józsefnek: „1946–48 óta, mint egy Ararát-hegyre az özönvíz elől, ide szorult az egész irodalom, melynek később 6–7 évre el kellett hallgatnia.”⁵⁵ A „fordulat éve” után mindketten a műfordítás területére szorultak. (Németh László 1952-ben, Szabó Lőrinc 1954-ben József Attila-díjban részesült ezért a munkásságáért.) A közös sorshelyzet, Illyés összekötő szerepe, s nem utolsó sorban a Szilágyi Erzsébet fasor és a Volkmann utca viszonylagos közelsége permanens kontaktust teremt köztük, amit levelek, naplók jól dokumentálnak. Belőlük ragadunk ki egy csokorra valót.

1947. július 25-én a Németh- és Szabó-házaspár közösen meglátogatta Kodolányiékát Kenesén.⁵⁶ Az év novemberében Szabó Lőrinc három napot Hódmezővásárhelyen töltött, a városháza termében olvasott fel, s Németh László meghívta az ajándékba kapott nyúlból készült vacsorára. „Nagyon szeretem Lőrincet, s gyönyörködöm is benne, de soha rosszabbkor nem jöhetett” – írja Gál Etelkának. (T. i. rengeteg az elfoglaltsága.) Hozzáteszi, hogy alig bírja már a (politikai) nyomást, „Kodolányi, halom, egészen tönkrement (Szabó Lőrinc az egy bölény – az ezt is bírja.)”⁵⁷

Szabó Lőrinc alig jut valami keresethez, ezért érdeklí barátainak anyagi helyzete. 1948. aug. 17-én írja Korzáti Erzsébetnek: „De azt hallom, Németh Laci is megtört: most már elfogad mindenféle adományt, önérzetének végzetes sérelme nélkül, mondván, hogy a nemzet egy része koldussá tette, miért ne tarthatná el úgy-ahogy a nemzet másik része.”⁵⁸ Nem ad a mendemondákra: Hévízről írja 1949. május 13-án: „A Németh Laci havidíja érdekes volna. Erről már csak otthon fogok megtudni valamit. De alighanem humbug az egész.”⁵⁹

A baráti közelségről árulkodik, hogy a Korzáti Erzsébetre emlékező *Erzsike* (1955) c. memoárban háromszor is előfordul Németh László neve. Korzáti Erzsébet 1950. február 11-én halt meg. „Ezen a szombatról vasárnapra virradó éjszakán a közelben vendégségben voltam, Németh Lászlóéknál, házibálon, a Szilágyi Erzsébet fasorban.” A temetésre meghívta Illyés Gyulát és Németh Lászlót. Majd a halott szeretőnek szen-

⁵³ Uo. 79–85.

⁵⁴ Németh László élete levelekben 1914–1948. 631.

⁵⁵ BÉNYEI JÓZSEF (szerk.): *Válasz repertórium 1934–38; 46–49.* Bevezető V., Debrecen, 1973. Megyei Könyvtár.

⁵⁶ Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése, 680.

⁵⁷ Németh László *élete levelekben* 1914–1948. 667. sz. lev.

⁵⁸ Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése, 391.

⁵⁹ Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1945–1957) II. k. Magvető Könyvkiadó, 1993. 97

„...sok meglepő közöst fogunk egymásban találni”

telt *A huszonhatodik év szonettciklusáról* szólva: „Barátaim elég hamar látták ezeket a műveket, Tompa dr., Németh László és Illyés Gyula.”⁶⁰

1950. szeptember 5-én Igalról feleségének küldött levelében üdvözlí Németh Lászlót. „Lacitól itt olvastam egyet-mást a *Minőség*ből, vele is szívesen lennék.”⁶¹ Németh 1951 szeptemberében megköszöni Szabó Lőrincnek az Anna Karenina sikeres fordításáért küldött gratulációját.⁶² Szabó Lőrinc számára igazi meglepetés, hogy Németh Tolsztoj-fordításáért József Attila-díjat kapott.⁶³ A költő készül barátja írószövetségi előadására (*A műfordítás problémái* utalással a Szovjetunió Írószövetségének lefolytatott vitájára), de betegsége miatt maga Németh László beszél le meghallgatásáról. Baránszky László számolt be az eseményről: „Csodálatosan gazdag tárház bomlott ki a Laci előadásában, mondta, elbűvölő volt. Tüntetően ünnepezték. (Izgalmas, boldog nap lehetett, a nívó győzelme a selejt felett.”⁶⁴

A Szigligetről Lipták Gábornak küldött Németh-levelet (1954. március 6.) fölöttébb érdekes szerkesztői kommentár követi. Megtudjuk belőle, hogy Szabó Lőrinc 1954 februárjában egy nemzedéki tanácskozást hívott össze, melyre Németh nem ment el, mert tartott a Gallileivel kapcsolatos kritikus megjegyzésektől, melyek távollétében csakugyan elhangzottak. Ehelyett feleségével együtt felkereste a beteg Szabó Lőrincet, aki bizonyára kemény szavakkal bírálta. Németh erre így emlékezik önéletrajzában: „...betegsége és rosszkedve hatalmában türtem, amit túrnöm kellett.”⁶⁵ De ez is múlt hangulat! Szabó Lőrinc örömmel olvassa Németh *Történeti drámák* c. könyvét. „Csodálatos ember vagy, rég tudod, hogy bizonyos értelemben utolérhetetlenek tartalak. (Olyasmikre gondolok, mint érzékeltető meglepetések a szövegben, gondolat-villám kapcsolások, pokolmélyre égve hullajtott gyufaszálak stb. (...)) úszom a stílusodban, s a gondolataidban.”⁶⁶ Németh szeptember végén gyógyulást kíván és bízik a költő felépülésében. Ez azonban remény maradt, Szabó Lőrincnek már csak napjai voltak hátra.⁶⁷

Németh László Szabó Lőrinc-képe

Ismeretes, hogy a költő sikeres rehabilitációját Illyés Gyula indította el a maga nagy tekintélyével. Halála után Németh is rögtön összegezte a Szabó Lőrinc művészetéről alkotott véleményét.⁶⁸ Bevezető soraiban utal rá, hogy Szabó Lőrinc ellentétes megítélése nem a költői teljesítmény, hanem főként erkölcsi aspektuson alapult: közismert volt – ezt maga a költő is megerősíti –, hogy valósággal bigámiában élt 25 évig fe-

⁶⁰ SZABÓ LŐRINC: Erzsike In: Kabdebó Lóránt – Lengyel Tóth Krisztina: Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátí Erzsébet levelezése. Budapest, 2000. Magvető Könyvkiadó, 41, 43–44.

⁶¹ Szabó Lőrinc és felesége levelezése, II. 150.

⁶² Németh László élete levelekben I. 1949–1961. Szerk. Németh Ágnes. Budapest, 2000. Osiris Kiadó, 886. sz. lev.

⁶³ Szabó Lőrinc és felesége levelezése II. 310.

⁶⁴ Uo. 379–380.

⁶⁵ Nemzedéktársai nehézményezték, hogy Németh eleget tett az újabb és újabb ideológiai természetű színházi követelményeknek. Németh László élete levelekben I. 937. sz. lev.

⁶⁶ Uo. 1206. sz. lev.

⁶⁷ Uo. 1265. sz. lev.

⁶⁸ NÉMETH LÁSZLÓ: Szabó Lőrinc. Tiszatáj, 1957. i. h.

leségével és szeretőjével. A puritán Németh szerint azonban nagyság és erkölcs nem vált szét benne. Ezután gyorsan rátér a Szabó Lőrinc-i alkat meghatározására: a költő nem kapott zenei talentumot, sem tájnyelvi hozományt, nemzeti ösztönzést, vagy valamely társadalmi osztály úti poggyászát, mindig csak a maga nevében beszél nagy eszméssel vívódva, pontos, árnyalt nyelven, gyors ritmusban. Egyszóval tudós költő. Megismétli korábbi tanulmányának egyik fő gondolatát, miszerint Szabó Lőrinc „a városba szakadt vidéki leghívebb megszólaltatója”, népi költő, abban az értelemben, ahogy Shakespeare vagy Rabelais is az.

A magánemberről következnek személyes élmények és vélemények. Rossz férj, de jó apa volt, s hogy sokáig haldoklott, mert szívós szervezete ellenállt a halál orvтамadásának. Emlékezete megőrizte: „Tavaly (1956) novemberben egyszer én kísértem haza az írószövetségből (...) hazafelé jövet egy ismerőshöz tértünk be pihenni, aztán a nitromintett szedtük be...” De az olthatatlan, riporteri kíváncsiság éltette, amely képessé tette arra, hogy még a szenvedésből is leszűrjön valami tanulságot.

Találó megfigyelése Németh Lászlónak, hogy Szabó Lőrinc közelebb állt Adyhoz, mint atyai barátjához, Babits Mihályhoz. S ha meggondoljuk, az életvágy, a gátoltság érzése, a pénzgond, a halálra való gondolás, az Isten hiánya valóban közös témájuk. De művészi ösztöne Babitsban látta a törvényt, az utat, mely a tökéletesség felé vezet. Megint egy megismételt állítás: „A legtöbbet Baudelaire-től tanult...” Gyakran hallotta tőle a *romlékony* szót, a politikai költészetet például romlékonynak tartotta. (1942-ben nem éppen így nyilatkozott!) Szabó Lőrinc mindig az örökkévalóság távlatában gondolkodott, azokat az írókat, akik „az elállás törvényeit” figyelmen kívül hagyták, lenézte. A líra egyik legnagyobb tudósa volt, ami mögött is a magasabb rendű erkölcsi tulajdonság állt.

Németh szemében Szabó Lőrinc mesterségtudása és igazságszeretete volt művészetének megkülönböztetett jegye, önazonosságának zsinórmértéke. Úgy véli, ebből következik, hogy nagy világirodalmi ismeretei ellenére nem hajolt a nyugati líra modern eredményeihez, s az is, hogy nem lett népi költő. Igazán a nagy diadalmas kötetten, a *Té meg a világgal* érkezett fel a csúcsra. Németh szerint: „A *Különbéke* tán többet lazít, mint kellene, a megnőtt keserűséget megvesztegetné a család, siker, a hatás témák. A *Harc az ünnepért*, s a *Régen és most* újra nekivág a kemény igazságok halálkapaszkodójának, hogy aztán a *Tücsökzené*-ben feloldódjon...” A *Huszonhatodik év* a modern Orpheus szonettciklusa. Nem alkotott filozófiai rendszert, ám a Németh által is hangsúlyozott tudós költészetete tele van filozófiai fragmentumokkal, amint azt monográfusai is bizonyítják.⁶⁹ Szabó Lőrinc sorsa, a Pestre sodródott, vidéki fiatalember története, nemcsak egyéni sors. Záró konklúziója, hogy keleti ember volt, de „szellemében mégis szép szintézisbe hozta a lelkében szunnyadó kelet emlékkincsét s a kísérletezés, elemzés, az élmény megragadásának nyugati módszerét.”

A Szabó Lőrinc-recepciót 1932-től átvilágító Palkó Gábor kissé zavaros fogalmazásban kommentálja Németh fenti szövegét, egyik állítása szerint a textus Illyés nagyhatalmú előszavával mutat rokonságot, majd az Illyésétől eltérő koncepció ölt alakot

⁶⁹ Az később vált ismertté, hogy különösen Russel angol filozófus volt rá hatással.

„...sok meglepő közöst fogunk egymásban találni”

benne. Németh valóban nem a kapitalizmus bírálójára veti a hangsúlyt, mint Illyés, nem is poétikai megközelítésben szemléli az életművet, hanem a költői személyiségjegyekre koncentrál; ennyiben fennáll a hasonlóság. Palkó kiemeli Németh új koncepcióját: nem régi műalkotásként kezeli az életművet, hanem „a kortárs irodalmi diszkurzus körébe kívánja bevonni.” Ez érzékeny megfigyelés, de a következő mondat szerint nem érték: „Ha Németh László írásának lényegét Szabó Lőrinc élővé tételében látjuk, úgy ez a kísérlet az illyésihez hasonlóan a szöveg ellenállásán bukik el.” Németh koncepciójának alappilléreit: – erkölcsösség, kíváncsiság, mesterségtisztelet, igazságszeretet – kérdéses használhatóságú feltevéseknek minősíti, a művekre vonatkozó konkrét vélekedései viszont megegyeznek a XX. század végi elfogadott értelmezésekkel.⁷⁰

Egy irodalmi esthez fűződő bevezetőtől természetesen nem idegen az ismétlés, az anyai előadásmód, az emlékidézés, az ünnepelt emberi arcának rajza az életrajzi vonások, a személyes élmények segítségével. Németh László bevezetője sem kivétel, de a maga színvonalán áll. Méltatja Illyés baráti kalauzát, amelyet költő nemigen kapott élve. Kész klasszikusnak nevezi az ünnepeltet, hiánya olyan űr volt a kortárs irodalomból, mintha Arany János maradna ki a fiatalok könyveiből. De a pályatársakat is meglepte az összkép: „hisz pályatársak, mint egymás mellett vágatató zsokek, többnyire két zöttyenés közt a ló nyakán át sandítanak egymásra, akit meg levetett a lóva, már úgy se.” Ez lényeges vallomás, akár a köztük lévő kapcsolat jellemzése is lehet!

Németh leszögezi, hogy Szabó Lőrinc *par excellence* lírikus volt, egyoldalúsága azonban nem tehetséghiány, szűkítő tényező, „hanem mert a vers, a maga lírája, mint valami szimbiózisban élő másik lény bele nőtt minden percébe...” Ezután megismétli korábbi téziseit, alapötletét.⁷¹ Joggal írja Palkó Gábor: A második Németh László-írásban új kérdésfeltevés nincs, inkább „néhány sommás meghatározását érdemes kiemelni: Szabó Lőrinc a kultúrába betört népi erő nagy jelképe.”⁷²

*

1957-ben egyszerre kaptak Kossuth-díjat. Érdekes, hogy Németh László kitüntetését, főleg a nyugati emigrációban, felhördüléssel fogadták, a Szabó Lőrincét nem! Aláírták a népi írók Tolnai Gábornak címzett levelét, amelyben kijelentik, hogy „megfelelő feltételek mellett műveikkel részt vesznek a *Kortárs* munkájában...”⁷³ Mindkettőjük neve egyaránt olvasható a Magyar Írók ENSZ-hez intézett levele alatt, amely az 1956-os forradalmat fasiszta szellemű ellenforradalomnak bélyegzi.⁷⁴ Ma már nehezen el-

⁷⁰ PALKÓ GÁBOR: Szempontváltozások a SzabóLőrinc-recepcióban – avagy egy kötet viszontagsága 1932–1992 In: A modernség alakzatai. Budapest, 1994. Ulpius Ház Könyvkiadó, 120. Itt jegyezzük meg, hogy Palkó hivatkozásai pontatlanok, a Sajkodi esték 1961-es kiadása nem tartalmaz Szabó Lőrinc c. tanulmányt. A Bevezető egy Szabó Lőrinc-esten valóban e kötetben jelent meg, de nem a jelzett oldalakon!

⁷¹ NÉMETH LÁSZLÓ: Bevezető egy Szabó Lőrinc esten In: Sajkodi esték. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1961, 319–327.

⁷² Palkó uo. 121. A hivatkozás itt is pontatlan!

⁷³ A népi írók Tolnai Gábornak In: Féja Endre (szerk.): Féja Géza levelezése. Budapest, 2003. Nap Kiadó, 248.

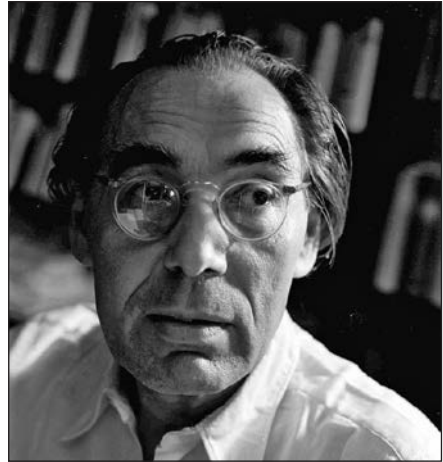
⁷⁴ Magyar Nemzet, 1957. szeptember 8., ill. Élet és Irodalom, 1957. szeptember 15. A túlélők később azzal mentegőztek, ígért volt arra, hogy ennek fejében szabadon bocsájtják a bebörtönzött írókat.

lenőrizhető, hogy aláírásuk hiteles vagy hamisítvány, különösen a nagybeteg Szabó Lőrincé kétséges. Az aktuusról sok ellenőrizhetetlen mende-monda kering, még az is, hogy Németh László, mielőtt az állásfoglalást aláírta volna, azt javasolta, hogy kövessenek el tömeges öngyilkosságot.⁷⁵ A politikai helyzet, a brutális megtorlás gyakorlata olyan bénító volt, hogy kitérni alóla csak a teljes írói és egzisztenciális kirekesztés kockázatával lehetett volna, vagy akár a személyes szabadság elvesztésével! Utólag könnyű ítélkezni, életveszélyes helyzetben nincs erkölcsi megfontolás!

A két nagyformátumú alkotóegyéniség ellentétes személyiségjegyekkel, más-más lelki struktúrával rendelkezett, a széles műfaji skálán dolgozó Németh nemzetnevelő küldetéstudattal, szervezői képességgel és „furor pedagogicus” hajlammal is fel volt vértezve, Szabó Lőrinc életét és költészetét egy sajátos „etikai” individualizmus szervezte, tehetsége vertikális irányultságú volt, mélységi rétegekbe hatolt. Németh kissé naiv, „tervhalmozó”, puritán, Szabó Lőrinc – saját bevallása szerint – fatalista és racionális elme, életélvező. Barátságuk ezért nem a lelki közösség vagy a kölcsönös kognitív hozadék bázisán nyugodott, hanem egymás értékeinek elismerésén, a nemzedéki szövetség tudaton, aminek csak látszólag mond ellent, hogy Szabó Lőrinc 1952. augusztus 2-án írja Kodolányi Jánosnak: „Németh Laci újabb férjhez menő lányának leszek házassági tanúja.”⁷⁶ De legmeghittebb barátja Kodolányi János volt, Németh László pedig a barátság szóra a Gulyás Pál nevével felelt.

Németh László

Szabó Lőrinc

⁷⁵ Cseres Tibor emlékezése. Lásd: Borenich Péter honlapját.

⁷⁶ Ne panaszkodj a magányodat, 202.

SZABÓ G. FERENC

„Hol sarjad a magva a honszeretetnek”

Csorba Sándor: Kölcsey Ferenc
debreceni diákéveinek iratai

1. Kölcsey Ferenc életművének egyik legkiválóbb és legkövetkezetesebb kutatója Csorba Sándor, a Nyíregyházi Főiskola irodalomtörténész professzor emeritusa. Tudományos munkássága során számos szakkönyvet publikált önálló szerzőként. A Kölcseyről szóló tucatnál is több kiadvány cím szerinti felsorakoztatása helyett álljon itt az elmúlt évtizedek termésének legkorábbi és legutolsó darabja: *Kölcsey és Debrecen*, 1982; Kölcsey Ferenc egybegyűjtött iratai, 2021.

A *Kölcsey Ferenc debreceni diákéveinek iratai* 2012-ben jelent meg a Kölcsey Társaság *Társasági Füzetek* sorozata 19. könyveként. Aktualitását épp a legutolsó munkája adja, amelyben a *Hymnus* szerzőjének életútját, annak stációit, a családi, iskolai, gazdasági, hivatali szegmenseket tartalmazó kéziratok összegző bemutatása tárul az érdeklődő olvasó elé. A debreceni iskolai évek iratainak tüzetes bemutatása és részletes magyarázata a szóban forgó, 2012-es kötetben található.

A cím és első látásra a könyv egésze is azt a képzetet keltheti, hogy itt csupán időrendbe szerkesztett latin és magyar nyelvű levéltári bejegyzések sorjázna 1790. augusztus 9-től, Kölcsey Ferenc megkeresztelésétől 1809. október 8-ig, az iskolai bizonyítványok iratainak kiadása napjáig. A könyv végén található *Tájékoztató magyarázatok* első bekezdése mindenesetre arról tanúskodik, hogy „Kölcsey Ferenc a Debreceni Református Kollégiumban végezte iskolai tanulmányait az első elemi osztálytól kezdve az akadémia jogi tagozatának befejezéséig.” Az erről szóló írásos bejegyzések a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárából származnak. Az ott kikutatott szövegeket időrendben és betűhíven adja közre a szerző, illetve kiegészíti a költőnek a szülőfalujában való megkeresztelése adataival. A szinte csak latin nyelvű szövegek hiányait elkülönített, dőlt betűs saját pótlásaival teszi teljessé. A *Tájékoztató* arra is utal, hogy az évenkénti időrenden belül az alábbi címszavas tagolást alkalmazza: *Kézirat, Megjelenés, Magyarázatok*. Ennek megfelelően az arab számozással (1–16) egyértelműen különváló fejezetek mindegyike ugyanazt a metódust követi. Az alfejezeteket – azok tartalmához illeszkedő, azokat hitelesítő, több mint két évszázad kutatási eredményeit idéző – 195 tételből álló szakirodalmi jegyzék követi. A megemelt sorszámozással kezdődő forrásjelölések a könyvoldalak alsó részén kisebb betűtípussal, az összefüggő szövegtől kissé távolabb, elkülönítve jelennek meg. A rendkívül szövevényes rokoni szálak közötti eligazodást jelentősen segíti a könyv mellékletében fellelhető apai és anyai családfa.

Az eddigiek ismeretében azt hihetnők, hogy a többnyire latin nyelvű szövegeknek a szerző által lefordított és értelmezett magyar változatai révén, valamint az ismertetett logikus elrendezés szem előtt tartásával az adatok könnyen átláthatók, azonosíthatók,

hiszen azok egybevágóan a diákévek iskolai adataival. Ez azonban koránt sincs így. Csorba Sándor ugyanis nem elégszik meg ennyivel. Lépten-nyomon beszélteti az adatokat, aminek következményeként, különösen a *Magyarázatok* címszó alatt az interpretáló, elemző igényű szerzői attitűd működése által igen gyakran az addiginál még számos adat fölvonultatása ejti ámulatba az olvasót. Nevek, helyek, időpontok, rokoni, baráti és ismerősi szálak szövevénye, magán- és nyilvános tanítók, professzorok, írók, költők, könyvek, tankönyvek sora, megannyi levélbeli értesülés, örökösödési és adásvételi szerződés, személyes beszámoló, visszaemlékezés gazdagítják az adatok és immár a bonyolult összefüggések tárházát. A sokat tapasztalt szerző pontosan tudja, ha valamiről nem rendelkezik megbízható adattal, perdöntő tényanyaggal, vagy több adat lévén azok nem egy irányba mutatnak, bizony sorra kell venni a lehetséges, szóba jöhető alternatívákat is.

A lenyűgöző mennyiségű forrásapparátus felvonultatása mellett válik lehetővé a szakirodalmi és egyéb adatok, állítások egymással való szembesítése, a végkövetkeztetések levonása, a vitás kérdésekben való állásfoglalás. Ez a szerzői igényesség érhető tetten már a legelső, az 1790. augusztus 9., *Kölcsey Ferenc megkeresztelése* címmel induló 1. fejezetben is. A születés és a megkeresztelés dátumának és helyszínének (beleértve a lakóházat is) meghatározása nem is olyan egyszerű. Tekintettel arra, hogy a tágabb rokonságnak, illetve a családnak több birtoka is volt Szatmárban és Biharban; valamint, hogy a távolabbi ősöknek erdélyi kötődése is felmerül; Csorba Sándor a lehető legtágabb rokonsági relációk tüzetes körüljárása révén egyértelműsíti a Bölöni és a Bideskúti anyai felmenők családi körülményeit. Végül magának a költőnek az 1813-as Szemere Pálhoz írt leveléből idéz: „1790. aug. 8-d. születtem szépanyám, azaz, az anyám nagyanyja Bideskúti Zsigmondné házában.” Minthogy a ház Szödemeteren állt, az 1790. augusztus 9. a szödemeteri református hitre való megkeresztelés napja. A nagyszülői házról készült metszet mellékelésével válik teljessé az öt oldalas okfejtés. – A mostani írásban – Csorba Sándor tagolási módját átvéve – a következő, számozott fejezetek a tényleges diákévek roppant hatalmas adatbázisát igyekeznek megragadni a részletekből kiemelt szegmensek illusztratív, esetenként sűrített jellegű megjelenítésével.

2. 1797. november 7-i keltezéssel eredeti kéziratban maradtak fenn a nagyobb elemi iskolások osztályának (1797–1799) adatai. A nyilvános tanító által jegyzett névsorban mindkét évben az 1. sorszám mutatkozik Franciscus Költsey neve előtt. Ez azt jelenti, hogy az elemista kisdíák osztályelső volt a vizsgaeredményei alapján. A kézirat keletkezési körülményeit taglalva olyan kultúrtörténeti kitekintésben jeleníti meg a szerző a Debreceni Református Kollégium múltját az 1538-as alapítási évétől kezdve az elemista kisdíákok jelen idejéig, amelyben szinte megelevenedik a kollégium szellemiségének teljes világa. Kirajzolódik a század európai iskolarendszerének felépítése, amelynek debreceni követése nyomán körvonalazódnak az oktatás, nevelés és metodika elvei, valamint a mindennapi gyakorlat bizonyos elemei is. A *Heidelbergi káté* primátusa mellett a világi tárgyak klasszikus formáit követő hét szabad művészet tantárgyai is helyet kaptak a tanrendben. Így a trívium, grammatika, retorika, dialektika; és a szellem csiszolását szolgáló asztronómia. Az antik örökség, valamint a keresztény dogmatika egybegyűrésével az idők folyamán kivételes világlátást adó szintézis

jött létre: a tudomány, a hit és a filozófia egysége. A Református Kollégium 1770-től megújult metódust vezetett be. Ennek utasítása szerint fölfelé haladva a következő osztályok működnek az intézményben: declinista (főnevet ragozó), coniugista (igét ragozó), grammata, syntaxista, poetica és rhetorica osztályok. A *Methodus* (ma alaptantervnek mondanánk) által bevezetett tartalmi újítások rendkívüli mértékben hatottak a diákok szellemi és lelki fejlődésére egyaránt.

Bizonyos elvek és szempontok máig érvényesen is tanulságosak: a megértés és ítélpéesség gyakoroltatásának elsődlegessége (a mai kritikai gondolkodás fejlesztésének prototípusa); az új ismeretek megtanulása kizárólag a tanítási órán valósuljon meg; a tanulni tanulás fontosságának érvényesítése (a NAT fedezi fel újra); a figyelem ébrentartása (motiváció); a szemléltetés rézbe metszett mintákkal, az ének tanulása és tanítása kotta használatlalt történjen.

A Kölcseyt is érintő egyéb újításokat az 1795-ös rendelkezések tartalmazzák. A diákevek további bemutatásában természetesen ezek a nóvumok is szerepelnek. Az elárvult gyermek apját, Kölcsey Pétert 1796-ban; édesanyját, Bölöni Ágneszt 1802-ben veszítette el. Debreceni és állandó lakhelyéről sokan és sokféleképpen vélekedtek, nyilatkoztak. Az ellentmondásokkal is tarkított adatok között nehéz eligazodni. A sződemeteri születés, az álmosdi atyai birtok, annak megüresedése, a szővevényes rokoni kapcsolatok, az egymást váltó gyámi intézkedések megkérdőjelezzik az osztálynévsorban való bejegyzések valóságát, miszerint Álmosd a kisdíák állandó lakhelye. A könyv szerzője szerint az üresen maradt, kihalt álmosdi ház 1802-re már minden bizonnyal alkalmatlan lett volna a nyári vakációzásra, így ezután Sződemeterre tevődik át a diákevek színhelye.

A debreceni lakhatás is kérdéseket vet föl. Az egymással ellentétes adatok sorának idézése helyett álljon itt Csorba Sándor megállapítása: a diák debreceni lakhelyének címe 1802-ig nem ismeretes. Azt követően pedig a kollégiumon kívül 1809-ig a Kölcseyek által később bérelt, illetve megvásárolt Mester utcai ház jelentette a fiú számára az otthon és családot három fiútestvérével együtt. A magántanítók neve is szerepel abban a nyilvántartásban, amit a tanító vezetett az osztályról. Ennek az Intézménye elterjedt és hivatalosan is elismertté vált a Debreceni Kollégiumban. E tárgyban hosszasan ismertető olvasható a magántanítók ismérveiről, kötelmeiről. Magántanító csak a legkiválóbb akadémista lehetett mind tanulmányokban, mind magatartásban.

Kölcseyt iskolai évei során így akadémista teológus és jogász hallgatók istápolták. Ma kinevezett mentorként, korrepetáló tanárként azonosíthatnánk a funkciót, azzal a különbséggel, hogy a magántanító nemcsak a tanuló tudásáért felelt, de ő is hozzájárult a diák neveléséhez, figyelemmel követte a diákja magaviseletét, ellenőrizte öltözködését, ápoltságát, tisztaságát. Ebben az évben az elemista Kölcseynek Joannes Farkas, a második évben Kúti Lajos volt a magántanítója. Numistaként mindkettőnek tandíjat (salarium) fizetett. A nyilvános tanítónak a tanulók adatainak rögzítése mellett félévenként jelentést kellett készítenie, amelyben összegezte a diákok munkáját és eredményeit. Farkas József nyilvános tanító a 4. félév végén a vizsgáztatók számára a következőket írja: a vallásról szóló tanítást meghallgatták egybevetvén a *Szentírással*; emlékezetbe vésték az iskolai könyörgéseket, az úr imádságát és a *Tízparancsolatot*.

A jobbakk emlékezetből tudnak egynéhány zsoltár-, himnusz- és versrészletet. A négy alpműveletet tudják számtanból (az egyszerűeket). Földrajzból a Föld négy részének a vázlatos ismertetését megtanulták. Az olvasást naponta, az éneklést hetente több napon gyakorolták. Írásbeli munkáik pontról pontra nyomon követhetők a saját naplóikban. A nyilvános tanító és a tanulók közös munkája megismerhető a *Tanítók kötelességei...* 1795-ben kinyomtatott szövegéből. Ezt ma tematikus tervnek, tanmenetnek is nevezhetnénk. Kölcsey tehát biztosan tanulta az első félévben a következőket: pl. a betűk megismerése, több betű együttes kimondása, szavak kimondása, majd folyamatos olvasása.

Ezután következett a szóbeli számolás az ujjak segítségével, majd gyakorlás; a tízes, százaz, ezres átváltás főbb eseteinek megismerése, valamint az arab és római számjegyek megtanulása következik. Emellett a természet dolgairól szereznek tudomást sok magyarázat és kérdeztetés módszerével a *Biblia Mózes könyvének* alapján. Az írásbeli munkát hetenként szerdán és szombaton ellenőrizte a tanító. Ugyanígy nyomon követhető a második elemi osztályban elvégzendő tennivalók sora is. A tankönyvek tematikája egymásra épült, a gyűjteményes könyvek néha még az akadémisták számára is használhatók voltak. A tankönyvek kutatói számára is unikális passzus lehet a fejezetet záró tankönyvi lista aprólékos pontossággal való közlése a *Magyar ABC* című könyvtől az *Arithmeticán* át a *Grammaticáig*.

3. Az 1798. szeptember 26-i dátummal ellátott osztálynévsorban Kölcsey Ferenc declinistaként szerepel. A nyilvános tanító itt már Tóth István, míg a magántanító Kúti Lajos maradt. A deklinista kisdíák osztálybeli sorszáma a 2., melyet megtartott a konjugista deák osztályban is. Csupán Lónyai György előzi meg mindkét félévben. Az első szemeszterben főként a latin deklinációt, azaz a névszók ragozását és fokozását, valamint a névmásokat és a léteget tanulták. A második szemeszterben pedig az igéket és a latin mondatrészeket vették sorra. A *Langius*ból az anyaghoz kapcsolódó gyakorlatokat fordították. Számtanból a négy alpművelet nehezebb fokozatait, földrajzból Magyarország részletezőbb megismerését vették. A *Bibliában* való tematikus tájékozódást gyakorolták a könyvek nevei alapján. Ebben az évben újabb tételekkel bővítették a tankönyvek listáját. Köztük *Joachimi Lange: Colloquia Latina* (latin beszélgetések kezdők számára); *Johannes Tomka Szászky: Introductio in orbis hodierni geographiam ad* ..., mely könyvet Bél Mátyás, majd Severini János is kiadott.

4. 1799. szeptember 23-án Kölcsey Ferenc adatai a konjugisták osztályának névsorában (series coniugarum) szerepelnek. Ebből megtudható, hogy a tanító személye Őri Filep Dániel. A nyilvános tanító félévről szóló jelentése ugyan hiányzik, de a tantervi leírások alapján kikövetkeztethető az elvégzett munka. Eszerint a konjugistáknak a már említettekén túl a Hübner-féle bibliai históriák szövegéből a saját szavaikkal kellett elmondaniuk mindazt, amit megértettek.

5. Az 1800. szeptember 22-i dátummal rögzített adatok tanúsága szerint Kölcsey Ferenc a grammatisták névsorában szerepel, ezúttal a 4. helyen. Ezt a helyezést az 1801-es tanévben is megtartja. Fráter András vezeti a mezőnyt, őt követi az egyik riválisa, Lónyai György, illetve Kölcsey Mihály, Franciscus fivére. A későbbi barát és nagy versenytárs, Kállay Ferenc itt csak a 20. helyen áll. A magántanító Polgár Mihály, a nyilvános tanító 1801-ben is Kotsi S. András. Jelentése alapján tudomást szerezhetünk arról, hogy

a grammatisták délelőttönként az 1. órában Cellarius szótárában az „f” betűig jutva tanulták a szavakat, és különböző szentenciákban való használatukat is megkövetelte a tanító. Gyakorolták a deklinálást és a konjugálást; a *Langius*ból fordítottak, és tanulmányozták a *Heidelbergi kátét*. Az elvégzett munkák ellenőrzése délutánra maradt. Ekkor megismertette a tanító a délelőtt tanult szótári szavak származását és összetételekben való előfordulásait. Földrajzból is tágult a megtanulandók köre: Zsidóország, Európa, Ázsia, Afrika, Amerika nagyobb városait, folyóvizzeit és az éghajlati viszonyokat is tudni kellett. A 2. félév főleg ez addigiak gyakorlásával telt, de tovább haladtak a szótározásban az „n” betűig. Könyv nélkül kellett felmondani az Apostoli hitvallást. A 2. félévről szóló tanítói jelentés hiányzik az iratokból. A használatban lévő tankönyvek egyike az említett káté, *Cathecesis Heidelbergensis, Debrecini 1800*.

6. Az 1802. március 29-i bejegyzésben Franciscus Költsey neve az első éves szintaxisták osztálynévsorában szerepel újra 4. sorszámmal. Ebben az évben történt, hogy az álmosdi Kölcsey testvérek Debrecenben találtak új lakóhelyre. A megszerzés hosszas jogi huzavonájának tüzetes elbeszélése a 44–50. oldalon olvasható. Itt mellékeli a szerző az időközben többször átépített debreceni Kölcsey-lakóház 1930-ban készült képét. Később, 1969-ben végleg lebontották az épületet. Az immár szintaxista diák iskolai adatai között nem szerepel a lakhely megváltozása, ott továbbra is Álmosd neve olvasható. Kölcsey magántanítójának a személye nem változott, az új nyilvános tanító neve Lévai Bálint. Az általa készített jelentésből megismerhető az elvégzett tanulmányok anyaga. Eszerint a *Heidelbergi káté* kérdéseit és a hozzájuk fűzött magyarázatokat a 65-től a 102-ig megismerték. Az egész *Cornéliust* magyarra tudják fordítani, a legkiválóbbak néhány részt fejből is képesek felmondani. Az egész szinaxist meghallgatták. A *Cellarius Szótár* szavait az M-től S-ig mind megtanulták a rövid szentenciákkal együtt. Magyarra fordították a perzsák történelmét és elő is tudják adni. Az aranyszabályt értő módon képesek alkalmazni. – Ez utóbbi *Maróthi György matematika könyvében* a 104.§ tartalmát, lényegileg 3 adott számból a 4. kiszámítását jelenti. Alkalmazásának hátterében a szorzás és osztás műveletei aktivizálódnak. – A tankönyvek szerzői között találjuk egyebek között Cornelius Nepos (i. e. 100–25) nevét. Kölcsey későbbi levelezéséből kitűnik, hogy e római szerző írói, erkölcsi felfogása hatott rá legjobban, az ő hatására mélyült el az ifjú Kölcseyben a haza iránti köteleességtudat, általa alakult ki benne az önfeláldozó magatartás iránti érzékenység. Cornelius hasonló hatással volt a diák közvetlen baráti körének tagjaira is, Freytág Józsefre, Takács Józsefre és Kállay Ferencre is. Később írott leveleikben vallanak erről.

7. A következő tanév 1802. szeptember 19-i névsorában a másodéves szintaxisták nevei olvashatók, közöttük 3. sorszámmal Kölcsey Ferencé. A magántanító továbbra is Polgár Mihály. A nyilvános tanító Körösi János jelentése nem található a névsor után, így az aláírása is hiányzik. Az előírt tananyag azonban ismert. Az első évesek tanulmányi ismereteinek ismétlése után befejezték Cornelius Nepos teljes fordítását, valamint a szép és ékes mondatszerkesztés tudnivalóit, és elkezdték az Újtestamentum tanulását. A 2. félévben *Phaedrus meséit* fordították magyarra. Magyarország tanulmányozását politikai, jogi, katonai, kincstári és vallási szempontokkal bővítették. Új könyvként jelenik meg a *Phaedrus Fabulae (Phaedrus meséi)*.

8. 1803. szeptember 21-én Kölcsey Ferenc az elsőéves rétorok névsorában a 2. helyen szerepel. Osztálytársai közül csak Lónyai György előzi meg a vizsgaeredmények alapján, míg Takács János 12., Kállay Ferenc pedig 19. Magántanítója változatlan, a Praeceptore Publicus neve Francisco Kovats. A 13 éves tanuló és fiútestvérei helyzete minden tekintetben megfelelt azoknak a feltételeknek, amelyek alapján ösztöndíjban részesülhettek mindannyian. Az ösztöndíj alapjául szolgáló alapítvány Klobusiczky Pál és neje, Pallay Erzsébet nevéhez kötődik. A kiírás szerint ennek a kamatából „nemes árva gyermekek tartassanak, taníttassanak, ruháztassanak, kik mindenkor (éven- te) 10-en legyenek.” Kölcsey Ferenc csak egy évre kapta meg az őt illető 60 forintot, a későbbiekben már nem. Csorba Sándor szerint ebben bizonyára szerepet játszott, hogy az árvák 1801-ben saját lakáshoz jutottak Debrecenben. Kovács Ferenc nyilvános tanító jelentéséből értesülhetünk a rétorok tanulmányairól. Eszerint *Baumeister Logikájának* első, könnyebb részét tanította és magyarázta. Folytatták Phaedrus fordítását és értelmezték a meséket. A tanító 3 hónapon át magyarázta Freyer *Orátióját*. Periódusokat (körmondát), kriákat (mini szónoklat) és velős mondatú (csattanó), történeteket, anekdotákat írtak. A tanító által diktált leveleket, kritikákat és narrációkat önállóan fordították latinra, majd azt „frontális munka” keretében vetették össze a tanító saját fordításával. Fordítottak egyebek között Ciceró szónoklataiból és Justinus írásaiból. Megismerkedtek Baumeister, Fridrich Christian filozófiai nézeteivel is. Tankönyvének címe: *Institutio philosophiae rationalis methodo Wolffii conscriptae*. A feltucatnyi egyéb új tankönyv között használatban volt Freyer, Hieron(ius) *Oratoria* című írása, amelyet 1777-ben adtak ki Debrecenben.

9. 1804. december 15-i dátummal Kölcsey nevét a poéták osztályának névsorában találjuk 2. sorszámmal. Változatlan magántanítója mellett újra Kovács Ferenc nyilvános tanító, illetve Lévai Bálint senior neve olvasható. A tanítói beszámoló ugyan nincs meg, de a következő évi visszautalásokból kiviláglik, hogy az ötödik deák oskolában, azaz a poéták osztályának első félévében egy hónapon át tanulták a költészet legfontosabb szabályait Molnár Gergely latin nyelvű prozódiai munkája alapján. Befejtették a *Heidelbergi káté* tanulását. Két hónapon át ismerkedtek a költői műfajokkal. Terítékre került a bölcselő epigramma-költészet (didaktikus, gnomikus, apologikus, narratív költészet), a védő és elbeszélő írások sora is. Ezenkívül a versírás szabályait tanulmányozták, megismerték Vergilius bizonyos műveit (*Georgica*, *Aeneis* hat könyvét) és Horatius ódáit, sorra vették a mitológiai isteneket. Egy hónapon át gyakorolták a latin és magyar nyelvű versírást különféle műfajokban. A megtanulandók Cato és Ovidius művei közül kerültek ki. Terentius vígjátékait fordították. Itt idézi Csorba Sándor a később Szemere Pálhoz írott Kölcsey-levelet, amelyben a költő arról ír, hogy amikor a tanító Csokonai verseiből olvasott, tulajdonképpen akkor csodálkozott rá a magyar versek nagyszerűségére. Ebben a levélben írja továbbá: „Akkor én jobban tudtam latinul, mint magyarul.” Kállay Ferenc, az osztálytárs és barát visszaemlékezésében arról tesz említést, hogy Csokonai, Virág Benedek és Kisfaludy Sándor versei jószerivel kézikönyvként, egyfajta etalonként szolgáltak számukra a latin nyelvű klasszikus formák megalkotásához. Ez időtől fogva a poétista diák Kölcsey sokat fordít és olvas magyar szerzőktől. Ekkorra teljesedik ki, válik rendszeressé a Kazinczy Ferencsel való levelezése is. Ez utóbbi ösztönzőleg hat

hatott arra, hogy első magyar nyelvű verseit is ekkoriban írja meg, nagy valószínűséggel a szentencia és a piktúra iskolai műfajában, ahogy azt Csokonai is tette. A poétikai iskola ideje alatt ért összhatás Csorba Sándor idevágó, kifejezetten találó szavai szerint a görög táj szépsége, a pásztori élet boldogsága, a pásztorköltészet idilljei, az érzelmes költészet hangulata, az „árkádiai beszélgetések” írásra készítetik a gyermek költőt.

10. Az 1805. szeptember 7-i Székelyhidi József nyilvános tanító által készített névsor adatai szerint a 14–15 éves diák neve a másodéves rétorok között található 3. sorszámmal. Magántanítója változatlanul Polgár Mihály. A vizsgabizottság számára készített jelentés sorra veszi a vizsgaanyag tartalmait, amelyek a következők: a *Heidelbergi káté* harmadik része; a latin stílus szabályai, a római régiségek Nieuport szerint; Cicero *A szónokról* című művének fordítása (első és második könyv) és *Catilina elleni beszédének* fordítása; irodalomtörténeti fordítások: szónokoktól, levélíróktól, grammatikusoktól, filozófusoktól, történetíróktól; nyilvános vizsgát tesznek továbbá *Chrisből*, melynek írását gyakorolták; a régi és új földrajzból; számtanból: törtek, Aranyszabály, kettős szabály. A könyv szerzője arról is tudósít, hogy ez év nyarán született meg az első ránk maradt Kölcsey-mű, amely egy nyilvános eseménnyel van kapcsolatban. A József nádor Debrecenben való fogadására kiválasztott öt diák egyike, Kölcsey Ferenc is latin nyelvű szónoklattal állt elő. A tanévhez kapcsolódó új tankönyvek szerzői Horváth János (1732–1799) és Severini János (?–1789).

11. 1805. szeptember 19-én a szubskribáltak névsorában találjuk Kölcsey nevét 3. sorszámmal. A névsor elején Lónyai György 1., Lónyai József 2. Ők mindhárman és további 31 diák az elsőrendű osztály tagjaiként kerülhettek az 1805/1806. akadémiai tanév I. éves hallgatóinak beiratkozó anyakönyvébe. Ez azt jelentette, hogy a jelentkezők aláírásukkal és adataik saját kezű beírásával azt vállalják, hogy az intézmény minden előírását megtartják. A világi pályára készülő hallgatók számára részletesen szabályozó törvénykönyv állt rendelkezésre, amely tüzetes leírást tartalmaz a tanulmányi kötelezettségre és erkölcsi magatartásra nézvést egyaránt. Ennek részleteit, valamint a törvényi szabályozások történeti előzményeit, utóhatását a *Ratio Educationis* és a helyi szabályozás egyeztetésének passzusait is taglalja a fejezet további folytatása. Az anyakönyvi táblázatban a latin Franciscus Költsey változat sorában Költsey Ferenc formátumú s. k. aláírás szerepel.

12. 1805. december 2. Kölcsey Ferenc neve az első éves akadémiai, másként mondva Encyclopaedicus Cursus hallgatóinak a névsorában olvasható a 2. helyen, az elsőrendűek osztályában. Csupán Lónyai József előzi meg az elért tanulmányi eredmények alapján, Kállay Ferenc a 11. A kurzus I. évfolyamának tanulmányi célja a teológiai tagozatra való felkészítés volt. Ennek érdekében az alábbi tantárgyak felvételét írták elő a hallgatók számára: Theologia Dogmatica, Pura Mathesis, Logica és Methaphisica. A praeses személye ebben az évben Kúti Sándor. A tanulmányok forrásai javarészt frankfurti és wittenbergi professzorok munkáiból kerültek ki, pl. Stosch, Eberhard Heinrich Daniel *Theologia Dogmatica: Introductio in Theologiam dogmaticam* (1778), illetve Weidler, Johann Friedrich: *Institutiones Matheseos*. A görög és német nyelvmeszterektől tanulták a grammatikát, illetve görög szerzők műveinek magyarozatát és fordítását. A könyv szerzőjétől itt tudomást szerezhetünk arról, hogy Kölcsey ez idő alatt

a legkorábban tanult francia nyelv mellé fölfejlesztette a német tudását. A kedvenc szerzőinek egész sorát olvasta eredetiben. Osztálytársai beszámolóiból értesülhetünk arról, hogy minden idejét olvasással töltötte, ráadásul minden olvasmányát jegyzetelte. A könyv írója szerint jegyzeteinek terjedelme több kötetet tesz ki. Az előadásokon hallott ismeretanyagot általában nem tekintette elegendőnek a maga számára, ezért ilyenkor mindig utánaolvasott a hallottaknak francia és német nyelven is. Későbbi visszaemlékezésében szerényen jegyzi meg, hogy „ezidőben kezdék görög nyelvet tanulni, de csak Anakreont olvastam.” Olvasmányainak sokaságából válogatni igen nehéz, a rengeteg antik, német és főleg francia szerzőkön kívül egyenesen bálványként emlegette Csokonait. Költői tehetsége ekkor már szembetűnően megmutatkozik. Sokféle műfajjal kísérletezik, a kurzus két éve alatt. A szerző által idézett részletben erről maga így emlékezik meg később: „sok verset firkáltam [...] Vígjátékot is írtam, szomorút és didaktikus poémát a lélek halhatatlanságáról.”

13. 1806. november 3-án Kölcsey Ferenc neve a 11. éves akadémiai, az Encyclopaedicus Cursus hallgatóinak az elsőrendűek névsorában tűnik fel a bevégzett év előmenetele szerinti első helyen. Az Encyclopaedicus Cursus második tanévében az ismeretek körét a világi élet és a jogi ismeretek elsajátításának előkészítését tűzte ki célul (akadémia jogi tagozata). Ezt kívánják szolgálni az elsajátítandó tantárgyak is: *Universalis Historia Compendiuma az ó és az új geographiával együtt*, *Phisica* Horváth kisebbik *Compendiumából*, *Adplicata/Applicata Mathesis* könnyebb részeivel együtt, *Philosophia Practica*, az Újtestamentomból a négy evangélista, Apostolok cselekedetei. A nyilvános tanító ezúttal Polgár Mihály volt. A tankönyvek listájából álljon itt példaként Budai Ézsaiás műve: *Historia Universális, Debrecini 1800*. Más gyűjteményekben *Közönséges História* címen is számontartják. A görög és német nyelv mesterek ez évben is aktívan közreműködtek az akadémiai oktatásban.

14. 1807. szeptember 19-én ismét elsőként szerepel Kölcsey az immár Specialis Curcusként nevesített osztály hallgatóinak névsorában. Ebben a harmadik éves kurzusban minden hallgatónak három rendes és egy rendkívüli tárgyat kellett választania a *Catalogus* kínálatából. Az előadásokhoz tantárgyleírás készült [akárcsak a mai egyetemeken]. A tanrendben részletezett időpontok szerint mindenki köteles volt az előadásokat látogatni, valamint a professzor kijelölése alapján szereplőként kellett részt vennie opponensi vagy reopponensi minőségben latin nyelvű dispután. E tudományos vitában a résztvevőknek az előadott témában annak hamis vagy igaz megítélését kellett képviselniük. A Kállay Ferenc visszaemlékezéséből idézett részletből megtudhatjuk, hogy az arabok hatalomgyakorlása témájában Kölcseyvel együtt szerepelt egy disputában. A szorgalmi év vége vizsgával zárult. Minden vizsgázó 3 tételt húzott tantárgyanként. Itt részletező ismertetést közöl a könyv írója a professzori kar tagjainak oktatói és tudományos életútjáról, fontosabb releváns munkáiról. Nevezetesen Budai Ézsaiás teológia professzor, Varga István (Vidi névváltozata); exegesis (szövegértelmezés, -magyarázat, főleg a *Bibliáé*) professzor, Széplaki Pál juris professzor, Magyar Mihály história professzor, Sárvári Pál matheseos és phisyceos (matematika, fizika) professzor és Ercsei Dániel philosophia professzor kerül a listára. Az is megtudható, hogy melyik professzor milyen tantárgya(ka)t tanított, és azok milyen órarendi

beosztásban szerepelnek. A professzorok előadásaiakon az előre kijelölt tankönyvek tematikája szerint haladtak az tananyaggal, illetve többen is a saját műveik, jegyzeteik tartalmát tanították. Szemléltető mutatóként álljon itt Széplaki Pál (1765?–1812?) juris professzor vázlatos bemutatása: Losoncon, Sárospatakon és Göttingában tanult, Pesten ügyvédként dolgozott, majd 1800-ban a Debreceni Református Kollégium tanárként meghívta az éppen alakuló tanszékre. 15 kézírata maradt fenn. A már idézett *Közönséges História* (1792) mellett főbb művei: *A kereskedésről* (1792), *Techmológia* (1793), *Geographie* (1793), *Astronomie* (1794), *Observationes in Encyclopaediam Juris* (1792), *Observationes in Jus romanum* (1792), *Historia juris criminalis* (é. n.). Itt találjuk a teljes évi órarendi beosztásának mind a nyári, mind a téli változatát.

15. Az 1808. november 1-i adatnyilvántartás szerint Kölcsey Ferenc neve a IV. éves akadémiai, Speciális Cursus hallgatóinak névsorában az első helyen szerepel. Bányai József 6., Kállay Ferenc 10. Kölcseynek a Kazinczyval való levelezése ekkor teljesedett ki. Kazinczy így afféle szellemi és költői „gyámként” fejlődésében is nyomon követhette a diákköltő szárnypróbálgatásait. Kölcsey ekkori poétikus hangját nem ismerhetjük, mivel diákeveinek teljes költői termését megsemmisítette. Munkáiról csak a levelezéseiben tesz említést. Az ún. „sentimental lyrisch” sorozatából, amelyeket minden bizonnyal olvasott a „tiszelt veterán” Kazinczy is a következők: *A nyugodalomhoz* (1808), *A szerető* (1808), *Választás* (1809), *A dalos* (1809). Ekkor veti papírra első esztétikai fejtegetéseit is: *A poesisről* (1808). A fejezet további részében Kölcsey kritikai hangja próbálgatásainak egész sorát idézi a szerző. Nem mellesleg ekkor köteleződik el a nyelvújítás ügye mellett, amelyben minden bizonnyal meghatározó szerepe volt Kazinczy Ferencnek.

16. Az 1809. október 8-i keltezésű irat az akadémiai hallgatók kollégiumból való távozásának körülményeiről és a bizonyítványok kiadásáról tudósít. A felsoroltak között szerepel Franciscus Költsey neve is, aki elhagyja a kollégiumot és Pestre költözik. Három hónap elteltével levelet ír Kazinczynak, amelyben tájékoztatja a „mentort” debreceni tanulmányainak befejezéséről. A szerző által idézett levélben arról is vall, hogy a Debrecenben töltött évek hogyan hatottak lelki kedélyére, hangulatára: „Lett légyen Debrecen szebb érzésű emberekkel teljes, mégis szenvedéseimnek helye volt ő, melyek eltávozásommal kisebbedni látszanak.” A nem éppen derűs hangú visszaemlékezés okait firtatva Csorba Sándor utolsó mondatának tartalmával érthetünk egyet: „Szó lehet itt az időközben bekövetkezett árvaságáról, iskolai és vakációzó idejének otthontalanság-érzetéről, iskolájának és lakóhelyének leégéséről, aminthogy arról is, mennyire zsúfoltak voltak a százaslétszámú tanulókkal teli tantermek, milyen belső érzéseket váltottak ki benne az évenként cserélődő osztálytanítók eljárásai, módszerei.

Csorba Sándor bemutatott kötete által nemcsak egy kivételes tehetségű gyermek értelmi kiteljesedésének, egy poétává serdülő költői lélek nemesedésének folyamata elevenedik meg egy nagy múltú intézet falai között, hanem életre kel annak az ideálja is, miként formálódik és válik meghatározóvá Kölcsey belső világában a magyarságért való aggodás, a mindenki számára követendő, felelősségteljes, egészséges nemzettudat és hazaszeretet. Haszonnal forgathatják a könyvet irodalmárok, a művelődéstörténet kutatói és kedvelői, a neveléstörténet és metodikatörténet szakemberei, bölcsészhallgatók és mindenki más, aki szeretne elmélyedni vagy csak tájékozódni e témában.

BAKAJSZA ANDRÁS

Két XX. századi költő a szatmári Nagygécről

Kis Ferenc és Várkonyi Anikó

Szatmár. Folyószelte táj. Szétszakított vármegye. Nyílt arcú, szíves szavú, ízes beszédű emberek. A Csécséről sarjadzott Móricz vallotta a szatmáriak beszédéről: „...rendkívül eredeti és ízes, ami már magasabb lelki munka”. Szatmár felé kisimul a föld. „Kétannyit kell dolgozni, hogy feleannyit adjon.... itt volt a legnagyobb a szegénység. De szülő-s halóföldnek ez sem volt rosszabb az ország boldogabb, gazdagabb vidékeinél...” A Szatmárt lakó- és halóföldnek választó Ratkó József vallott így. Versben is: „Itt kezd a táj lejteni. / Hó üti, eső döngöli, / villám rúgja, tapossa / kőkeményre, laposra. // Magas madár hajol rá, / magasabbra dalolná...” (*Dal*). Két szóba sűrítve: „ország alvége”. Itt az oldás keserves, szívszorító; a kötődés életre szóló, másíthatatlan. A penyígei Kondor Jenő négy sorosa a bonthatatlanságot megerősíti: „Taposott földem ez. / Száraz, konok, kemény. / Ide szorított Istenem. / Ide kötöz a remény...” (*Idekötöz*).

Nagygéc, az isten háta mögötti falucska, két költőt adott a XX. századi magyar irodalomnak. Ez ritka, mint a fehér holló, szinte csodaszámba megy. Ilyen kétszer esett meg a múlt században: a dunántúli Zámolyon született Csanádi Imre (1920–1991) és Csoóri Sándor (1930–2016); a keleti végeken Kis Ferenc (1908–1964) és Várkonyi Anikó (1942–1978). Zámolyt kis keresés után megtaláljuk a Vértes alján, Nagygécut a térkép Nemzeti Emlékpark néven jelzi. Az 1970-es pusztító Tisza-, Szamos-, Kraszna-, Túr-árvízről és következményeiről sokat elmondanak az akkor ott élők Kálnási Árpád könyvében, a *Népi beszélgetések Szatmárról* (Debrecen, 1995): „Iccaka kin vutam riccs-ropp ropogott, dült összefeje a ház...” Az egykori falu elérhető a 49-es útról a Csenger–Szatmárnémeti határzóna előtti letéren.

Szatmár a szépirodalomban lehetne fejezetcím, most azonban meg kell elégednünk néhány bekezdéssel. Számontartani viszont – a történelmi vármegyével együtt – minden nemzedék kötelessége. Szinyérváralján született Sylvester János, az első teljes *Újszövetség*-fordító; Károly (Nagykároly) Károlyi Gáspár bölcsőhelye, ő a *Vizolyi Biblia* létrehozója; Misztótfalu Misztótfalusi Kis Miklós szülőhelye, Európa-szerte megbecsült nyomdász, író volt; Koltón, a mézeshetek alatt Petőfi halhatatlan remekműveket alkotott, pl. *Szeptember végén, Beszél a fákkal a bús őszi szél...*; Nagykaroly szülötte Kaffka Margit, Nagybányáé Németh László; Szatmárnémetié Dsida Jenő, Nagysomkúté Szilágyi Domokos.

Szatmár tűnik fel a jó öreg Gvadányi verses elbeszélésében: „Tekintetes, nemes Szatmár vármegyében, / A kecségés Szamos víznek lementében / Lakásom énnekem van Nagy Peleskében...”

Kölcsey önérzettel, évezredes időmértékben zengette: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak...” Elragadónak találta a Tisza–Túr közét, a szóke fo-

lyót s a „barna Túr”-t nagy magányában is ihletadó forrásvidéknek, „poétai hely”-nek tartotta. Itt vetett számot a magyarság sorsával *Himnusz*ában. Cseke méltó lett az irodalmi zarándokhely rangjára. Ne feledjük soha „négy szócska”-s üzenetét!

Petőfi is elzarándokolt a „szent sír”-hoz, Csekén keltezte négy szép vágyakozó versét, innen röpültek gondolatai a „barna lányka” szívéhez Erdődre. Mikor társainkkal hosszan beszélgetünk a Tiszánál, nótával idézzük a hely szellemét Egressy Béni megzenésítésében: „Ereszkedik le a felhő...”, és ne sajnáljuk a fáradságot, kísérjük el a barna vizű Öreg-Túrt Tiszába torkollatában.

Csécse, az akkor talán negyven házas falucska, „tündérsziget” adta Móriczot. Őrzi ma is hangulatában azon időt, mikor – „Gyalogolni jó” – évekig járta Szatmár falvait népköltési gyűjtőútjain.

Szalkán született Képes Géza költő, kiváló műfordító („antenna”), a világirodalom szépséges verseinek édes anyanyelvünkre ültetője.

Kis-Szatmár időről időre el-elindít egy-egy költőt, íróat. Fazekas István tyukodi gyökerű, mára jelentős költővé, műfordítóvá, egyik legjobb drámaköltőnké érett. (*A megvádolt* Béres József-dráma színpadon aratott sikert.) A Ratkónak ajánlott *Utószó* című nyolcsoros szülőmegyéjét láttatja: „Gazos szatmári temető, / ócska a Krisztus-kereszt, / nyikorgó szélben porba hull. / Fakul az emlékezet.”

Fakul bizony.

Nagygéc, Kis Ferenc, Várkonyi Anikó.

Nagygéc sorsára jutott a két költő? Hova kerüljön haza az örökségük? Hol mondana többet a megmaradás, az összetartozás, ha nem a szülőföldön?

„hajó viharos tengeren”

Kis Ferenc költészetének jellegje lehetne *Fejfámra* című tömör versének felütése: „Kis gözös voltam, teherhordó / hajó viharos tengeren –” (Farkasréti sírjára ezt a rövidstrófás verset írták.)

Kis Ferenc családi házát elvitte a víz. Az *Életrajzomból* versre vált, eredeti felütésre. „Édesanyám, meg az öregisten, ketten / tanúk rá, hogy Nagygéc községben születtem / öreg vályogházban virradt a szép nap rám, / ezerkilencszáznolc farsangvasárnapján!” Két feltétlenül hiteles tanúja: az egyik a legszebb magyar szóval nevezett édesanya s a tiszteltlenül, de élő kifejezéssel/szólással említett Atyaisten megerősíti büszkeségét, hogy érdemes megjegyezni Nagygéc és Kis Ferenc nevét. Nekik – hármójuknak – nem isten háta mögötti hely! Bizony, öreg a vályogház is. A virradat- és alkonykedvelő költő szívesen veszi tollára a virradt ígét. És íme: még születésének emlékezete is kap éppen most felbukkanó megerősítést! A csengersimai állami anyakönyv rögzítette és Szilágyi László tanár kutatásának köszönhetően immár tudjuk, hogy Klein Ferenc néven született 1908. február 10-én, izraelita vallású szülők gyermekeként.

A születés helye, év, hó, nap	A születés helye, év, hó, nap	A gyermek névsora, anyai, apai	A szülők		A születés helye, ha a születés helye az anyai lakóhely (Város)	Akkor élték esetleg anyagyanak. Államok	Utólagos bejegyzések. Külföldön
			születés helye	születés helye			
1908 febr. 10.	1908 febr. 10.	apja: Képes Géza anya: Várkonyi Anikó	születés helye: Kis-Szatmár	születés helye: Kis-Szatmár			1962. 02. 01. sz. 1/1961

Az *Otthon* így kezdi s így folytatja: „Itt éltem, itt virradt ki orcám... de ha leszál-
lott az alkonyat: / mint füstbe a szikrák, a fél- / homályban jó szavak pattogtak. //
Mint korsóban a hús ivóvíz, / gyöngyöztek bennem a mesék, / s zümmögtek fent a
csillagok, mint / aranyborszínű méhecskék.” Az *Újra otthon* indítása megerősíti Ta-
mási Ábelének igazát: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”
Nagyéceen: „Itt születtem, itt virradt ki orcám, / itt röpködtem, mint a madarak, /
nem töprengtem még a világ sorsán, / nem volt még szívemben harag –” Idővel per-
sze a hazai hajlékot elveszítjük „... édesanyám háza üres méhkas / volt már s kígyók
sziszegtek felém –”

Harminc évesen – az *Úton-útfélen* befejező strófája bemutatja a „párszáz / néhány-
száz lelkes s holtig emlékezetes és visszasajgó” falucskát: „Esteledik... két domb között,
a teknő / völgyben megáll az élet, elcsitul / a kis falu, mint fáradt, hanyatt fekvő /
ember, gyűrődött arca kisimul; / mereng a költő szíve, mint a rezgő levél, az őszi fáról
ha lehull – / távol a gulyaitatón, a vedrek / sikongnak még, mint nyughatatlan lelkek!”

A szülőfaluban három köblös (kat. hold) árendált földön próbálta a kenyérnek-
valót kigazdálkodni a korcsmáros édesapa: Klein Izidor. Csakhogy „dobszó verte fel
az alvó falu csendjét – / emlékszem, hogy ugrott talpra apám s édesanyám kezében
hogyan reszketett a mécses! ... folyt az embervér a fonton, mint az árvíz – / ott esett el az
én édes jó apám is!” (*Édesapámról*) Az édesanya „melegszívű... szép, finom vonású”:
Friedmann Szerén.

Megindító az *Anyám levele*: „Apád meghalt és te, te is messze mentél, / Elhagyott
kikötők sorsa már az enyém! / Vigaszom, ha írsz és felőled jövőd / szép napok lomb-
jai integetnek felém.” Tájnyelvének zamata, ízes szatmári tájszavai – első anyanyel-
vünk – hitelesítik az időt: egészség dögában, fáj a térgyem, tóttott szuronyos puska,
málépogácsa, málécsutka... S a Szamos: „... mint tíz hajó, tíz gyerekember, / tükrén
egy tündérszép folyónak... Északon a Vacsoracsillag / ragyog, mint édesanyám köny-
nye – / A Szamos szökén árad, csillog...” (*Napfényfoltok*)

Kis Ferenc, a nyomdász és lektor a fővárosba, a munkásmozgalomba kerülve meg-
ismeri a börtönök mélyét, több ízben valcolásba vágott: közép- és nyugat-európai
országokat járt be, mikor gyalog, mikor egyéb módon, mint Kassák. Ha vándor tűnt
fel a hazai tájakon, édesanyja őt látta benne: „... nem, nem te vagy, gyermekem, // s
elröppen arcomról, télbe fut a mosoly...”

Ízes nyelvjárási kifejezései megállítják ma is az időt. Mint a népmesében: kukori-
calisztból készített pogácsa fia úti tarisznyájában. Természetes hajtás, virágzás a családi
költészet ágán, még a fogházban is a szegénység képei tűnnek elő: „jobbról összerug-
dalt asztal áll, mint / tehén, melynek csámpás hokedli a borja – / balra meg csata-
kos seprű dől a falnak / mintha mesék táltos paripája volna!” (*Fogházban*). Fény- és
árnyfoltok a Szamos vizében: „tíz árva gyermek...”, zöldek a lucernaboglyák, kaszára
érnek a búzatáblák. Ha hazatér a költőfiú, „a töltés oldalának / dől...” Beszédesen
szép a hasonlat: „... nézem a friss eget, / mint édesanyja szemekéjé / bölcsőjéből a
kisgyerek.” A szerelem húrján is a mezők beszélnek: „oly szépek ujjaid, / mint megé-
rett, barna kalászkok”. Mesei szóval köszöni Anna „végső / mosolyának gyémánt-fél-
krajcárját!”

Kis Ferenc szeretni való versei élhetnének mindmáiglan: az *Otthon, Napfényfoltok, Munka után, Esti könyörgés, Az obsitos költő, Előhang, Elvtársaimhoz...* Munkásköltő, proletárköltő, pártos költő, a munka gyermeke, az ínség fia – így minősíti magát. Két verset írt „az utca és a föld fiá”-ról, a barátnak tekintett József Attiláról. A *Számadásban* maga jellemzi verseit: „kicsit Füst-ös volt, kicsit Ady-s, / kicsit Kassák-os...” Az avantgárdizmusok alkotásmódja sem idegen tőle, a szabadverset is a proletársors kifejezésére, agitációra használta, de végül a hagyományos formák, képalkotás mellett maradt.

Mozgalmi munka, munkaszolgálat, katonáskodás (a Donnál is), majd felcsap vörös partizánnak, úgy gondolja, velük felszabadulást hoz haza. Felszabadulást? De hát adhatnak-e szabadságot, kiknek maguknak sincs? Földet oszt a Tisza-, Szamos-háton, amit aztán fő-fő elvtársai kolhozba terelnek. Zeng a dal, hamisan, sematikusan is: „bölc és harcos, építő nagy Pártom / útján lobog... kis fiammal még hősi / bolsevikké szeretnék megnőni!” Vagy: „kicsi fiúnk játszik: Dunapartot / épít, s apró Sztálin-hidat alkot!” Még a felkiáltójel is túl lelkes. Eltorzult valami, annyi minden, mire a felsrőfolt kedv, lelkesedés alábbhagy; elbizonytalanodik s hallgatásba húzódik. Munka Érdemrend, József Attila-díj, Kádár felköszöntő levele sajátkezű aláírással életének 50. évében. Ám *Az obsitos költő* c. verse – így nevezte magát – obsitos marad. „Dalolhatna, mint az orkán, / szabadon a hegyek ormán – / hallgat mégis...” Szabadon dalolhatna?

Hattyúdala, túl az ötvenen, fájdalmasan fölhangzik még, immár „Mindentől és mindenkitől távol, / magányos és szomorú vagyok – ... Nincs e magányosságnál nagyobb / börtön...” Bezárva bajba, betegségeibe, búcsúzik a szavaktól: „szememben a régen rámgújított ház / olthatatlan kócos fénnel ég!” Nem kérdez a szájjárlatos. A szószóló most már szónyelű. Nagy László *A fekete költő* címen a tanulságot is levonja: „Jaj annak, aki a szörnyűt nem bírja kimondani, / aki nem bír sikoltani... Így jár, akít leinthez a megfontolás... megkeseredtél... megfulladtál a daltól, barátom!” Juhász Ferenc a *Munka és szerelem* gyűjteményes kiskötetben rajzolja meg arcát: „félbetört csillag... kettétört népmese, hit, amely bekormozódott...” Ami megőriz, az utolsó Kis Ferenc verseskönyv. Ez a hite nem kormozódott be. Váci, számontartva földijét, maga is aggódott: „... zokogva hagyom el tájad, / mely majd ragyogva őriz...” (*Búcsú és üdvözlét*). Őrzi-e őket, ha nem is ragyogva, csupán főlelegetve néha?

„eltört varázslat” volt maga is

Várkonyi Anikó nem kevesebbre vállalkozott, mint amire mindenkor vállalkozik az orpheuszi költő mind a világ, mind a magyar irodalomban: elvesztett arcunk föllelésére, hogy önmagunk tudjunk maradni. Amikor Hamlet ráolvassa anyjára bűnbe sodródását s az annyit mond: „Összetörted a szívem...”, fölkinálja a megoldást. „Hát hajítsd el a rosszabbik felét, s kezdj a maradttal tiszta életet!”

Amikor a modernitás korában elvesztettük az „Egészet”, Rilke, a feltétlen orpheuszi költő rokon értelmű szóval/fogalommal határozza meg a teendő: átváltozás, lélektisztulás.

Várkonyi Anikó a teljesség igézetében emberibb, emberközi világra vágyik, mert bennünk van (vagy rejlik) életünk megváltoztatásának képessége s lehetősége: „amik

lehetnénk, s nem vagyunk, / de amivé lenni mégis / halálnál keményebb parancs.” Sikerült-e neki? Nyitott a kérdés. Harminchat évesen öngyilkos lett. (Egy Benjamin László-vers befejezése asszociálódik: „...holtomig viselve zárt / fegyelmezett arcom mögött a gyászt, / azért, aki már sohasem leszek.”)

Amik lehetnénk. Amivé lennünk kell! Nagy László hitvallása szerint: az „ember égi, földi virágzás tükre.” Várkonyi versrészletek válaszolnak: „Két víz közt pagoda”; „Mulandó csodák örök visszfénye... ki a zuhanót / felfogod s önmagad fölé emeled.”... „Feltört földbe magnak álmat: / vess szépséget, igazságot / Varjat hössents fagytól óvjad / új hazádat búzafölded... szárbaszökő emberséged”. Már-már evangéliumi elvárások. Vagyis jó magot hagyott vetésnek, az aratásra azonban nem tellett idejéből). Ezt tartotta a költészet feladatának.

Várkonyi Anikó Nagygécen született 1942-ben. Apja, Szilágyi Imre székelyhídi születésű, anyja, Várkonyi Katalin debreceni, de Balatonfüreden halt meg. A genealógiai források már vitézi előnévvel és Várkonyi-Szilágyiként említik az apát, a címet és a nevet felesége családja révén kaphatta, s ezt a nevet örökölték lányaik is; a Szilágyi vezetéknev eltűnt – ki tudja miért?

Debrecenben a középiskola után a tudományegyetemen tanul tovább, magyar-francia szakos tanári diplomát szerez. Az *Egyetemi Élet*ben olvastuk ígéretes verseit; előadásra siettünkben Bitskey István mutatott rá: – „Ő Várkonyi Anikó.” Nem tudtuk, hogy Nagygécéről jött: „a természettel egy ütemre lélegezve, szülőföldem egyszerű embereinek példáján neveledve. Tőlük tanultam a számomra legfontosabbat is: a *csí*, a szép rend szeretetét.”

Nem hagyományos formájú, szerkezetű, hangvételű, hanem szinte zenei tételekből, kompozíciós részekből fölépített műveiben utalásokat találunk messzeségbe tűnő gyermekkorára; „toronyra, sárra, háztetőre, gyerekre hulló / álmok permetegje”, „Messzilombú hová futnál / Az a gyermek aki voltál / ki nem hordott kín virága / hol a földre csillagokra / mágiákból kiáltoz...”; „oboa-hangú kisgyerek” stb.

Kulcsszavai között gyakori a madár, madárdal, „ablakverdeső szárny” s a magány... Csontváry ágon ülő, társ nélküli madarait véljük látni, a magány, „semmi ágán”. Irodalmunkban először Debrecen költője, Csokonai írta le: „a semminek ágán”... (Várkonyi posztumusz kötete: *A titok ágai*.)

A költőnő a nagy kérdést boncolgatta/tette próbára: mire képes, mire jó a költészet; mit tehet az orpheuszi költő? Van-e benne még varázserő, miközben „A közöny színei zengenek”, s „Kitépdesik szírom-szárnyam...” Orpheus, ennyi kulcsversének címe: „Kiáltása / üvegszilánk-ének / Hirdeti a hiányzó teljességet... Amíg élsz magadat el nem veszítheted...” De hogyan s hol őrizheti meg? „Baljós az önmegszólitás:” oldozd el sorsodat...”

Két kötete jelent meg életében: *A griff halála* (1971) és a *Kiszólit* (1976).

A mesék csodamadara, a griff s a vele egygyé válás és elröppenés segít-e félelmeink, várakozásaink, teljességigényünk megoldásában? A madarak az éghez, fényhez közelebb hasítják a levegőt vagy éppen énekük szálán emelkednek egy tisztultabb szférába. Földközélen megülnek egy ágcsomon, mint a *Magányos cédrus* madara. Ilyen komplex költői képe a *Concerto*-ban: „megfeketült ágakon gubbasztó / madarak néznek át

a rácsokon, / virágokon”. Baljós híradás a lélek tájairól. Gondolhatunk Baudelaire *Albatrosz*ára: „a kéklő lég ura” lent, a költőietlenül világban meg-megbotlik: a „szép csoda” szárnyalásra képtelen. A *Concerto* kezdete a harmónia megbomlását jelzi: „A fák / magányosan és meztelen / egymástól távol / mint a szerelem...” Mi minden fájhatott Bartóknak, Szilágyi Domokos drámai verskompozícióban tárta föl (*Bartók Amerikában*): „Fából faragott fájdalom, / kőbe kalapált gyűlölet, / allegro-barbaro-jelen, / polifon álom, ó, jövő, / a megismeréstől a fölismerésig...”

Várkonyi Anikó költeménye reménytelenséget sugall: „az út megnémult metronom”, a harmónia messze. (Mintha *A reménytelenség könyvét*, Weöres verssorait olvasnánk.) De szép volna: „Két víz közt pagoda”, csakhogy nem mindenki éri el. Fölsír a társkereső: „Hol vannak a partok / a pagoda / Ó hol van a csillagod / S te ki mellettem álltál hol vagy / S én ki melletted álltam hol vagyok...” Keresi veszendő önmagát, a biztos pontot, az égi kébbe fölszárnyaló pagodát. Orpheus magasra emelte az emberi mércét: „Amíg élsz magadat el nem veszítheted”.

Megéneklí még – a *Bizánci Madonnában* – „elfelejtett arcaink legszebbikét”, Ő a „Madonna / örök szépség... örökké termő igazság / örök hajnalok harmata... mindnyájunk édesanyja...” Aki Madonna-ikont néz, ahogy az isteni gyermeket karján tartja, átjárja lelkét valami örök: a megváltás. Vele azok lehetünk, akik még nem vagyunk, mert „Madonnamosolyú anyák újra kezdik a mesét.” Ő is újra kezdhette, de csupán rövid ideig: 1978-ban átlépte az örök küszöböt az anya, a gyermek, a költő, az ember – ahogy a korabeli gyász hír eufemisztikusan fogalmaz – „váratlan hirtelenséggel”.

Hiszek a költőnek: a *Kiszólt* kötetben teljes emberségre hív: „sokaság / téged szólít hogy elveszett arcát / orcádban megtalálja... Kiszólnak a hiányok... el nem hallgatható disszonanciák... konok remények...” A várakozó keresi, keresi: „Tudtam kiszóltlak / mi más tehetnék...”

Várkonyi Anikó. A varázslat félbetört bár, nem veszíti erejét. Kiszóltja verseivel a versszeretőket, hogy higgyék: „Végülis / hazaér / minden elkóborolt / mosoly.” Hisz „a haza / szívünknek mások életében / felépíthető otthona.” Fölemelő üzenet.

Vajon mi más lehet a titka annak, hogy két költőt adott a magyar irodalomnak az addig ismeretlen nevű, s ma már csak nyomaiiban fellelhető kis falu, ha nem ez? Hitelenségük credója: a származást, vallást, nevet vesztő történelmi vákuum és a mégis, csak azért is kettős feszültsége? Otthonvesztés és „otthonkeresés a világnyivá nőtt rengetegben”.

Tanulmányom nem törí át a hallgatás/némaság falát; átjárót keresni csupán vagy hallótávolságot, hogy a két költő életművének java hazajusson kisebbik hazánkba, Szabolcs-Szatmár-Beregbe és a Nagygécectől számontartók szívébe.

KARÁDI ZSOLT

„A dicsőt, az égi szépet”

Negyven éves a Móricz Zsigmond Színház

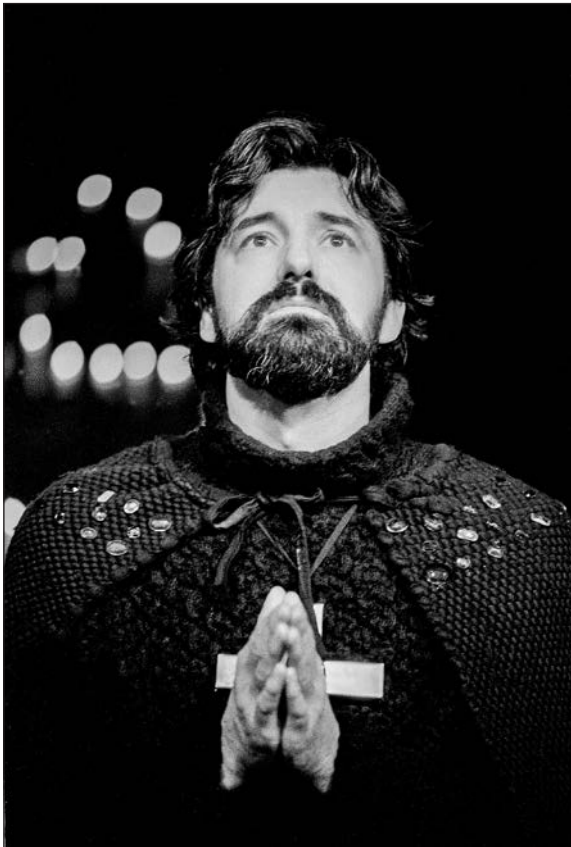
Negyven esztendővel ezelőtt, 1981. október 17-én, a *Csongor és Tünde* bemutatóján ott ültem én is a földszinten, valahol elől, s miközben örültem annak, hogy megnyílt a Móricz Zsigmond Színház, azt láttam, a drámát a rendező, Bozóki István áttemelte egy nyírségi almáskertbe, így Vitai András itt kereste a „dicsőt, az égi szépet”; és aztán még sok száz alkalommal ültem a nézőtéren: ma már összemosódnak az arcok, a rendezők, Léner Péter, Nagy András László, Tasnádi Csaba, Keszég László, Ivo Krobot, Bagossy László, Verebes István, Schlanger András, Koltai M. Gábor, Telihay Péter, Ladányi Andrea, Hargitai Iván, Forgács Péter, Bagó Bertalan, Bodolay Géza, Krámer György, Göttinger Pál, Simon Kornél, Szöcs Artúr, Sediánszky Nóra, Keresztes Attila, Sente Vajk, Horváth Illés; összefolynak a gesztusok, a lépések, a dialógusok, azonban így is számtalan emlék villan fel a múltból, néha csak egy hangfoszlány, egy reflektorfény, egy szempillantás, a színészek életem részei lettek, hangjukat is hallom olykor, s akik meghaltak: élnek; élnek szerepeik által: negyven év, mennyi halott, Holl István úgy maradt meg a lelkemben, hogy a *Segítsd a királyt!*-ban ő volt az óbéli öreg, Mensáros Lászlót *A mi kis városunk* narrátoraként, Szabó Tündét a *Hegedűs a háztetőn* Goldéjeként látom, de Simor Ottó, Szigeti András, Kocsis Antal, Safranek Károly, Máté Eta, Kerekes László, Koblicska Kálmán, Csorba Ilona, Kameniczky László egy-egy mozdulata is élénk bennem; és élnek a drámák, a tragédiák, a komédiák, a zenés darabok, az irodalom hány remekműve került színpadra Aiszkhülosztól Hrabalig, Shakespeare-től Lorcaig, Molière-től Akunyinig, Csehovtól McDonagh-ig, Dürrenmattól Ulickajáig, illetve Petőfi Sándortól Tasnádi Istvánig, Madách Imrétől Hamvai Kornélig, Móricz Zsigmondtól Csukás Istvánig, Molnár Ferenctől Németh Ákosig, Tamási Árontól Kornis Mihályig; mégis, számomra az elmúlt negyven évad legemlékezetesebb előadásai között ott van a *Segítsd a királyt!*, a *Túl zajos magány*, *A vágy villamosa*, a *Kicsengetés*, a *Temetés*, a *Danton*, *A név: Carmen*, a *Tizenkét dübös ember*, a *Fotel*, a *Valahol Európában*, az *Amadeus*, az *Anconai szerelmesek*, a *Hegedűs a háztetőn*, s még ki tudja, hány opuszt lehetne felsorolni; amennyien vagyunk, annyiféle esztétikai értékpreferencia, illetve előítélet; s főleg az, mit várok el a produkciótól, mit akarok kapni tőle; én a Ratkó-drámától a hasonlíthatatlan nyelvet és István imáját kaptam, Csikos Sándor emblemikus alakítását: ha a művet ma, harminchat évvel az ősbemutató után

újra fellapozom, a király mondatait az ő hangján hallom, miképpen Horváth László Attila Hanta figuráját érzékelem akkor is, ha bármelyik Hrabal-regényt olvasom, mert neki tökéletesen sikerült az íróval azonosulnia, általa teljes drámájában láttatódott a pincében robotoló Hanta, aki a megsemmisítésre ítélt köteteket elolvassa, s így lesz önhibáján kívül műveltté, s aki végül a halott könyvekből formázandó bálák egyikébe magát is belepréseli, hogy az új és nagy teljesítményű gép összezúzza, s aki tudja, hogy „az ég nem emberséges”; Horváth László Attila úgy volt Hanta, hogy közben a hrabali univerzum minden kisemberét megidézte, de ugyancsak emlékezetes maradt Gaál Erzsébet mint a *Temetés* Színésznője, Csoma Judit Blanche-ként *A vágy villamosában* vagy Kosik Anita *A név: Carmen* címszerepében; Pregitzer Fruzsina Karnyónéja ugyanolyan telitalálat volt, mint *A rettenetes szülők* Yvonne-ja vagy a *Leanane* szépében Mag Folan, a *Kurácsi mama és gyermekeiben* Fierling Anna karaktere; miképpen felejtethetlen valamennyi szerepében Szabó Márta és Horváth Margit, s Kuthy Patrícia a *My Fair Lady*ben, Horváth Réka a *Naplemente előtt*ben; vagy a férfiak: Bárány Frigyes az *Úri muri* Szakhmáry Zoltánjaként, s a *Naplemente előtt* Clausen tanácsosaként, Mensáros László Harpagonként, Hetey László Tevjeként, Kerekes László Ványa bácsiként, Fazekas István Salieriként és Avass Attila Mozartként az *Amadeus*ban, Puskás Tivadar Giovanniként, Egyed Attila Tomao Nocomacoként, Széles Zita Luciaként, Mészáros Árpád Zsolt a vándormuzsikus Luigiként az *Anconai szerelmesekben*, Illyés Ákos mint Hosszú, Olt Tamás mint Simon Péter a *Valahol Európában* színpadán; s ahogy visszagondolok rájuk, ajándéknak érzem az élettől azokat a napokat, amikor együtt dolgozhattam néhányukkal: Jenei Judittal és Fellingner Domokossal a Schumann-drámában, Pregitzer Fruzsínával és Horváth László Attilával *A gyászgondola utasaiban*, Tóth Károllyal és Gyuris Tiborral a Händel-darabban, Kosik Anitával és Dézsi Darinkával a *Művészasztal* bemutatóin, István Istvánnal a Karinty-, Horváth Rékával és Horváth László Attilával a Márai-, Nyomtató Enikővel a Csinszka-, a Gyarmati Fanni- és a Szendrey Júlia-esten, illetve Áts Zoltánnal a sok főiskolai-egyetemi műsorban; s amíg nézegetem Csutkai Csaba egykori, fekete-fehér fotóit, nemcsak az felkavaró bennük, hogy az ábrázolt személyek *mennyire fiatalok* rajtuk, hanem az is, hogy egyáltalán *vannak*: állnak a színpad mesterséges terében, életük egy kiszakított és már örökre megállított pillanatában, amikor ők még nem tudják, amit ma már én tudok, hogy nemsokára meg fognak halni, ki fiatalon, mint Kerekes László, ki idősen, mint Máté Eta, Csorba Ilona, Gerbár Tibor, Simor Ottó és Mensáros László, s van, aki öngyilkos lesz, mint Szigeti András; a fénykép „jelentése megváltozik, ha főszereplője már nem él” – vallja Annie Leibovitz, a világhírű fotográfus: ezt érezni most is, ha negyven év távlatából megnézem az egykori felvételeket, mi marad meg belőlük, mi marad meg a drámából, a vígjátékból, semmi nem marad, nem is maradhat semmi, *eloszlik, mint a buborék, marad* valami *feeling*, valami meghatározhatatlan érzés, valami hasonlíthatatlan és megfogalmazhatatlan, ami nem szöveg, nem kép, több annál: Varjú Olga és Földi László utolsó tánca a *Temetésben*, Koblicska Kálmán a *Tűzoltó leszel s katonában*, az összefogódzó férfiak a *Közműves Kelemenben*, Gázsó György és Ladányi Andrea kettőse a *Nero, szerelmekben*; és hasonlóan, *Az örült nők ketrecének* vörösés díszlete, a *Jaj, cica...* kezdetű betét a *Csárdáskirálynőben*, a Ma éjjel táncolnék

Kuthy Patrícia-jelenete a *My Fair Lady*ben, *Az ember tragédiája* a Krúdy Kamarában, a lezuhanó vörös előfüggöny a *Romeo és Júliában*, a hadifogoly tánckar a *Szibériai császárságban*, a végtelenbe induló hajó a *Castel Felicében*, a fergeteges nyitány az *Illatszertárban*, a kocma és az égbe emelkedő cigánylány a *Túl zajos magányban*, háború, halál és áldozat a *Kurácsi mamában*; felsorolhatatlanul sok élmény, ám valahol mindegyik a hamleti dilemmával, a „Lenni vagy nem lenni” filozófiájával, a „Kizökök az idő; – oh kárhozat! / Hogy én születtem helyretolni azt!” kényszerű felismerésével, illetve Oidipusz kérdésével, a „Ki vagyok én?” gyötrő önvallatásával szembesít.

*

Ezekre a kérdésekre évszázadok óta keresi az ember a választ, annak reménye nélkül, hogy valaha megtalálná. A színház ebben a folyamatban van a néző segítségére. Minden este hét óra hét perckor fölmeleg a függöny, s a publikum a nézőtéren, miként Csongor ama hármaskörben, ismét elindul megkeresni „a dicsőt, az égi szépet”.

Ratkó József: *Segítsd a királyt!* (1985)
Rendező: Nagy András László • Csikos Sándor
Fotó: Csutkai Csaba

Thornton Wilder: *A mi kis városunk* (1989)
Rendező: Mensáros László

Büchner: *Danton* (1990)
Rendező: Gaál Erzsébet
Fotók: Csutkai Csaba

Shakespeare: *Hamlet* (1997)
Rendező: Verebes István • Kerekes László, Szigeti András

Jerry Bock – Sheldon Harnick: *Hegeđús a háztetőn* (1992)
Rendező: Schlanger András • Szabó Tünde, Hetey László
Fotók: Csutkai Csaba

Szép Ernő: *Lila ákác* (2012)

Rendező: Kovács Dániel • Kuthy Patrícia, Horváth Sebestyén Sándor, Horváth László Attila

Neil Simon: *Napsugár fiúk* (1990)

Rendező: Csikos Sándor • Horváth László Attila, Puskás Tivadar

Fotók: Csutkai Csaba

Déry Tibor – Pócs Sándor – Presser Gábor – Adamis Anna: *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* (2016)
 Rendező: Tasnádi Csaba • Illyés Ákos, Kuthy Patrícia, Gulácsi Tamás

Ken Ludwig: *Sherlock Holmes - A sátán kutyája* (2017)
 Rendező: Szente Vajk • Kuthy Patrícia, Horváth Sebestyén Sándor, Illyés Ákos
 Fotók: Karádi Nóra

Bohumil Hrabal: *Túl zajos magány* (2016)
Rendező: Ivo Krobot • Horváth László Attila

Grünwald-Löhner Beda-Ábrahám: *Bál a Savoyban* (2016)
Rendező: Novák Eszter • Lakatos Márk, Gulácsi Tamás, Kiss Diána Magdolna, Bende Kinga, Vaszkó Bence, Kosik Anita
Fotók: Karádi Nóra

Karádi Nóra

Galt Macdermot – James Rado – Gerome Ragni: *Hair* (2014)
 Rendező: Ladányi Andrea • Guácsi Tamás

Karádi Nóra

Thornton Wilder – Michael Stewart – Jerry Herman: *Hello, Dolly!* (2017)
 Rendező: Sente Vajk • Horváth Margit
 Fotók: Karádi Nóra

Egressy Zoltán: *Idősutazás* (2016)
Rendező: Szócs Artur

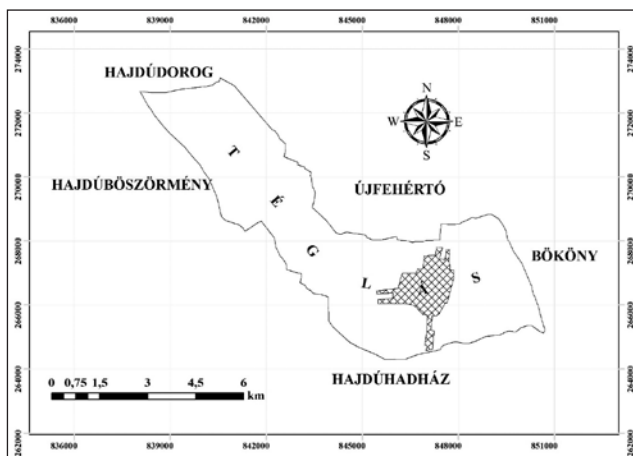

Vajda Katalin-Fábrí Péter: *Anconai szerelmesek* (2000)
Rendező: Tarsnádi Csaba • Gosztola Adél, Varjú Olga
Fotók: Karádi Nóra

LÓKI JÓZSEF

Téglás természetföldrajzi képe

A 38,3 km² területű Téglás a Dél-Nyírség északi peremén fekszik. Északon Újfehértó, keleten Bököny, délen Hajdúhadház, DNY-on pedig Hajdúböszörmény határolja (1. ábra). A város központjának a földrajzi koordinátái: északi szélesség 47.7°, keleti hosszúság 21.6°.

1. ábra Téglás bel- és külterületi határa

A felszín kialakulása

Ha Téglás határának a kialakulását és domborzati viszonyait meg akarjuk ismerni, akkor röviden át kell tekintenünk a terület újharmad- és negyedidőszaki fejlődéstörténetét.

Az Alföld ÉK-i részében a 10–12 millió évvel ezelőtti (szarmata) időszak élénk vulkanizmusa után süllyedni kezdett a felszín és a terület tengeri elöntés alá került. Erről tanúskodnak a fúrásokból, 980–1150 m mélységből előkerült agyag, agyagmárga, márga, mészmárga- és mészkőrétegek. Az 5–6 millió évig tartó elöntés során a folyóvízi feltöltés hatására a beltenger egyre sekélyebb lett, majd fokozatosan kiédesedett és beltóvá alakult. Közismert, hogy a tavak előbb vagy utóbb feltöltődnek. Területünkön a feltöltést az ÉK-i Kárpátokból és É-Erdélyből lefutó vízfolyások végezték. A folyók nagyon sok hordalékot szállítottak, a tó mégis hosszú ideig megmaradt. Ez azzal

magyarázható, hogy a tó fenékszintje erőteljesen süllyedt. A Nyíregyházán létesített mélyfúrás adatai szerint a beltóban 600–700 m vastag agyag és agyagos homokréteg halmozódott fel a korábban képződött tengeri üledékre.

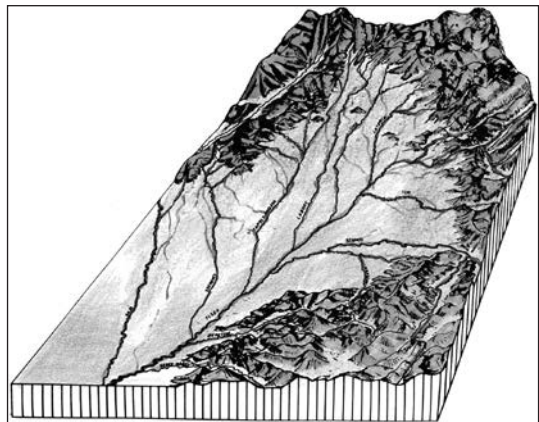
A tó teljes feltöltődése a felsőpannoniai emelet végére következett be, majd a szárazzá vált felszínen fokozatosan indult meg az új vízhálózat kialakulása. Ez a vízrajz azonban még gyökeresen különbözött a maiktól. Abban az időben az Alföld ÉK-i részében a vízfolyások É–D-i, illetve ÉK–DNy-i futásúak voltak és a Körös-vidék irányába tartottak, ugyanis ez a terület az Alföld egyik legerősebben süllyedő része volt.

A földtörténeti negyedidőszak beköszöntése (2,5 millió évvel ezelőtt) jelentős változásokat hozott az Alföld ÉK-i részének fejlődéstörténetében. A folyóvízi feltöltődéssel nagyjából kiegyenlített felszint újabb süllyedések érték. Ennek az lett a következménye, hogy a környező hegyvidékeken a vízfolyások erőteljes bevágó munkába kezdtek, a hegyvidékek előterében – az alföldi szakaszon – sok durvaszemű üledéket raktak le. A kavics még a Nyírség É-i, ÉK-i részére is eljutott.¹ Téglástól É-ra a nyíregyházi határban azonban ebben az időszakban is csak durva és közepes szemű homok rakódott le.²

Téglás határában az Ős-Tapoly–Ondava és esetleg a Laborc végzett feltöltő munkát. A hordalékkúpon medrüket változtató vízfolyások itt csak mérsékelt üledékfelhalmozást végeztek, mert ezen a területen a süllyedés mértéke jóval kisebb volt, mint a Körösök vidékén.

A középleisztocénben a vízfolyások hordalékszállítása kissé megváltozott, ebben a fejlődési szakaszban főleg finomszemű üledék (apró- és közepes szemű homok, iszap, agyag) rakódott le. A későbbiekben éppen ez a sok apró- és közepes szemű homokot tartalmazó rétegsor képezte a futóhomok forrását.

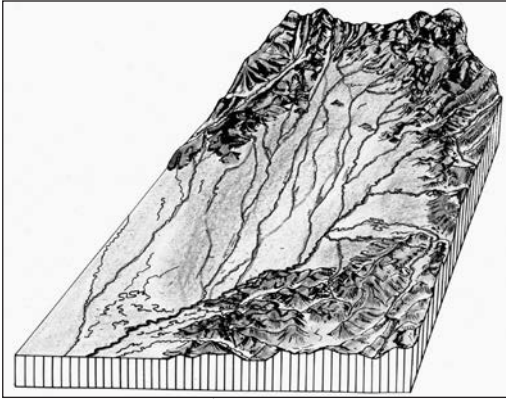
A würm elején (70–80000 évvel ezelőtt) az Alföld ÉK-i részében az ÉK-i Kárpátokból és az É-Erdély felől lefutó vízfolyások még É–D-i, illetve ÉK–DNy-i irányban folytak és a Körös-vidék felé tartottak (2. ábra). Az első jelentősebb változás 45–50000 évvel ezelőtt következett be, amikor a Tisza és a Szamos tektonikus mozgások hatására elhagyták a Nyírséget és a mai Ér-völgy környékére tolódtak (3. ábra). Amint az ábra is mutatja az Ős-Tapoly–Ondava és Laborc egy ideig még keresztülfolytak a Nyírségen.

2. ábra Az Alföld ÉK-i részének folyóhálózata a würm elején (Borsy Z. – Félégyházi E. 1982. - nyomán)

¹ BORSY Z. 1989.

² URBANCSÉK J. 1977.

3. ábra Az Alföld ÉK-i részének folyóhálózata az interpleniglaciálisban
(Borsy Z. – Félegyházi E. – 1982 - nyomán)

Területünk fejlődéstörténetében 20–26000 évvel ezelőtt új szakasz kezdődött. Akkor a hideg, száraz éghajlaton csak gyér növényzet fedte be a felszínen lévő folyóvízi hordalékot. Ez a növényzet nem tudott kellő védelmet nyújtani az erős, északias szelek támadásával szemben, így a védetlen területeken megindult a futóhomok képződése, illetve a homokformák kialakulása. Közben a Bereg–Szatmári-síkság és a Bodrogek süllyedni kezdett.

A süllyedés hatására 18–20000 évvel ezelőtt a Tisza elhagyta az Ér-völgyet és ÉNy-nak fordult a Bodrogek irányába, majd a Tokaji-kapu kialakulása után nyílt meg az útja az Alföld belseje felé (4. ábra). A Szamos csak 14–16000 évvel ezelőtt hagyta el az Ér-völgyet (5. ábra), de áradásai alkalmával még később is időnként az Ér-völgy irányába vette útját. A Tisza folyásirányának változása azt eredményezte, hogy az É-ről érkező vízfolyások már nem juthattak el a Nyírség területére. Az élő vízfolyás nélkül maradt Nyírség felszínét ezt követően csak a munkaképes szelek alakították. A felszín átformálása közben a szél a korábbi vízfolyások elhagyott medreit homokkal temette be, amelyből csak kisebb szakaszok figyelhetők meg pl. a 4-es főút mellett Nyíregyháza és Hajdúhadház között.

Az első nagy homokmozgást követően valamivel nedvesebb lett az éghajlat. Ekkor az alacsonyabban fekvő futóhomok-területeket már jobban védte a sztyeppnövényzet, és a felszínen megindulhatott a hullóporos takaró képződése. A hullópor anyaga azokról a területekről származott, ahol továbbra is mozgott a futóhomok. A mozgó homokból származó poranyag hosszabb-rövidebb út megtétele után a növényzettel védett alacsonyabb területeken halmozódott fel. Ez a poranyag a hideg száraz éghajlaton a diagenézis során nyerte el a löszös külsőt. Löszös rétegek Téglás nyugati határában is megfigyelhetők.

A későglaciális időszakban (10200–13700 éve) az éghajlat fokozatosan javult annak ellenére, hogy közben voltak olyan időszakok, amikor a hőmérséklet csökkent. A Nyírség felszínfejlődése szempontjából nagyon fontos a 11–12000 évvel ezelőtti időszak, amikor a júliusi középhőmérséklet elérte a 16 °C-ot. Ekkor a felszínt borító sztyeppnövényzet alatt megindult a talajképződés. Mivel ez az időszak viszonylag rövid volt, ezért vastag talajtakaró nem alakulhatott ki. Az éghajlat hidegebbre változott, ami az évi középhőmérsékletben 7–8 °C-os csökkenést jelentett. A hideg száraz éghajlaton a növényzettel gyérebben fedett buckás felszíneken újabb homokmozgás kezdődött.

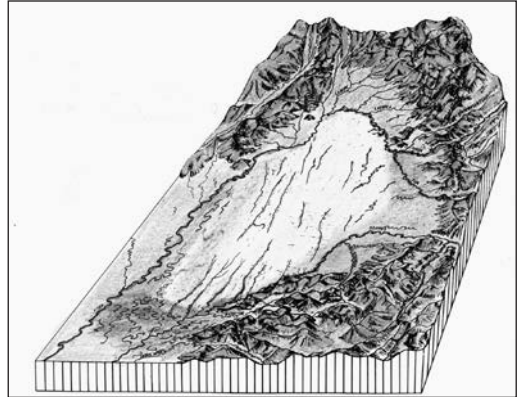
A homok mozgását jól jelzik az eltemetett talajszintek. A radiokarbon vizsgálatok³ arról tanúskodnak, hogy a későglaciálisban kétszer is képződhetett talajtakaró, melyet a száraz, hideg időszakban homok borított be. Így a korábbi nagy homokmozgással együtt három pleisztocénkori homokmozgással kell számolnunk.

A holocén korszak beköszöntését (11700 éve) a melegebbé váló éghajlat jelzi. Az éghajlat javulásának hatására a homokfelszíneket is egyre jobban védte a növényzet, ezért a homokmozgás fokozatosan megszűnt. A korábbi feltételezésekkel ellentétben, a kutatási eredmények⁴ alapján megállapíthatjuk, hogy a holocén folyamán a Nyírség területén nem volt jelentősebb homokmozgás. A kisebb felszínalakulást eredményező szélérozíó csak antropogén hatásra következett be a történelmi időkben.

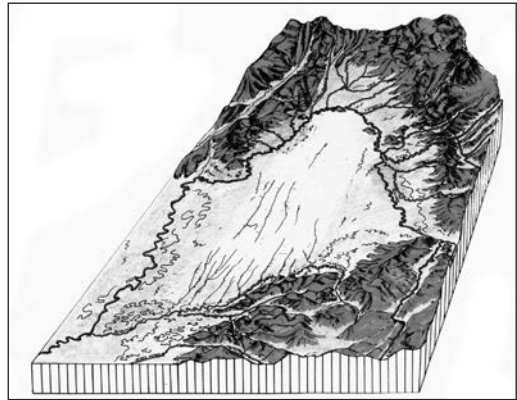
Geológiai képződmények

A felszínfejlődés eredményeként a felszínen pleisztocén korúnál idősebb üledékek nem fordulnak elő. Téglás határában található geológiai képződményeket az alábbiakban foglalhatjuk össze.

1. *Folyóvízi üledék.* Az egykori hordalékkúp folyóvízi anyagát a Nyírségben a legtöbb helyen futóhomok fedte be. Eddig csak Újfehértó K-i határában, a 4-es főút mellett sikerült találni olyan „szigetszerűen” kiemelkedő felszínarabot, ahol a vékony löszös takaró alatt az eredeti hordalékkúp folyóvízi hordalékának rétegei tanulmányozhattuk.⁵ A rétegek szerkezete, szemcseösszetétele, a vízi környezetet kedvelő csigák, valamint a feltárt fagyékek jelzik a pleisztocén üledék-képződést. Mivel ez a keskeny, viszonylag kis terület teljesen egyedülálló a Nyírségben, ezért célszerű lett volna helyi védettség alá helyezni. A védetté nyilvánítást az is

4. ábra Az Alföld ÉK-i részének folyóhálózata a felső-pleniglaciális időszak második felében (Borsy Z. – Félegyházi E. 1982 - nyomán)

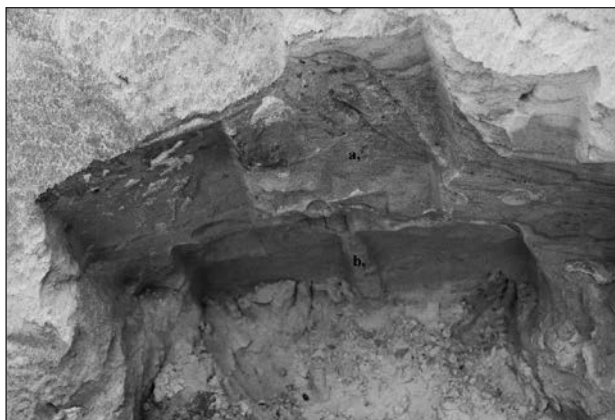

5. ábra Az Alföld ÉK-i részének folyóhálózata a későglaciálisban (Borsy Z. – Félegyházi E. után)

³ BORSY Z. – CSONGOR É. – FÉLEGYHÁZI E. – LÓKI J. – SZABÓ I. 1981, LÓKI J. – BORSY Z. 1994, KISS T. 2000, LÓKI J. 2003, BURO B. 2016.

⁴ BORSY Z. – LÓKI J. 1994.

⁵ LÓKI J. 2000.

6. ábra Kovárványos futóhomok (a) és folyóvízi homok (b) a téglási homokbányában

a felszínen vagy a löszös köpeny alatt szinte mindenütt előforduló geológiai képződmény. A futóhomok a hordalékkúp folyóvízi homokjából a pleisztocén végén képződött. A felszínen található futóhomokot a történelmi időben a szél többször áthalmazta. Napjainkban a futóhomok mozgása a tél végén és tavasszal a növényzet nélküli szántóterületeken figyelhető meg. A Nyírségben végzett kutatásaink alapján megállapíthatjuk, hogy a löszös réteg alatti futóhomok 20–26000 évvel ezelőtt képződött. Előfordulnak olyan területek is, ahol a futóhomokot lösz borította be, majd 11–12000 évvel ezelőtt újabb homokmozgás következett.

A területünk futóhomokjának a szemcseösszetételéről megállapíthatjuk, hogy a kvarcsezemcsék többsége (> 90%-a) a 0.32–0.1 mm közötti tartományba tartozik. Ezen belül a 0.2–0.1 mm szemcseátmérő aránya a magasabb (~70%). A futóhomok-feltárásokban a finomabb és durvább szemcseösszetételű rétegek váltakozása az eltérő erősségű szeleknek köszönhető. A löszös takaróval fedett és a fedetlen buckák anyagának mechanikai összetételében jelentős eltérések lehetnek még abban az esetben is, ha azok közel fekszenek egymáshoz. A löszös takaróval fedett buckákban általában magasabb a 0,1 mm-nél kisebb szemcsék aránya.

A futóhomok rétegeiből begyűjtött minták mikroszkópos vizsgálata arról tanúskodik, hogy a szemcsék többsége kvarc. A folyóvízi homokra jellemző színes elegyrészek, valamint a csillám, csak kis százalékban fordul elő. Ez azzal magyarázható, hogy ezek a kevésbé ellenálló szemcsék a mozgás során hamar elkopnak. Minél hosszabb utat tett meg a futóhomok, annál kevesebb színes elegyrész maradt benne.

Az itt található homokfeltárásokban – hasonlóan más nyírségi területekhez – a legszembetűnőbbek a homok színénél sötétebb, különböző vastagságú, s különböző mélységben elhelyezkedő vasas barnaszalagok, amelyeket a Nyírségben lakók kovárványnak (6. ábra) neveztek el, s ezt az elnevezést használja a szakirodalom is.

3. *Löszös homok, homokos lösz.* A felszínfejlődésből adódóan a Nyírség nyugati részén, így Téglás nyugati határában is gyakori képződmény a löszös üledék. A Hajdúhát irányába haladva megfigyelhetjük, hogy a buckákat fedő löszös takaróban egyre több

indokolta volna, hogy a feltárás legfelső löszös üledékben parti fecskék költenek. A feltárás rétegeit azonban bányászták, ezért napjainkban ennek sajnos csak a maradványa található Téglás és Újfehértó között. Tégláson a hordalékkúp folyóvízi homokja csak a homokbánya futóhomokja alatt a kisebb mélyedésekben bukkan elő (6. ábra).

2. *Futóhomok (szélfújta homok).*

A város határában

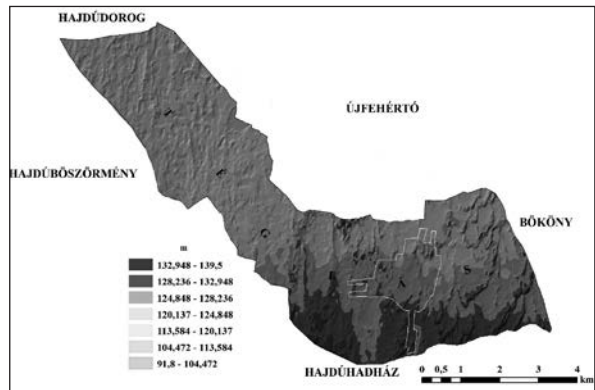
a löszfrakció (0,02–0,05 mm) és a löszös homok fokozatosan homokos löszbe, majd löszbe megy át. A löszös köpeny a buckák tetőszintjén a legvékonyabb, és a lemosódás miatt a legnagyobb vastagságát a buckák közötti mélyedésekben, laposokban éri el.

4. *Szikés löszös homok, szikes homokos lösz.* A környezetüknél mélyebben fekvő löszös üledékkel borított felszínnek. A szikesedés a talajvíz függőleges irányú mozgásának köszönhető. A mélyebb rétegekből kioldott sók a felszínre kerültek. Gyakran az is előfordult, éppen a területünk Ny-i részén, hogy a zártabb mélyedésekben felhalmozódott pangó vizek a száraz nyári időszakban elpárologtak és oldott sókat visszahagytak.

5. *Öntésképződmények (öntéshomok, öntésiszap, öntésagyag).* Ebbe a kategóriába soroljuk a mélyebb laposokban és az elhagyott folyómedrekben a holocén folyamán felhalmozódott üledékeket. Az öntésképződmények anyaga a buckákról mosódott le, és a vízállásos területeken halmozódott fel. Az így képződő rétegek kialakulása az egész holocén folyamán tartott. Az öntésképződmények felső szintje humuszosodott, sőt helyenként szinte rétiagyag-szerűvé vált. Az egykori medrek maradványaiban, és a buckák közötti laposokban felhalmozódott üledékes rétegek szemcseösszetétele nagyon különböző.

A téglási határ formatípusai

A felszínfejlődésből adódóan Téglás határában a pleisztocén végén már elsősorban az eolikus folyamatok formálták a felszín. Mivel az utolsó tízezer évben alig változott a felszín morfológiai arculata, ezért természetesnek tartjuk, hogy a város határában a szél által kialakított formák az uralkodók. A homokmozgási periódusokban a félig vagy részben kötött homokterületekre jellemző formák alakultak ki. Téglás fel-

7. ábra Téglás domborzatmodellje a 10000-es szintvonalas térkép alapján

színi képződeményeit tekintve eltérést tapasztalunk a Ny-i és a K-i területrészek között. A Ny-i részen a formák tengelye É–D-i, a K-i részen ÉK–DNy-i irányú (7. ábra). A város határában a szélbarázdák, garmadák és maradéngerincek mellett szép számban képződtek különböző méretű deflációs mélyedések, deflációs eredetű nagyobb lapos felszínnek, valamint akkumulációs homokmezők is. A város területének Ny-i és K-i részén tűnnek fel az É–D-i irányban hosszan elnyúlt mélyedések, amelyek egykori medrek maradványainak tekinthetők. Ezek a mélyedések a Második Katonai Felvétel térképlapjain az Újfehértó határában található Szilas, Sós-tó és Pazmány-rét irányából tartanak a város irányába (8. ábra). A hordalékkúp kiszáradt meder-maradványai a homokmozgás során szakaszonként részben, sőt helyenként teljesen feltöltődtek. A

8. ábra A hordalékkúp medermaradványainak az iránya a Második Katonai Felvételen

9. ábra Szélbarázdás felszín (háttérben deflációs lapos) a város külterületének Ny-i részén

város morfológiai formáinak a jellemzését az alábbiakban foglaljuk össze.

Szélbarázdák. A város határában előforduló szélbarázdákat méretük és alakjuk alapján három csoportba lehet sorolni. A város Ny-i határában, ahol a löszös üledékek miatt a felszín védettebb volt, keskeny, sekély és általában 250 m-nél rövidebb szélbarázdák képződtek (9. ábra). Ezek többsége csak 1–2 m mély. Csak elvétve fordulnak elő 250 m-nél hosszabb barázdák, amelyek szintén keskenyek és a mélységük ritkán haladja meg a 3 m-t (10. ábra). A harmadik csoportba a tágas sekély szélbarázdák tartoznak. Ezek ott alakulhattak ki, ahol a növényzet kevésbé védte a felszínt, és a szél oldalirányban is nagyobb felületen támadhatott. Az említett formák alakja és mérete nagyon változó. Gyakoriak a széles ovális formák, amelyek mélysége hasonló az előző típusokéhoz. A város határában K-re haladva, ahogy a homok lősztartalma csökken, az ilyen típusú barázdából többet találunk.

Maradékgerincek. Azokon a területeken alakultak ki, ahol a szél rövidebb vagy hosszabb barázdákat mélyített a felszínbe. Ezek között szélesebb, vagy keskenyebb gerincek maradtak meg, amelyeket maradékgerinceknek nevezünk. Ott, ahol a hosszan elnyúló szélbarázdák a jellemzők, közöttük egymással párhuzamosan futó nagyjából egymagasságú típusos maradékgerincek láthatók. Az akkumulációs homokterületeken viszont a maradékgerincek alakja és mérete nagyon változatos.

Téglás nyugati határában a formák kis magassága arra enged következtetni, hogy a szél által mozgatott üledék nem olyan vastag, mint a Nyírség nagy akkumulációs homokterületein.

Garmadák. A szélbarázdákból kifújott homokot a szél garmadába halmozta fel. A garmadáknak területükön három típusa fordul elő.

Az egyik típust az ovális alaprajzú 5 m-nél alacsonyabb garmadák alkotják (11. ábra). Az akkumulációs formák közül ez a típus a leggyakoribb a város Ny-i határában. A hosszanti garmadákat a terület Ny-i részében löszös köpeny fedi. Ezek tekinthetők a terület legidősebb formáinak.

Megfigyelhető, hogy az É–D-i irányú buckavonulatok a város nyugati felére jellemzőek. A magasabb

buckák közül itt csak néhány fordul elő (12. ábra). Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy még az akkumulációs területek formái is csak a közepes szintkülönbségű nyírségi területek közé sorolhatók.

A harmadik típust a parabola alakú garmadák alkotják. Ezek nem tekinthetők szabályos, típusos formáknak. Az aszimmetrikus parabolabuckák típusába sorolhatók. Elsősorban a város lazább homokkal fedett K-i, DK-i területein fordulnak elő. A szélverte lejtőjük lankásabb, a külső vizsont meredekebb (13. ábra). Ott néhány magasabb bucka is előfordul (pl. Dank-hegy, Dankó-halom stb.).

A tengerszint feletti magassági értékeiből és a domborzatmodelljéről (7. ábra) egyértelműen megállapítható, hogy a város felszíne D-i, DK-i irányba emelkedik. A Hajdúböszörménytől induló nyírségi vízválasztó Hajdúhadház és Téglás határára keresztül húzódik K-i irányba. A város legalacsonyabb pontja (102 m mBf.) ÉNy-on, legmagasabb pontja (155 m mBf.) pedig DK-en található.

10. ábra Hosszú, sekély szélbarázda a város Ny-i külterületén (Magyar Géza felvétele)

11. ábra ÉK–DNy-i irányú ovális alaprajzú garmada a régi temetőnél (Magyar Géza felvétele)

12. ábra Gyula-halom Téglás, Újfehértó, Hajdúdorog határának a találkozásánál

13. ábra Akkumulációs felszín a város DK-i részén

A deflációs mélyedések is előfordulnak a város határában. A minden oldalról zárt mélyedések alakja nagyon változatos. A tőlük D-re felhalmozódott homok igazolja, hogy kialakulásuk a szél munkájának köszönhető.

Folyómedrek maradványai. Téglás határában jellemzőek az elhagyott folyómeder-maradványok. Ezek az É-ről D-felé tartó Ős-Tapoly és Ős-Ondava maradványai lehetnek. A Nyírség központi vízválasztójának a kialakulása után ezek élő vízfolyás nélkül maradtak. A szél felszínalakító tevékenysége miatt csak a nagyobb méretűek egyes szakaszai figyelhetők meg. Viszonylag ép állapotban van a Nyíregyházától D-i irányába tartó mélyedés, amely a 4-es főút mellett hosszan megfigyelhető. Irányát a vízkedvelő

növények (nád, sás stb.) jól jelzik. A meder-maradványokkal kapcsolatban már korábban kimutatták,⁶ hogy nem széléróziós eredetűek. A medrekben az elmúlt 10000 év alatt 2–3,5 m vastag öntéshomok, öntésiszap és öntésagyag halmozódott fel.

A nyírségi vízválasztó kialakulás után a területünk élő vízfolyás nélkül maradt.

Morfológiai változások Téglás határában

A pleisztocén végére kialakult felszín morfológiai arculata az utóbbi tízezer évben csak kis mértékben változott. A változásokat előidéző tényezőket két csoportra oszthatjuk. Külön kell szólnunk a természeti tényezőkről, amelyek közül a szélnek és a víznek volt jelentős szerepe. Miután az ember megjelent a területen, kezdetben csak spontán alakította – változtatta földrajzi környezetét, de az utóbbi századokban már tudatos

⁶ BORSY Z.-NÉ – BORSY Z. 1955., 1961.

természetátalakító munkát végzett. Ezek az átalakítások a régi térképeken és történeti leírásokban nyomon követhetők. Az ember beavatkozása a természeti folyamatokba felgyorsítja vagy csökkenti annak hatását.

Az elmúlt 10000 év alatt a korábban kialakult felszín szintkülönbségeit a lehullott csapadék csökkentette. Ott, ahol a felszínfejlődés során meredekebb lejtők alakultak ki, jelentősebb volt a felszín lepusztulása. A kötöttebb, nagyobb lösztartalmú rétegek lassabban, a futóhomok pedig gyorsabban pusztul le. A lösszel fedett buckák tetőszintjének lepusztulását jelzi az ablakok formájában előbukkanó világosabb színű futóhomok. A buckák közötti mélyedésekben, szélbarázdákban és az egykori medrekben felhalmozódott lemosott üledék vastagsága jelzi a felszín átalakulásának a mértékét.

Annak ellenére, hogy a holocénben nedvesebb és szárazabb periódusok váltogatták egymást a futóhomok mozgásának nem voltak meg a természeti feltételei. A kialakult növényzet még a száraz időszakokban is megfelelő védelmet nyújtott a felszínnek addig, amíg az ember a földeket nem művelte. A szántóföldi növénytermesztés, valamint az erdők kiirtása teret nyitott a szélerózióknak. Elsősorban a kora tavaszi időszakban, a vetés időszakában és a tenyészidőszak kezdetén kell számolnunk a szélerózióval, de azokon a területeken, ahol pl. az őszi szántás miatt nem védi növényzet a felszínt, ott télen is jelentős mennyiségű talaj halmozódik át.

A Nyírségnek, így területünknek is, olyanok az éghajlati viszonyai, ha az ember nem avatkozna be a táj fejlődésébe, akkor a kötöttebb, humuszos talajokon kocsányos és gyöngyvirágos tölgyeseket, a lazább homoktalajú területeken pedig pusztai erdőt lehetne látni. A lapos felszíneken ligeterdők, a buckák közötti mélyedésekben vízi, mocsári, réti növénytakaságok lennének.

A korabeli térképeken megtaláljuk az eróziós patakok völgyét és a deflációs mélyedéseket, amelyeket nyírvízlaposoknak neveztek. A lecsapolások, ármentesítések előtt Téglás határában is voltak lefolyástalan területek. A pleisztocén vízfolyások maradványait, valamint a buckaközi mélyedéseket mocsarak, lápok és tavak foglalták el. A tavak meghatározták az emberek életkörülményeit. A mélyedésekben tóvá duzzadt víztömeg az aszályosabb időszakokban a homokba szivároghatva táplálta a növényzetet, párolgásával pedig növelte a levegő páratartalmát, így segítette a biztonságosabb termelést a homokkal borított területeken is. Azokban az aszályos években, amikor az Alföld belső területein szinte lehetetlenné vált a termelés, itt a terület víztartalékának köszönhetően elfogadható termésátlagok voltak.

Szikes tavak a város Ny-i részén az Újfehértót Hajdúböszörménnyel összekötő út mellett több helyen is előfordultak. A partjukon felhalmozódó szikló forgalmazása több ember megélhetését biztosította. Erről Hunfalvy János (1860) is beszámolt, amikor a következőket írta: „A széksó főleg a sós vizű tavak és mocsarak mellett virágzik ki. Mikor vizük nyáron apadni kezd, akkor a kiszáradt medence szélén fehér széksó-gyűrű támad, mely annál szélesebb lesz, mennél inkább apad és visszavonul a víz, de ennek tükréig sohasem nyúlik le. ... A kivirágzott széksót időről-időre leseprik. Ily természetes, földes és növényes anyagokkal nagyon kevert állapotban viszik a parasztok a vásárra, hol a szappanosok veszik meg, vagy a gyárokból, hol az idegen részekről főzés és lugozás által megtisztítják.”

14. ábra Náddal benőtt téglavető gödör Téglás határában

mocsaras területeit. A buckák közötti mélyedésekből a vizet csatornákkal vezették el. A Hadházi-csatorna és a Téglási-folyás vize É-ra, a Vidi-ér Ny-ra folyik.

A terület morfológiai képehez hozzátartoznak a téglavető gödrök (14. ábra) és az elhagyott homokbánya is. A téglavető gödrök a város Ny-i felén a löszös üledékkel fedett területen több helyen előfordulnak. A város homokbányája a város K-i felén, a temető mellett található.

A város környékének éghajlata

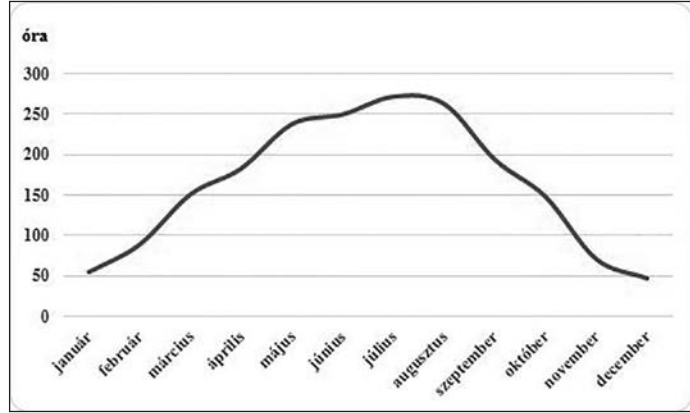
A város éghajlati adottságait döntően a földrajzi helyzete határozza meg. Magyarország éghajlati körzetbeosztásában területünkön a mérsékelt meleg, száraz hideg telű körzetnek megfelelő éghajlati adottságok figyelhetők meg. Az éghajlati viszonyok tanulmányozásánál, a csapadék kivételével, a Nyíregyházán és Debrecenben mért meteorológiai adatok sokévi átlagát vettük figyelembe, mivel Tégláson ilyen jellegű megfigyelések nem voltak. Tulajdonképpen a két város közötti kis távolság miatt az éghajlati viszonyokban nincsenek jelentős eltérések.

A *globális sugárzást* tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy az érték közel 75%-a a tenyészidőszakban érkezik. A *napsütés évi összege* Debrecenben és Nyíregyházán átlagosan 1960 óra (1. táblázat). A napsütés tartalmát elsősorban a nappal hossza határozza meg, de a borultság mértéke is befolyásolja. Ezzel magyarázhatók a sokévi adatsorban tapasztalható szélsőségek. A tenyészidőszakra esik a napsütéses órák számának 80%-a. A januári 50 órától a nyári hónapokban 200–250 órára emelkedik (15. ábra). A napfényigényes mezőgazdasági kultúrák (gyümölcs, dohány, napraforgó stb.) számára ebben a tekintetben tehát kedvezőek a viszonyok.

1. táblázat A napsütéses órák száma Nyíregyházán

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Össz.
Max.	120	124	221	263	353	359	365	377	266	215	116	67	2317
Min.	17	30	74	117	165	175	182	182	97	65	37	16	1131
Átlag	62	75	139	189	251	259	281	262	191	136	67	46	1960

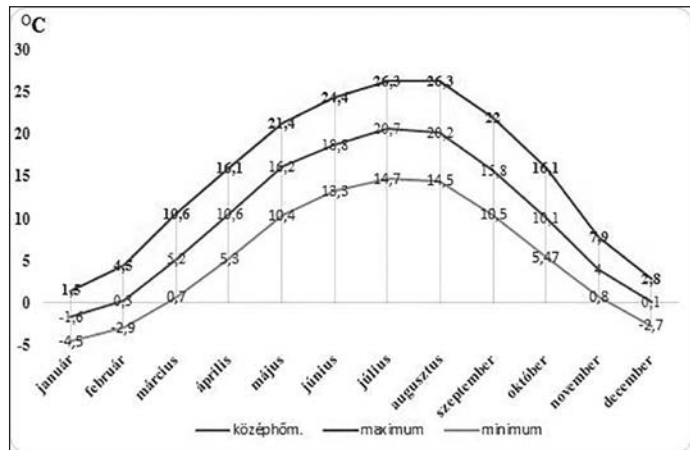
A sugárzás és a napfénytartam alakulása szempontjából kiemelkedő fontosságú tényező a *felhőzet* mennyisége. A felhőzet évi értékei Nyíregyházán 55–60% között vannak. A tenyészidőszakban ez az érték nem haladja meg az 55%-ot. A legderültebb hónap az augusztus, akkor a felhőzet átlagos értéke 43%. A téli hónapok közül a december és január emelkedik ki 70% fölötti értékével.

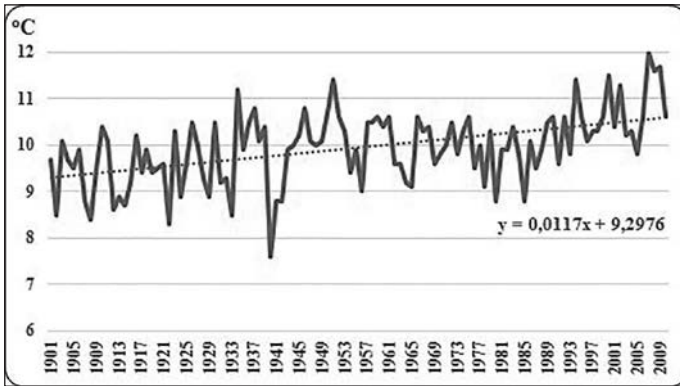
15. ábra A napsütéses órák átlagos havi értékei Debrecenben

A *hőmérséklet* átlagos havi értékeit (16. ábra) elemezve megállapíthatjuk, hogy a terület tele hideg. A januári középhőmérséklet átlagosan $-1,6^{\circ}\text{C}$. Ettől az értéktől jelentős eltéréseket találunk a terület sokévi adatsorában. Az átlagos januári minimum $-4,5^{\circ}\text{C}$, de volt olyan év (pl. 1936-ban), amikor $+3,6^{\circ}\text{C}$ -os, 1960-ban pedig $-11,6^{\circ}\text{C}$ -os januári középhőmérsékletet határoztak meg. Az átlagos januári maximum $+1,5^{\circ}\text{C}$. A legnagyobb téli lehűlés -20°C alatt van. A téli napok száma 30–35 között változik.

A *kitavasodás* csak későn indul meg, a napi középhőmérséklet csak április 15–20 között emelkedik 10°C fölé. A késő tavaszi fagyveszély nagy, az utolsó fagy általában április 20–25 között jelentkezik. A hőmérsékleti adatok arról tanúskodnak, hogy minden harmadik-

16. ábra A hőmérséklet átlagos havi értékei Debrecenben

17. ábra Az évi középhőmérsékletek értékei és trendje
Debrecenben 1901–2010 között

negyedik évben még májusban is lehet fagyra számítani. A meteorológiai adatok 2 m-es megfigyelésekből származnak, a talaj mentén nagyobb fagygyakoriságra kell számítani. Mezőgazdasági szempontból a dombsági területeken az északi és déli lejtőoldalak, valamint a lejtők és a síkság

közötti eltérések hőmérsékleti szempontból jelentősek. A domborzat különbségeit a talaj, a növényzet, és egyéb tényezők is növelhetik. A déli lejtők előnyös besugárzásán kívül, az éjjeli lehűlések alkalmával a lejtőkön lefolyó hideg levegő a lejtők fagyveszélyességét is jelentősen csökkenti, viszont a buckaközi mélyedésekben, laposokon komoly károkat okoz. A kemény, fagyos időjárási helyzetek a homoktérségen gyakoriak. A májusi fagykarak a gyümölcsösök mellett a zöldségtermesztésben is jelentkeznek. A tavaszi hónapok átlaghőmérséklete 10–11 °C között van.

A nyári meleg már lényegesen mérsékeltebb, mint az Alföld középső és déli vidékein. A nyári hónapok közül a július a legmelegebb 20–21 °C közötti átlagértékével. Az átlagos havi maximumok 26,3 °C-ot, a minimumok 14,5–14,7 °C-ot tesznek ki. A nyári felmelegedés szélsőségei azonban kevéssel maradnak el az Alföld forró nyarú területei mögött. Az éjszakai lehűlés még nyáron is jelentős, s ez mérsékli a nyári hőségperiódusokat. Évente 10–20 hőségnap bekövetkezésére számíthatunk. Ezek száma az utóbbi években emelkedést mutat. A globális klímaváltozás elsősorban a szélsőségekben mutatkozik. A nyári napok száma 70–80 között váltakozik. Az elmúlt 110 év átlagos évi hőmérsékleti átlagait (17. ábra) tekintve a trendjében kisebb mértékű emelkedést állapíthatunk meg.

Ősszel a hűvösebb éghajlatnak megfelelően a hőmérséklet napi közepe már október 10–15 között 10 °C alá süllyed, s az első őszi fagy is ebben az időszakban jelentkezik.

Péczy György 1969-ben felhívta a figyelmet „arra a Tiszántúl nagy részére jellemző sajátosságra, mely a Nyírség területén is érvényesül, hogy bár a tél jóval keményebb, mint hazánk középső és Ny-i tájain, télen egyes időjárási helyzetekben a nyugati országrészhez képest mégis jóval enyhébb időjárás alakul ki, mint az éghajlati átlagok alapján várnánk. Ez akkor következik be, amikor az Adria felől ciklon halad át a Kárpát-medence fölött, mert ez esetben délies áramlással enyhe szubtrópusi légtömegek haladnak É felé, míg a Dunántúl területére a ciklon hátoldalán hideg levegő áramlik be. Ilyen időjárási helyzet során bekövetkező gyors átmeneti enyhülés

alkalmából szélső esetben előfordulhat, hogy a Tiszántúl K-i részén 12–15 fokkal melegebb van, mint a Dunától Ny-ra fekvő területeken.”⁷

A talaj hőmérsékletének változása jelentősen függ az összetételétől. A rossz hőgázdálkodású homoktalaj nyáron gyorsan és nagyon felmelegszik, télen pedig erősen lehűl. A tavaszi vetéskor, ha elegendő nedvesség van a homoktalajban, a csírázás gyorsabban beindul, mint a kötöttebb talajokon.

Egy olyan területen, amelynek túlnyomó részét homok borítja nagyon fontos a szélviszonyok ismerete. A szélirányok gyakoriságát és a szelek erősségét/sebességét a nyíregyházi és a debreceni mérésadatok alapján értékelhetjük, mivel helyi széladatokkal nem rendelkezünk. Nyíregyházán az É-i, ÉK-i szél a gyakoribb, Debrecenben a délies szelek gyakorisága is figyelemre méltó (18. ábra). Országos viszonylatban területünk a széles tájakhoz tartozik. Ez azzal magyarázható, hogy az ÉK-i hidegbetörések fő útvonala itt halad keresztül. A D-i szelek nagyobb gyakorisága onnan származik, hogy a Dévényi kapun nagy sebességgel érkező Ny–ÉNy-i légtömegek az országban szétterülnek, majd a Tiszántúl K-i részén D-i irányból fúvó szélként jelentkeznek.

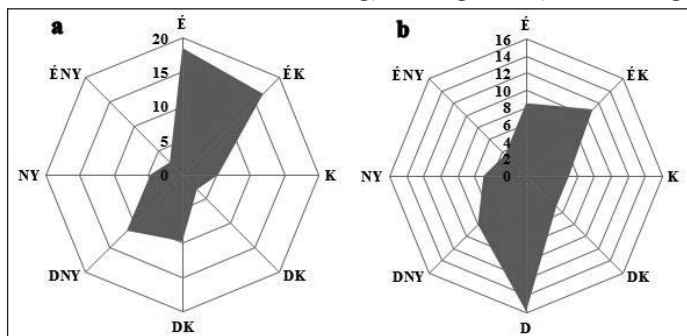
Az ÉK-i és DNy-i szelek gyakoriságát még az Északkeleti-Kárpátok és az Alföld ÉK-i pereme között kialakuló hegy-völgyi szélrendszer is növeli. Ez utóbbi általában az anticiklonális időjárási helyzetben érzékelteti hatását. Az akkumulációs homokformák alakjából arra következtethetünk, hogy a területen korábban is az É-i, ÉK-i irányú szelek uralkodtak.

A szélirányok gyakoriságának adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a havi értékek között jelentős eltérések tapasztalhatók. Az évszakok közül a tavasz emelkedik ki, ekkor az északias szelek uralkodnak. A tavaszi szelerózió márciusban és áprilisban jelentős.

A napi átlagos szélesebesség értékei közül a márciusi és áprilisi magas értékek mellett a februári a legnagyobb. Vizsgálataink során kimutattuk,⁸ hogy a tél végén a hóolvadás után vagy vékony hótakaró esetén a védtelen csupasz felszínen a szelerózióval számolnunk kell.

A szélnek a káros (mechanikai szélkárok növényekben, épületekben; fokozott párolgatatás; szelerózió stb.) és hasznos (korai és késői fagyok megakadályozása; virágporszállítás-beporzás stb.) hatásai közismertek. A mezőgazdasági termelésben a szél káros hatásának csökkentése komoly gondot okoz.

A mechanikai károk csak bizonyos szelerőn felül lépnek fel. Az óránkénti adatok

18. ábra Szélirányok gyakorisága Nyíregyházán (a) és Debrecenben (b)

⁷ PÉCZELY Gy. (1969)

⁸ LÓKI J. 1985

alapján megállapíthatjuk, hogy területünkön az ilyen erős, viharos szelek ritkábban fordulnak elő. Legutóbb 2010 júniusában volt orkánszerű szélvihar, amely a város Ny-i felén nagy károkat idézett elő (19. ábra).

A szél párologtató hatása már kis szélességnél is megmutatkozik. A párologás hőelvonással jár, ezért különösen a nedves talajok párologása fejt ki jelentős hőhatást a környezetére. A párologtató hatás a talajok víztartó képességétől függ. A laza fedetlen homoktalajok nedvességüket nagyon hamar elvesztik. A száraz homokfelszín ezért gyorsabban tud felmelegedni, mint a nagyobb víztartó képességű kötött talajok.

A száraz, növényzettől nem védett homoktalaj mozgathatóságához aránylag kisebb szélesség is elegendő. A homokszemcsék indításához szükséges küszöbsebesség értéke (5–6 m/s) egyaránt függ a talaj szemcseösszetételétől, nedvességétől, humusz- és mésztartalmától. A szélrózió elleni védekezésnél a ható tényezők ismerete elengedhetetlenül fontos. A növénytermesztés szempontjából legfontosabb a tavaszi szélrózió elleni védekezés. A száraz tavaszi szelek a vetésre előkészített növényzet nélküli csupasz homokfelszín gyorsan kiszárítják, és a legfelső réteget könnyen mozgásba hozzák. Az elvetett, csírázásnak induló magvak és a fiatal palánták jelentősen károsodnak, így a tavaszi szélrózió az évi terméseredményeket is befolyásolja.

A jelentős kiterjedésű homokfelszíneken az erőteljes felmelegedés miatt szárazabbá válik a levegő, ezért területünk egyik legjellegzetesebb vonása a levegő alacsony páratartalma. A nagy besugárzás és az aránylag magas hőmérsékletek mellett jelentős az abszolút páratartalom hiánya, ezért gyakori a talaj- és légköri aszály. A nedvesség átlagos évi középértékei 70–75% közöttiek, de a 14 órakor mért nedvességek átlagértékei nem érik el a 60%-ot sem.

A nagymértékű *evapotranspiráció* során a talajfelszín jelentősen kiszárad. Különösen a homokterületeken jelentős a vízhiány. Az aszály megszüntetése érdekében a vízhiány pótlására lenne szükség.

Az Alföld középső területeihez viszonyítva a Nyírségben a csapadék ÉK-felé haladva emelkedést mutat, ami az Északkeleti-Kárpátok hatásával magyarázható. Tégláson a csapadék évi összegének

19. ábra A 2010-es orkán pusztítása Téglás Ny-i részén

évi átlaga (1901–2016 között) 577,6 mm. Ettől az átlagtól évente jelentős eltéréseket tapasztalunk (20. ábra). 1961-ben mindössze 360 mm volt a csapadék évi összege, viszont néhány évvel később, 1966-ban már 812 mm-t mértek.

A legkevesebb csapadék általában januárban hull (21.

ábra), a sokévi átlag alapján 32,9 mm-t várhatunk. Ettől nem sokkal több a február és a március csapadéka, tehát a tavasz kezdetekor csapadékhiány lép fel. Ez azért figyelemre méltó, mert ebben a hónapban már számolnunk kell a szélrozió veszélyével.

A tavaszi hónapokban a hőmérséklet

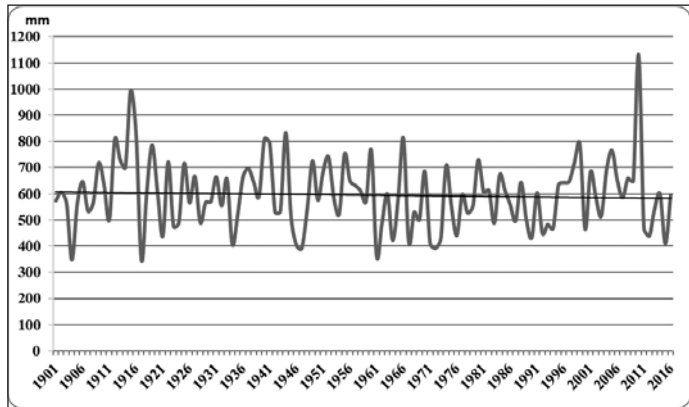
emelkedésével együtt növekszik a csapadék mennyisége is, majd júniusban éri el a maximumát, amikor a sokévi átlag alapján 73,5 mm várható.

A nyári hónapokban, amíg a hőmérséklet egyre magasabbra emelkedik, addig a csapadék júliustól kezdődően jelentősen lecsökken. A júliusban és augusztusban beálló csapadékcsökkenés a vizsgált területünkön nagyon bizonytalanabbá teszi a kapások természetését. A szeptemberi és az októberi kevés csapadék után novemberben gyenge másodmaximum jelentkezik.

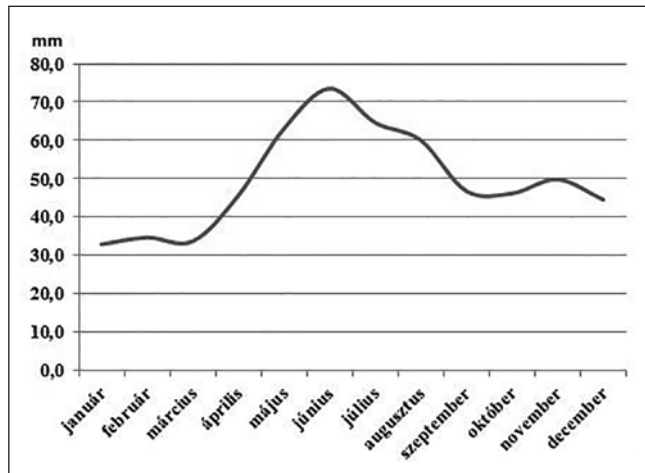
A téli csapadék nagy része hó alakjában hull, amelynek nagy jelentősége van az őszi vetések védelmében. A téli hónapok közül legcsapadékosabb a december, a legszárazabb hónap pedig a január. Az első havazás november 15–20, az utolsó március 20–25 között várható. Az állandó hótakaró általában november végén alakul ki. A hórteleg átlagos vastagsága 5–9 cm. A téli csapadék mennyiségében

az egyes években nagy eltérés tapasztalható. Gyakran előfordul, hogy a tél folyamán többször elolvad, illetve újraképződik a hótakaró.

A csapadéknak több mint a fele a vegetációs időszakban hull le, de ennek ellenére mégis aszályos helyzet alakul ki. Azokon a területeken, ahol a legnagyobb a nyári meleg, egyben a csapadék is bizonytalanabb. A szélsőséges csapadékeloszlás miatt még a csapadékos években sem kizárt az aszályos nyarak lehetősége.

20. ábra A csapadék évi összege Tégláson 1901–2016-ig

21. ábra A csapadék havi átlagai Tégláson

Téglás határának vízrajzi jellemzői

A felszínfejlődés során a terület emelkedése, illetve a környező területek süllyedése következtében a Nyírség élő vízfolyás nélkül maradt. A korábbi vízfolyások medreit rövidebb-hosszabb szakaszokon a futóhomok betemette. Így sok helyen lefolyástalan mederszakaszok és buckaközi mélyedések alakultak ki. A terület kiemelkedésekor Téglás – Hajdúhadház – Nyíradony – Nyírbátor – Nyírmada – Záhony vonalán vízvásztó alakult ki. A környezete föléd emelkedő Nyírség területéről a vízfolyások a peremterületek felé irányulnak.

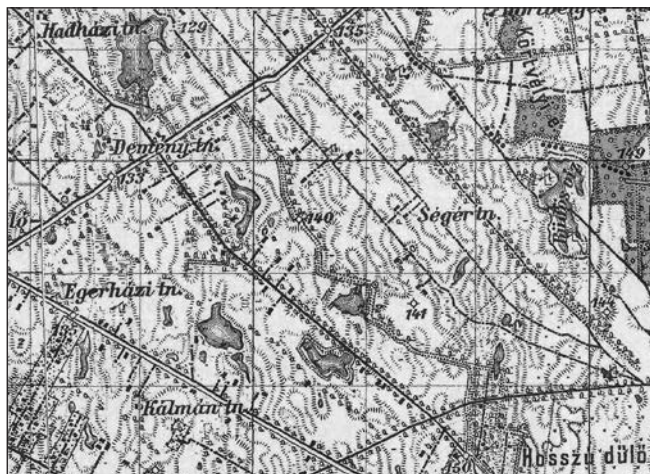
Területünk mai vízrajza csak rövid múltra tekint vissza. A múlt század elején az ármentesítő munkálatok előtt Téglás környéke lefolyástalan volt. A geológiai felépítésnek és a domborzati viszonyoknak köszönhető a felszíni lefolyástalanság. A felszínre érkező csapadékból a természetes párolgás több mint 500 mm-t emészt fel. A maradék egy része leszivárogyva mint felszín alatti talajvíz hagyja el a területet.

A múlt századi lecsapoló munkálatoknak köszönhető, hogy van vízfolyása Téglásnak, nevezetesen a Hadházi VIII/7-2-es és a Téglási VIII/7-es számú csatornák, továbbá a város nyugati határának déli szélén a Vidi-ér, amely a Hajdúhát irányából vágódott hátra.

Időszakos tavak, vízállásos területek elsősorban a hó elolvadása és a rövid idő alatt lehulló nagy mennyiségű csapadék után figyelhetők meg. Ezek a környezetüknél mélyebben fekvő területeken alakulnak ki. Élettartalmuk elsősorban a felhalmozódott víz mennyiségétől, a mélyedés rétegeinek vízáteresztő képességétől, továbbá a párolgás mértékét meghatározó hőmérsékleti viszonyoktól függ. Ilyen időszakos tavakat feltüntettek az 50000-es térképen (22. ábra) is.

A Körtvélyi erdő déli peremén található Büdös víz nevű mélyedés, amely a néhány km-re ÉNy-ra lévő, Hajdúdorogtól D-re található István fürdőhöz hasonló hely lehetett. Fürdőre utal a mesterségesen kialakított két medenceszerű mélyedés (23. ábra).

Végezetül szólnunk kell a felszín alatti vizokról is. A Nyírség negyedkori rétegsora nagy mennyiségű rétegvíz tartalmaz. A hidrológusok

22. ábra Időszakos tavak a múlt század első felében készült térképen

sok számításai szerint ez a vízkészlet az Alföldön megközelíti a 100 milliárd m^3 -t. Ez a víz a lakosság ivóvízzel való ellátásában rendkívül fontos szerepet tölt be. Annak ellenére, hogy a vízkészlet jelentős, a felhasználás tekintetében nagyon óvatosságnak kell

lenni, ugyanis arra vonatkozólag nincsenek pontos ismereteink, hogy ennek a víznek milyen mértékű az utánpótlása.

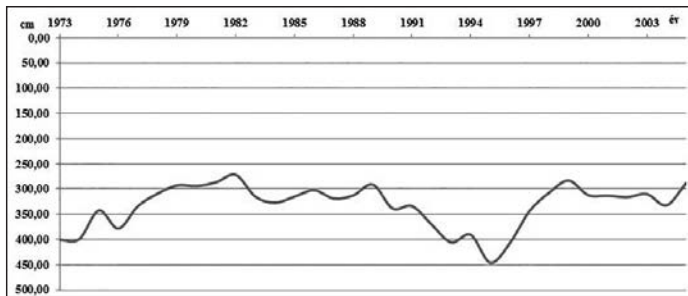
A vízvezeték hálózatának a kiépítése előtt a lakosság és az állatállomány vízigényét a talajvízből nyerték. A talajvíz mélysége eltérő a szigetesen kiemelkedő Nyírségben. Azt azonban nagy általánosságban kijelenthetjük, hogy a buckaközi mélyedésekben és a medermaradványokban közel van a felszínhez, a homokbuckákban pedig követi a domborzati viszonyokat. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Tégláson 1972 óta talajvíz-szint-észlelő kút van, így nyílt arra lehetőség, hogy az adatsor elemzését elvégezzük.

A több mint négy évtizedes adatsor jól mutatja (24. ábra) a talajvíz átlagos felszín alatti mélységét és az ingadozásának mértékét.

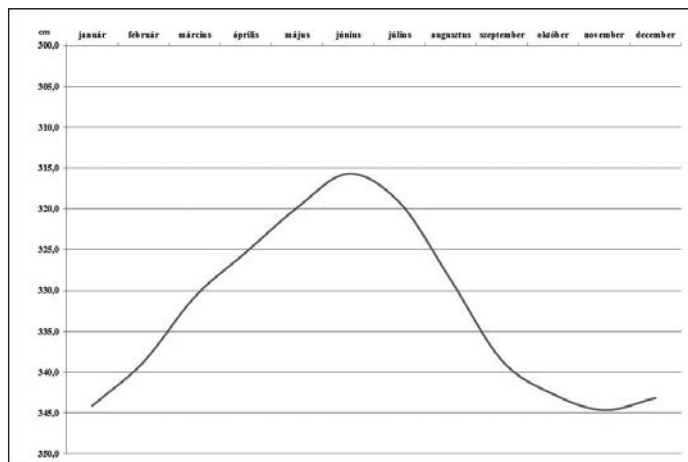
Az ábráról és a rendelkezésre álló adatsorból (VITUKI) megállapíthatjuk, hogy a mérések óta a legmagasabb talajvízszintet 1982-ben észlelték, amikor a víz mélysége mindössze

23. ábra A „Büdös víz” területe

24. ábra A talajvíz átlagos felszín alatti ingása

25. ábra A talajvíz átlagos évi menete 1973–2003 között

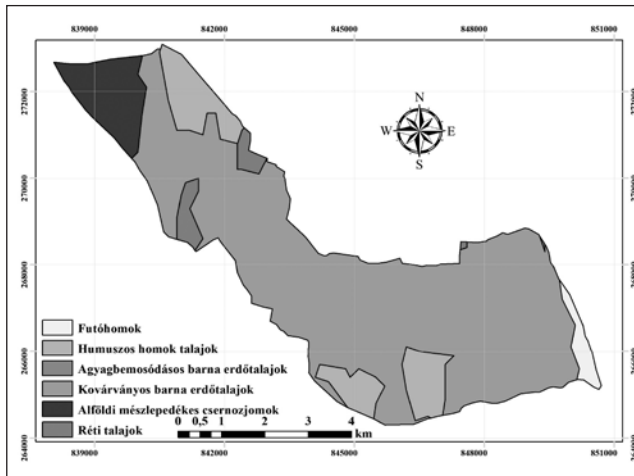
244 cm volt. Ezzel szemben 1995 decemberében 457 cm mélyre süllyedt. Így a legnagyobb ingás meghaladja a 2 m-t. Egyébként a talajvízszint ingadozásában több évig tartó csökkenések, illetve emelkedések figyelhetők meg. A talajvíz ingadozására több tényező hat, amelyek közül területünkön elsősorban a felszínre érkező csapadék a meghatározó.

A talajvíz évi menetéből (25. ábra) megállapíthatjuk, hogy a tél vége felé haladva júniusig fokozatosan emelkedik a vízszint, majd a nyári hónapokban hirtelen csökken egészen novemberig. Ez általánosan igaz a talajvízre, hiszen a nyári hónapokban a nagy besugárzás miatt nő a felszíni párolgás, és közben a csapadék mennyisége is csökken. A növényzet is a vegetációs időszakban vonja el a legtöbb vizet a talajból. A talajvíz átlagos évi ingása 30 cm.

Téglás határának talajtani viszonyai

A város környékének talajtani viszonyait jól szemlélteti a százezres méretarányú agropográfiai felvételezés alapján készült térkép (26. ábra).

Téglás területének jelentős részét kovárányos barna erdőtalaj borítja. Ez a talaj

26. ábra Téglás határának talajtani térképe

a szénsavas, meszet nem tartalmazó homokon az erdőtakaró alatt alakult ki. A talajszelvényben a felhalmozódási szint nem egységes, hanem szalagokra bontott. A barna vastartalmú szalagok általában 15–20 cm-re követik egymást és vastagságuk változó. A kovárányos csíkok a finomabb szemcseösszetételű rétegek. A durvább és finomabb szemcseösszetételű rétegek kialakulása a szél erősséggel van

összefüggésben. A kisebb erősségű, hosszabb ideig fújó szelek finomabb szemcseösszetételű, vastagabb réteget halmoztak fel. A csíkozottság helyenként 2–4 m mélységig is megfigyelhető. A talaj legfelső szintje általában kevés (1–2%) humuszt tartalmaz. A kovárányos talajnak jobb a víztartó képessége, mint a laza futóhomoké.

A városnak csak a keleti külterületén található *futóhomok talaj*. Ezen a laza futóhomokon a gyakori homokmozgás miatt a talajképződés nem indulhatott meg, ezért nagyon alacsony a humusztartalma. Szántóföldi művelésre csak megfelelő trágyázással alkalmas. A homok víztartó képessége nagyon kicsi, a vizet gyorsan elnyeli, ezért az aszályos években, illetve a vegetációs időszak száraz periódusaiban öntözéssel kell pótolni a vízhiányt.

Ott, ahol a növényzet hosszabb ideig védte a felszínt *humuszos homok* képződött. Nagyobb kiterjedésű humuszos homokfelszínnek a város területének ÉNy-i és D-i részén alakultak ki.

Téglás határban Ny-ra haladva a talaj szemcseösszetételének finomodását figyelhetjük meg. A löszfrakció határa szinte egy É-D vonallal kijelölhető. A löszös rétegen *alföldi mészlepedékes csernozjom talaj* alakult ki a Hajdúhát K-i folytatásában.

Téglás talajtérképére tekintve azonnal szembeűnőek a homokos térszínbe ékelődő réti talajok feltüntető területek. A *réti talajok* a homokvonulatok közötti laposokban, és az elhagyott egykori folyómedrekben alakultak ki. A réti homoktalajok humusztartalma változó. Azokban a rétegekben, amelyekben sok a dombokról lehordott durvaszemű homok, kevesebb a tápanyag- és humusztartalom. Ott viszont, ahol iszapos homok az alapkőzet, előfordul 2–3%-os humusz- és magas tápanyagtartalom is.

Irodalom

- BORSY Z.-NÉ – BORSY Z. (1955): Pollenanalitikai vizsgálatok a Nyírség északi részében. KLTE Actája. 1-10.
- BORSY Z. (1961): A Nyírség természeti földrajza. Akad. Kiadó. Budapest. 227.
- BORSY Z. – CSONGOR É. – FÉLEGYHÁZI E. – LÓKI J. – SZABÓ I. (1981): A futóhomok mozgásának periódusai a radiocarbon vizsgálatok tükrében Aranyosapáti határában. Szabolcs-Szatmári Szemle 2. 45–50.
- BORSY Z. – FÉLEGYHÁZI E. (1982): A vízhálózat alakulása az Alföld északi részében a pleisztocén végétől napjainkig. Szabolcs-Szatmári Szemle 3. 23–32.
- BORSY Z. – LÓKI J. (1982): Nyíregyháza geomorfológiája. Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis TOM 9. 5–19.
- BORSY Z. (1989): Az Alföld hordalékkúpjainak negyedidőszaki fejlődéstörténete. Földrajzi Értesítő. XXXVIII. 3–4. sz. 211–224.
- BORSY Z. – LÓKI J. (1994): New dating of blown sand movement in the Nyírség. (Újabb koradatok a nyírségi futóhomok mozgásainak idejéhez.) Közlemények a KLTE Földrajzi Intézetéből. 67–76.
- BURO B. (2016): Recens és szubrecens felszínformáló folyamatok vizsgálata nyírségi mintaterületeken. PhD értekezés. 150.
- HUNFALVY J. (1860): Magyarország I. kötet. Darmstadt. 233–234.
- KISS T. (2000): Futóhomok területek felszindinamikája természeti és társadalmi hatások tükrében – dél-nyírségi vizsgálatok alapján. PhD értekezés DE TTK. 128.
- LÓKI J. (1985): A téli nyírségi szélérozzióról. Acta Academiae Paedagogicae Nyiregyhaziensis TOM 10/H. 35–41.
- LÓKI J. (2000): Újfelhértó természetföldrajzi képe. In.: Újfelhértó története. Szerk. Buczkó J. 13–42.
- LÓKI J. (2003): A szélérozzió mechanizmusa és magyarországi hatásai. MTA doktori értekezés Debrecen 265 + Mellékletek
- PÉCZELY GY. (1969): A Felső Tiszavidék éghajlata. Tiszai Alföld. Budapest.
- URBANCSEK J. (1977): Magyarország mélyfúrású kútjainak katasztere. VII. köt. 546.

MARIK SÁNDOR

„Ahogy a talajunkkal bánunk, az úgy hat ki az életünkre is”

Beszélgetés Biró Borbála mikrobiológus professzorral,
talajorvossal

„Biró Borbála (1957) biológus, ökológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora” – olvasom újra a szabad enciklopédia egzakt sorait, miközben a professzor asszonyhoz utazom, de – elmélyedve a szakirodalomban – már gyanítom, hogy ez csak a felszín. Aztán amikor egy lebilincselő beszélgetés után elköszöntem a halk szavú, törékeny hölgytől, inkább úgy fogalmaztam: ő azok egyike, akik szinte mindent tudnak az adott kutatási területről, ám nem csupán lexikon-szerűen, hanem együttérző barátja is az általa csak „szuperorganizmusnak” nevezett termőtalajnak. A legtalálóbbról mégis egy korábbi tanítványának elejtett félmondata volt, amikor elmondtam, kihez megyek interjút készíteni: óh, ő a „Talajanyu”, igazán jó választás.

– *A laboratóriumi, egyetemi környezetben mozog otthonosan. Miért a kutatói-oktatói életet választotta és nem a termelést, holott a családi háttér arra is feljogosította volna?*

– Igaz, hogy édesapám mint agrármérnök és a nyírjakói termelészövetkezet egykori elnöke, napi gyakorlati dolgokkal foglalkozott és rendre bevont a kertészkedésbe, gazdálkodásba, de engem mégis a kísérletezés, felnőttként pedig a kutatás érdekelt. Mindig tanulni akartam. Tízéves lehettem, amikor az Élet és Tudományt már rendszeresen olvastam és egyszer sem hagytam volna ki a televízió akkori egyetlen tudományos műsorát, a *Deltát*. Imponált a fehér köpeny, a mikroszkóp; az a világ, amit szabad szemmel nem láthatunk. A szüleim, bár azt sem igazán tudták, „mi fán terem a mikrobiológus”, támogattak; vettek nekem mikroszkópot, hogy vizsgálhassam a konyhaablakban szaporodó papucsállatkáimat. A középiskolában a kémia iránt is vonzódtam, ám a gimnáziumi évek vége felé érkezett hozzánk egy gyakornok „kista-

nár”, Lakatos Gyula, akit fantasztikus élmény volt hallgatni a biológia órákon. Ennek köszönhetően jelentkeztem át a felvételin a Kossuth Lajos Tudományegyetem éppen akkor induló új biológus-ökológus szakára. Mikrobiológus akartam lenni. Ezt a tervemet így a véletlenek szerencsés egybeesése is támogatta. Nekem a mezőgazdaság amúgy sem volt idegen, hiszen faluhelyen természetesnek vettük, hogy mennünk kell kapálni a kukoricát, dohányt törni meg fűzni; a család a szünidőkben is számított a gyerekek munkájára. Számomra a mezőgazdaság olyan egész, ahol a megfigyelés (kutatás) és a tapasztalatok alkalmazása szorosan összetartozik a termeléssel, egymásra épülve, egymást segítve képes fejlődni.

– *Milyen helyet foglal el ebben az egész folyamatban az ön szakterülete, a talaj?*

– Aligha nehéz belátni, hogy nem feltétlenül a gyárakban dől el, milyen élelmiszert fogyasztunk, hanem már a *termőtalaj* (csak a magyar nyelv fejezi ki ilyen jól a lényegét) meghatározza azt. Állapota, minősége, egészsége alapvetően befolyásolja az élelmiszereink, egyúttal életünk minőségét is. Ahhoz, hogy jóízű, egészséges élelmiszer teremjen, jól karbantartott termőtalajra van szükség. Ha szemügyre veszünk egy növényt – legyen az palánta vagy akár gyümölcsfa –, a hozzáértő azonnal látja, hogy az jól érzi-e magát, és abban segítségére van-e a talaj? És ez fontos ugyanúgy, mint az ember esetében. A tudomány jelenlegi, „a talajt tápláld, ne a növényt” szemlélete szerint a talajokban található élőlény-közösség, az úgynevezett „talaj táplálék-háló” (soil food web) képes támogatni, azaz tápanyagokkal ellátni, de egy lépésben védeni is az ilyen módon immunerőssé tett növényeket. Ha pedig azok a talajból hozzájutnak a

létfenntartáshoz szükséges táplálékhoz, vízhez, levegőhöz, vitaminokhoz, nem utolsó sorban az alapvető működéseket lehetővé tevő (a növénynél szintén „Béres-cseppként” ható) nyomelemekhez, akkor az a betegségeket képes „önálló élettereje” által legyőzni. A rendszer kulcsa pedig a tapasztalt gazda, aki egységes ökológiai egységként tudja szemlélni azt, amit rábíztak, vagy maga vállalt. A lényeg itt az „egységes egész”, annak a felismerése, hogy mi magunk, emberek is a természet részei vagyunk, és ha megfelelően gondozzuk talajunkat, magunkra is gondot viselünk. Észre kell venni, ha már nem megfelelő a talaj élettereje, vitalitása. Amennyiben túlhasználtuk, kizsartottuk, azaz „túlfeszítettük a húrt”, akkor meg kell állni, és javítani a helyzetet. Ez a tudományterület napjainkban lépett intenzív szakaszába. A gyenge, leromlott (erodált) vagy az ipari tevékenység miatt szennyezett talajokon a talajhasználat váltása lehet a megoldás, például ipari energianövények, fák termesztésével. A talajok irányított biológiai aktivitásának kialakításában viszont a már ismert számos „jótékony mikroorganizmus” van segítségünkre. A növény-mikroba kapcsolatokra összpontosítva a „szimbiózist mint kölcsönösen hasznos együttélést” kell és lehet cé-

Egészséges, jó talajban jól érzi magát a növény

hoz, nem utolsó sorban az alapvető működéseket lehetővé tevő (a növénynél szintén „Béres-cseppként” ható) nyomelemekhez, akkor az a betegségeket képes „önálló élettereje” által legyőzni. A rendszer kulcsa pedig a tapasztalt gazda, aki egységes ökológiai egységként tudja szemlélni azt, amit rábíztak, vagy maga vállalt. A lényeg itt az „egységes egész”, annak a felismerése, hogy mi magunk, emberek is a természet részei vagyunk, és ha megfelelően gondozzuk talajunkat, magunkra is gondot viselünk. Észre kell venni, ha már nem megfelelő a talaj élettereje, vitalitása. Amennyiben túlhasználtuk, kizsartottuk, azaz „túlfeszítettük a húrt”, akkor meg kell állni, és javítani a helyzetet. Ez a tudományterület napjainkban lépett intenzív szakaszába. A gyenge, leromlott (erodált) vagy az ipari tevékenység miatt szennyezett talajokon a talajhasználat váltása lehet a megoldás, például ipari energianövények, fák termesztésével. A talajok irányított biológiai aktivitásának kialakításában viszont a már ismert számos „jótékony mikroorganizmus” van segítségünkre. A növény-mikroba kapcsolatokra összpontosítva a „szimbiózist mint kölcsönösen hasznos együttélést” kell és lehet cé-

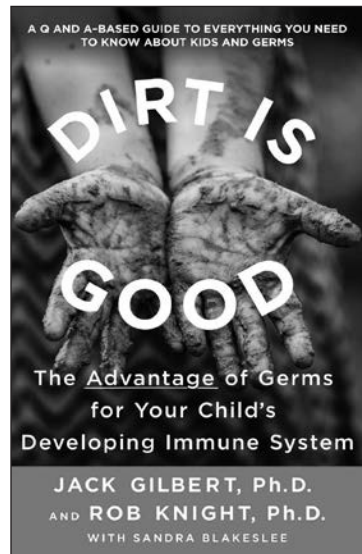
lirányosan használni a helyrehozó gyakorlatban. Ezt célozta például a Magyar Szabadalmi Hivatal által környezetbarát találmányként díjazott „Tájbakter” munkánk, amelyben bizonyítottuk, hogy a szárazságtűréshez szoktatott baktérium-izolátumaink jól használhatók a növények túlélési arányának növelésére. A fő gondot a környezetvédelemben igen sokszor az jelenti, hogy annak a talajnak a megtisztításához, amit az ember 15–20 év alatt elront, beszennyez, sokkal több időre van szükség, biológiai eszközökkel akár 100–200 évre, azaz unokáink életére kiható időre. Nem lenne szabad elfelejtenünk tehát, ahogyan azt tanítjuk: a talaj „feltételesen megújuló energiaforrás”. Életerejét, erőnlétét (energiáját) – ugyanúgy, ahogy nálunk, embereknél is – folyamatosan figyelni kell; életfeltételeit a gazda gondosságával és a természet erejével szavatolni.

– *Mindezt cáfolni nem sok értelme lenne, de ez ideális kép, ami nem éppen jellemző. Mi lenne a reális ma?*

– Ha mindig a könnyebb megoldást keressük, a bevált utat járunk, nem tudnánk előbbre jutni. Nem sok idő, mindössze negyven év telt el azóta, hogy 1980-ban a debreceni egyetemen átvettem „okleveles biológus, teresztrix ökológus”¹ diplomámat. Azóta sok minden megváltozott a mezőgazdaságban, az én szakterületem is. Gyerekkoromban például még tudtuk, hogy mi a gulya, a csorda, milyen állatok élnek egy baromfudvarban, miért hasznosak, és mit kell tenni értük. A tehenész nagybátyám által frissen fejt tej (vagy a gulászta) számomra maga volt a csoda. Ma a gyerekek többsége nem is látott tehenet, miközben a szerencsések naponta isznak tejet. Hazánkban mára a városi lakosság számaránya 70 százalék fölött van, és ezzel együtt az ételallergiások száma is nőtt. A szülők óvják a gyerekeket például a sártól, pedig az hasznos lehet – adott esetben piszokként is. Nem véletlenül jelent meg olyan szakkönyv, ami felhívja a figyelmet a talajra mint a legjobb, természetes immunizálóra, amitől gyerekeinket nem kellene féltetni, sőt... (*The dirt is good*).

– *Ha tovább lépünk a professzionális szintre...*

– A napi teendők mellett kell, hogy legyen vízióink is. Tudnunk kell, hová akarunk eljutni, mit érhetünk el a tudásunkkal. Ismerni kell a technológiai változásokat, azok korlátaival együtt. Manapság látványos a megmunkáló gépek fejlődése, teljesítményre, kulcsínre és „okosságra” egyaránt. Sokféle adatot és feladatot lehet beprogramozni, a vezető pedig légkondicionált fülkében, kényelmes fotelban „csak” figyel, felügyel. Külön kategóriát képviselnek a drónok, amelyek szintén megkönnyíthetik a talajokkal kapcsolatos tudásunk érvényesítését. És említhetném a precíziós mezőgazdaságot, gazdálkodást, amely szerint a tudomány kezd szélesebb

¹ Teresztrix ökológus = Talajökológus = szárazföldi ökológus – megkülönböztetően pl. a hidroökológus

körü gyakorlattá válni. A modern eszközök segíthetik a gazdálkodókat abban, hogy a termőföldjeiket megbecsüljék, a leromlásukat (degradációjukat) megakadályozzák, és kompromisszumok nélkül védjék a biológiai életerejét. A talaj is él, élőlény, „természetadta kincs”. Ma már a döntéseket egyszerűbb, a gazdák által is végezhető talajvizsgálatok segíthetik, de laboratóriumi háttér és szaktanácsadás szintén rendelkezésre áll. Mindezek célja, módja és eszközei azonban folyamatosan változnak: a talajok fizikai-kémiai vizsgálatait egyre inkább szükséges talajbiológiai mérésekkel és tudással kiegészíteni. Az egészséges, a potenciális kór- és károkozókat távol tartó talaj immunrendszere, betegségelnyomó képessége erős. Szemben vannak ezzel a túlművelt, az ember által minduntalan szabályozott, és feszítetten teljesítő, de végül is legyengült és immungyenge, betegsésre fogékony talajok. A műtrágyák és a növényvédőszeres elkényelmesítik mind az embert, mind pedig az adott gazdanövényt. Nem biztos, hogy ezzel a „műveléssel” tényleg kiműveljük és nemesítjük a természetadta életerőt.

– *Még emlékszem, milyen sikerekről hallottunk a műtrágyák, növényvédőszeres elterjedése idején, tehát mindössze egy-két emberöltővel korábban. Elődeink nem látták a veszélyeket?*

– Erre a helyzetre különböző válaszokat lehet adni. A legegyszerűbb az, hogy nem lehetett látni előre minden következményt, de sikert is jelentett a termés hozamok biztos és jelentős növelése. Ráadásul hosszabb idő kellett ahhoz, hogy kiderüljenek a kedvezőtlen, a környezetet érintő, akár visszafordíthatatlanná váló és nemkívánt hatások. Nem pusztán a mezőgazdaság az egyetlen ilyen; emlékezzünk csak az azbesztre az építőiparban, vagy napjainkban a gyógyszermaradványoknak a vízi élőlényekre kifejtett, újabban felismert hormonhatásaira. A műtrágyákat, növényvédőszereseket az Európai Unió 10 éves határidő-javaslatára alapján sem lehet egyik napról a másikra betiltani, csupán felére csökkenteni, mert meg kell találni, hogy mivel lehet azokat helyettesíteni. Ez soktényezős, bonyolult képlet. Most a tudományterületek összefogásától,

A „precíziós mezőgazdaság” hatalmas adatbázis alapján értékeli a termőföld állapotát

így például a matematikai statisztikától várunk hathatós segítséget. Az úgynevezett „Big Data analízis” rengeteg adatot tud feldolgozni, amelyeket szenzorokból, műholdas felvételekből nyerhetünk. A „főkomponens-vizsgálat” meg tudja jelölni a fő hatótényezőket, megkönnyítve ezzel a döntéseket. A precíziós gazdálkodás számomra az adott helyen lévő körülmények tudásalapú, élőlény-szemponútú legjobb összehangolását jelenti. De vannak korlátok, amit én úgy mondanék, hogy „agyagból nem lesz homok, homokból nem lesz agyag”. Ismernünk kell a talajunk tulajdonságait, lehetőségeit és kapacitását. Gondoljunk csak bele, hogy ugyanazon családi háttér esetén sem azonos módon „kezeljük” a különböző tudású és érdeklődésű gyerekeinket.

Visszatérve a „mesterséges életidegen anyagok” csoportjához tartozó peszticidekre, amelyeket szívesen használunk, mert elpusztítják a nemkívánatos élőlényeket (kártvöket, kórokozókat), miért is gondoljuk, hogy az ember ebben a sorban – szintén élőlényként – mégsem érintett? Az 1914-ben alkalmazott DDT rovarirtószer alig 30 év alatt már a tengeri bálnák zsírában is feldúsult, ott is, ahol sohasem használták. A „Minamata-kór” esetében az ipari eredetű kadmium (Cd) nehézfém a halhússal bekerülve súlyos és fájdalmas izomkárosodásokat okozott embereknél. Több okból is csökkenteni kellene a mesterségesen előállított anyagok felhasználását. Egyrészt nem tudjuk előre, hogy hosszabb távon milyen következménye lesz, ha bizonyos élőlénycsoportokat a „biocid” (ölő, pusztító) anyagokkal kiirtunk. Másrészt, a vegyszerek kisebb-nagyobb része biztosan benne marad a terményben, zöldségben, gyümölcsben, majd végső soron bekerülhet az emberi szervezetbe, ahol lerakódva, feldúsulva válthat ki komoly bajokat. Kevésbé ismertek továbbá az újabb és újabb vegyi anyagok összeadódó egymásrahatásai.

– *Az előzőekben más nézőpontból már említettük a fálvakból eltűnt szarvasmarha-csordákat. Velük együtt eltűntek a trágyadombok is, amelyek a termőföldekről nagyon hiányozhatnak. A mai szakember hogyan vélekedik erről?*

– Az kétségtelen, hogy a talajt is táplálni szükséges, ezt nem kérdőjelezi meg senki. A hogyanról azonban megoszlanak a vélemények. A legjobb valóban a hagyományos, jó minőségű szerves trágya volt, de abból már nincs elegendő. Erős a nyomás, hogy dolgozzuk fel, tegyük talajerő-utánpótlásra alkalmassá a városiasodással előálló, trágyaként használható szennyvíziszapokat is. Elvben ez lehetséges lenne, ha „tisztá” volna, de a csatornahálózatba sok olyasmi bekerül, ami nehezíti a felhasználást. Ha csak a háztartásokat nézzük: mosó- és tisztítószer, más vegyszerek, s bármennyire nem szeretnénk és tiltott, gyógyszermaradékok is bekerülnek. És akkor még ott van az ipari szennyvíz, amely potenciálisan tartalmazhat toxikus elemeket, valamint nehezen lebomló (lebontható) vegyi összetevőket. Az értékes másodnyersanyag újrahasznosításához tehát alternatív technológiákra van szükség. A komposztálás, a biogáz-előállítás növelheti a felhasználást és az „élelmiszer-minőséget, -biztonságot”. Nyilvánvaló azonban, hogy csak megfelelő monitoring-rendszerrel lehet a folyamatot ellenőrzés alatt tartani. Olyan ígéretes kezdeményezések és megoldások vannak már ezen a területen, amelyeket uniós, valamint hazai támogatások is serkentenek. Csak az utóbbi évek néhány példáját emelném ki Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből: Beszterecen kutatómunkával egybekötött, korszerű „baktériumtrágya-üzemet” hoztak létre. A Baromfi-Coop hatalmas beruházással „szervesanyag-kezelő központot” alakított ki Nyírjákón, ahol évente hatvanezer tonna baromfitrágyát dolgoznak fel. Nagy öröm volt részt venni édesapám egykori falujában az avató ünnepségen, ahol már a tanítványaim is dolgozhatnak. Jó hallani az innovatív ötletekről. Nemrégiben például egy nyíregyházi cég rukkolt elő azzal, hogy fahamuból állítanak elő állandó minőségű és összetételű talajjavító szert. Az intenzív műtrágyázás miatt elsavanyodó talajok lesznek elsősorban kezelhetők ezzel, természetesen a felhasználás korlátait is betartva. Az ilyen kezdeményezések elismerésre méltók, mert valós igényeket kielégítve, a termeléshez kapcsolódva mozgósítják a szakembereket. Nyilvánvaló, hogy az egyetemi szféra sokat

tehet az ügy érdekében. Kutatóként, oktatóként magam is folyamatosan keresem a megoldásokat. Kezdeményezésemre a Szent István Egyetemen 2018-ban „biológiai talajerő-gazdálkodási szakirányú továbbképzés” indult. Ennek keretében szakmérnöki vagy szakértői végzettséget lehet szerezni. A képzés célja a talajok „önerejének” megismertetése, hogy az intenzív műtrágya- és peszticidfelhasználás helyett alternatív, környezetbarát és egyúttal olcsóbb megoldási lehetőségeket mutassunk be. Azon földhasználók számára is hasznos lehet mindez, akik életszemponitú talajművelést, talajaik javítását, a talajdegradációs folyamatok megállítását vagy megelőzését szeretnék elérni. A termőföldet, ahogy azt az indián közmondás tanítja, meg kell becsülnünk, mert nem a miénk, „unokáinktól kaptuk kölcsön”.

– *Kutatási tevékenysége rendkívül szerteágazó. Kérem, mutassa be a legfontosabb területeket!*

– Ha sorra veszem mindazt, amivel kutatásaim során foglalkoztam, vagy foglalkozom, összefüggő, egymásra épülő ismeretsort látok, amely a tudományág fejlődésével együtt gyarapodott. A talaj-növény-mikróba rendszerhez kapcsolódó biológiai, ökológiai folyamatok tanulmányozása, megértése az alap. A hasznos, jótékony hatású mikroszervezetek – mint a terménynövelő mikrobiális oltóanyagok, baktériumtrágyák és biokontroll mikroorganizmusok – felhasználása a mező-, erdő-, szőlő- és kertészeti kultúrákban régóta ismert igény, és jelenleg szükséglet is egyben. Ezeket manapság a sok új tapasztalat, felfedezés eredményeképpen szakszerűbben és részletesebben tudjuk megfogalmazni. A talajmegújító mezőgazdálkodás és a talajregeneráló eljárások ismerete az érdeklős középpontjába került. A „humusz-menedzsment” jól hangzó új kifejezésként jelenik meg, ám évszázados tapasztalatokon alapszik. A biológiai talajművelési, talajjavító módszerek, alternatív szerves anyagok hatásainak elemzése bizonyos naprakész felkészültséget valóban igényel, mert sok az újdonság és az eszközrendszer is. Viszonylag új terület a „talajmonitoring”, a talajállapot

A klímaváltozás eredményes kezelése is a talajnál kezdődik

biológiai vizsgálatait és a talajgyógyítás, talajorvoslás, amit be kell tudnunk illeszteni a jelenlegi módszerek közé. A kutatások eredményeképpen került át a gyakorlatba az irányított és ellenőrzött termekomposztálás, vagy a hulladékhasznosításnak is lehetőséget adó bioszén-technológia, de említhetném a „bioeffektív baktériumtrágyák” felhasználását is. A hatékony talajerőgazdálkodás elemei régóta foglalkoztatják a mezőgazdaságban dolgozókat, hiszen ki ne szeretne több és jobb minőségű termést betakarítani, főleg kevesebb költséggel. Ehhez azonban nem szabad kizsarolni a talajt, időről időre hagyni kell regenerálódni, „gyógyulni”, mint már szó volt róla az előzőekben. Mindazt, amivel foglalkozom, lehet elméletnek, elméletinek nevezni, de minden eleme a gyakorlatból ered, azt szolgálja, ott lehet és kell is hasznosítani.

– *Munkája megoszlik a kutatóintézeti és a különböző szintű egyetemi képzések között. Hogyan lehet a gyakorlat számára átadni az ismereteket?*

– Nem kell (nem lehet) mindent egyszerre átadni és nem is szükséges mindenkinek. Továbbá nemcsak a felsőoktatásban lehet gondolkodni, bár nyilvánvalóan ez a legszervezettebb. A különböző szinteken meg kell találni az ismeretátadás módját és lehetőségeit. Az alapképzésben (BSc) oktatott talajtan, környezettan nélkül a szakmában nem lehet továbblépni. Az „izolált természeti rendszerek talajai, közegei” tárgynál is meg kell érteni a valódi talajok alapvető működését és azt, hogy a mesterséges rendszerekben melyek a korlátozó és kezelendő tényezők. Ha növényházas, fóliasátras vagy éppen hidrokultúrás termesztésre vagyunk utalva, akkor még inkább szükségesek a talajtani ismeretek. Mesterképzésben (MSc) a talajökológia a szakterületem, főképp a tápanyagok körforgásával, a pórusszerkezet kialakulásával és stabilizálásával, a talajok másodlagos szerkezetével, a „morzsa-állékonysággal”, illetve a kórokozók terjedésével, vitalitásával és egymásra hatásukkal szükséges kiemelten foglalkozni. A doktoriképzésben (PhD) a Rhizobiológia, Rhizoökológia, Rhizotechnológia tárgyakat kezdeményeztem. A szóösszetételben a „rhizo” a baktériumok egyik fajtát (a nitrogén-kötő *Rhizobium*okat) jelöli és a tárgyanevek utalnak egyébként a gyökérrendszerre (rhizoszféra), ami alapvetően meghatározza a növény életrevalóságát, növekedését, fejlődését. Ezen a szinten a növény- és talajkondicionálók, termésmenvelők alkalmazásai, a mikrobiális oltóanyagok, biotrágyák, a talajbiológia és a növényvédelmi talajtan a szakterületem. Lényeges a publikálás hazai és nemzetközi szaklapokban, de a gazdáknak ismereteket adó, ismeretterjesztő tevékenységet is kiemelten fontosnak tartom.

– *Az ökológiai gazdálkodásra átállást is említette, amiről mostanában egyre többet hallunk. Mit jelent ez valójában, és miért lett kiemelt jelentőségű?*

– Olyan gazdálkodási, élelmiszer-előállító rendszerről van szó, amely tiltja, illetve korlátozza bizonyos növényvédőszer, műtrágya, ipari eredetű művi talajjavítószerek, valamint mesterséges állatgyógyászati készítmények, továbbá hozamfokozók használatát. Az ökológiai gazdálkodás rendszeréből származó termékek megnevezésében az „öko” előtag, valamint szinonimái, a „bio” és az „organic” fordulnak elő. A köznyelvben számos hasonlóan tűnő kifejezés ismert még, olyanok, mint például a „vegyszermentes”, „natúr”, „hagyományos”, amiket szintén az ökológiai gazdálkodás szabályrendszerébe kell illeszteni. Elsődleges cél az európai biológiai sokféleség (a biodiverzitás) megőrzése és a fogyasztók biotermékekbe vetett bizalmának növelése. A biogazdálkodás részben mellözi az iparszerűséget, és a természetes folyamatok visszaállítására, a megújuló energiaforrások felhasználásával a szerves anyagok körforgására törekszik. Az ökológiai gazdálkodók az őshonos fajokat vagy fajtákat részesítik előnyben a termőhelyi adottságok figyelembevételével, mivel azok inkább képesek kivédeni, tolerálni a környezeti változásokat. A növényvédelemben biológiai eredetű szereket használnak. Az organikus gazdálkodás a környezet és az ember közötti biológiai rendszer hosszú távú egyensúlyának megőrzését tartja szem előtt. Az Európai Unió számottevően támogatja az ökológiai gazdálkodást, s azt 2021-től növelni javasolja. Ennek megfelelően a korábbiakhoz képest hangsúlyosabbá vált a talaj hosszú távú termőképességének fenntartása, a rövid értékesítési láncok és a helyi termelés

öszöntése, a ritka, őshonos és kihalt által veszélyeztetett fajták megőrzésének támogatása. Érdekes ezért az új „bio logóra” figyelni. Annak ellenére, hogy az organikus szemléletű gazdálkodás népszerűsége hazánkban is nő, csak a termelők szűk csoportját érinti. A KSH 2016-os gazdaságszerkezeti összeírása alapján a mezőgazdasági termelést folytató 431 ezer gazdaság mindössze 0,8%-a tért át biogazdálkodásra. Az Európai Unióban ez sokkal magasabb, a cél az átlagos 25% elérése a művelt területeken.

Az Európai Unió „bio logója”

– *Közösségi oldalán feltűnt egy híradás, hogy bizonyos helyeken milyen nagy erőfeszítéseket tesznek a termőföldért, még mesterséges talajok létrehozásával is próbálkoznak. Egyszerre volt különlegesen szép és félelmetes egy fénykép: a Kanári-szigeteken, Lanzarote térségében milyen látvány egy szőlőültetvény. Mi a hírnél részletesebb véleménye erről?*

– Azon a környéken a szőlőkutatók közül is kevesen járnak, ezért értékes a hír. Lanzarote-on több mint 300 vulkán található, ezért sok a vulkáni hamu. A szőlőtőkét ezért ástott, akár több méter átmérőjű gödrökbe ültetik. Ezt azért teszik, hogy a gyökerek könnyebben elérjék a hamu alatti termékeny talajréteget, és ezzel a

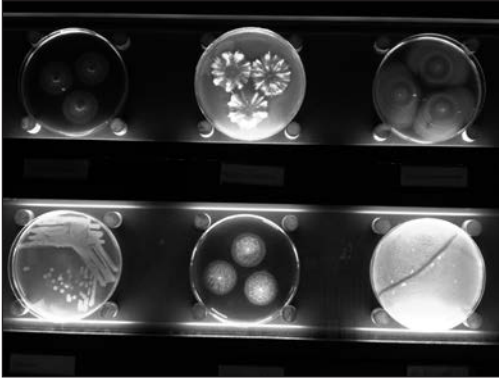

Szőlőtermesztés vulkánok közelében

módszerrel a növények kellő nedvességhez jutnak. Itt ugyanis gyakorlatilag nincs eső, nincs mesterséges öntözés, így a növényeket a gödrök tölcseralakú falain lecsapódó harmat táplálja. Imponáló, motiváló és biztató is egyben, hogy milyen különleges megoldásokat talál az ember, ha arra az élet rákényszeríti.

– *Amikor az interjúra készültem, az interneten felfedeztem, hogy tízmillió euró költséggel Amszterdamban létrehozták a világ első és máig egyetlen mikrobamúzeumát. A Micropia 2014-ben nyitotta meg kapuit, és a borsos belépődíj ellenére özönlenek a látogatók. Kommentálná ezt az információt?*

– Úgy látszik, a mikroorganizmusok világa nem csak engem nyugöz le. A talajban található mikroorganizmusoknak csak alig egy százalékát ismerjük. Ennek egyik oka, hogy az eddigi kicsalogató tenyésztési módszerekkel sem több mint az 1–5%-uk tenyészthető ki. Ezt úgy képzelhetjük el, hogy ha átlagosan száz embert kellene megszámolnunk, akkor sem lennénk eredményesebbek, hogy „előjőjenek”, akármilyen csemegével is csalogatnánk őket. Gondoljunk csak a csecsemőkre, az aggastyánokra, de mozgásképes fiatalok is lehetnek alvó állapotban, fáradtan vagy akaraterő nélkül, netán éppen nem éhesek, ezért nem mozdulnak a „csalogatásos” számoláshoz. A talajokban az évszakoktól és az évjárattól is függően a mikroorganizmu-

Mikróbák változatossága és biológiai sokfélesége
a Mikropia Múzeumban

soknak akár 70%-a is csak a lehetőségekre váró, alvó állapotban lehet. Ezért jelentős, hogy a „hadra fogható”, azaz kitenyészhető mikroorganizmusok változatos és látványos (impregnált és vélhetően felnagyított) formáiban és mikroszkopikus úton is gyönyörködhetünk. Ha a formákat, színeket és a szépségüket megismerjük, akkor talán azok életigényének szabályai és lehetőségei, a mi emberi felelősségünk is jobban központba kerül.

– *Önálló téma az Európai Unió tudományos világa, amelynek régóta része-*

se. Mikor, hogyan kezdődött a külföldi pályafutása?

– Az Európai Tudományos és Technológiai Együttműködések (COST Akciók) 1991 óta kapnak uniós támogatást a különféle kutatási, innovációs keretprogramok alapján. Ezek nyitott teret kínálnak a tudósok közötti együttműködéshez Európa-szerre, ezáltal lendületet adnak a kutatásfejlődésnek és az innovációnak is. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a kutatók hálózatot hoznak létre – saját kutatási ötleteik alapján –, javaslatot nyújtanak be a COST pályázataira bármely tudományterületben, négyéves finanszírozási időszakra. Ezek kiegészítik a nemzeti kutatási alapokat. Én idejekorán, már az induláskor bekerültem ezekbe, részben az angol nyelvtudásomnak köszönhetően. Azt követően öt ilyen témacsoportnak voltam irányító testületi tagja hazánkból, felölelve a rhizoszféra, a mikorrhiza szimbiózis, a baktériumtrágyák, a kárenyhítés és a talajgyógyítás gyakorlati vonatkozásait. Ezek a tapasztalatok később előnyömmre váltak, az EU által támogatott pályázatok nyertese és pályázatok bíráló meghívott szakértő lettem. Jelenleg is részt veszek – a közel 300 európai jelentkező közül hazánkból egyedülként – abban a tizenöt fős szakértői csoportban, amelynek célja, hogy a *Horizon 2020* keretprogram megoldandó öt témaköréhez tudásalapú, hatékony kutatási-gazdasági és társadalmi megoldásokat ajánljon. Ezt a tevékenységet valóban elhivatottan kezelem, mintegy missziós feladatnak, küldetésnek érzem az elvárt „csúcszakértői talaj-nagykövetként” is, amihez most ismételtén további megbízást kaptam. Az EU „Egészséges talaj és élelmiszer” missziójának a közel két éves tevékenységét követően sem lehet eléggé hangsúlyozni a tényt: „Ahogy a talajunkkal bánunk, úgy bánunk az életünkkel is”.²

– *A Horizon 2020 öt nagy keretprogramját említette. Melyek ezek?*

– Az emberiség előtt álló legnagyobb kihívások: a rákbetegségek gyógyítása, az éghajlatváltozás hatásai, az óceánok és vizek fontossága, az éghajlatsemleges városok kialakítása, valamint az említett egészséges talaj és élelmiszer. Az Európai Unió jelenleg ezekre keres megoldásokat az öt nagy kutatási és innovációs programjában,

2 https://ec.europa.eu/info/publications/caring-soil-caring-life_en

a missziókban. A legfontosabb cél olyan rendszer kialakítása, amellyel a társadalom minden szereplője (így a földhasználók, a városlakók, a kutatók, az ipari szereplők, valamint a jogalkotók és a döntéshozók) „egy hajón ülve” alakítanak ki megoldásokat egyfajta „élő laboratóriumot” alkotva. Ezáltal tudatosulna minden érintettben a saját felelőssége, amiért tenni is akar. A fenntarthatóságot szolgáló jó mezőgazdasági, ipari, társadalmi gyakorlatok pedig mint „világítótoronyok” mutatnák meg a lehetséges megoldásokat. Rövidebb-hosszabb távon végül is ezen múlik a további életünk, sorsunk alakulása.

– *Magyarország 2004-től tagja az Európai Uniónak, és hol dicsérő, hol elmarasztaló véleményeket hallunk. Ön, aki rendszeresen részt vesz különböző szintű szakmai munkákban, miként látja az uniós projekteket?*

– Eddigi pályafutásom során kizárólag szakmai kérdésekkel foglalkoztam, olyanokkal, amelyek saját szakterületemet érintették. Az alapkutatási eredményeket „felskálázni”, azaz a gyakorlatba átvinni további tesztek, vizsgálatok igényel. A kezdeti kizárólag alapkutatási igények szerint mára azonban már az „azonnal is jó lesz” piaci, gyakorlati lehetőségeket várják el tőlünk. Az egyes technológiai megvalósítási szintek hét stádiumának eléréséhez – a teljes gyakorlatba való átadáshoz – azonban időre, további támogatásokra, újabb piaci, ipari partnerekre van szükség. Számos olyan vizsgálati eredmény van, amely megakad és nem jut tovább a megvalósításig az egyértelmű szükséglet és eredményesség ellenére sem. Ehhez már valóban a szakmai tudáson túl, egyfajta diplomáciai, „nagyköveti” érzékre is szükség van.

– *Miért olyan hosszadalmas ez?*

– Főképpen azért, mert huszonnégy ország kívánságait, kéréseit, követeléseit – és helyzetét ismerve – kell összhangba hozni. A „bioeffektív” termékek³ például – a „természnövelők” közé sorolt ásványi anyagok és az élő mikroorganizmusokat tartalmazó kereskedelmi termékek –, mikrobiális oltóanyagok. Ezek mezőgazdasági, kertészeti és szőlészeti alkalmazásainak célja a műtrágyák és a mezőgazdasági kemikáliák (peszticidok) használatának csökkentése, bizonyos esetekben kizárása. Mindeközben a természet ökológiai törvényszerűségeit maximálisan figyelembe kell venni, csak így jelenthetnek környezetbarát megoldásokat. A hordozók közül mára már hungarikum az a bentonit, ami közel hatvan mikroelemet juttat a talajba természetes módon. A szilárd mikrobiológiai termékek (a bioszén) is számításba jönnek, amelyek egyúttal szolgálják az úgynevezett „körforgásos gazdaság” elvárásait. Mindezek ismeretében megoldódhat a nagyüzemi szarvasmarhatartás, a szervestrágyakezelés, az állati takarmányozás és egyúttal a talajminőség javítása.

– *Térjünk vissza „hazai talajra”! Régóta részt vesz a Magyar Talajtani Társaság és a Debreceni Akadémiai Bizottság munkájában, a Talajbiológiai Szakosztály, Munkabizottság elnökeként. Milyen pluszt adnak ezek a társadalmi szervezetek a szakmai, tudományos munkához?*

– Elsősorban az oldott kapcsolatokat, a közvetlenséget és az információátadást. Az egyetemek, vállalatok, intézmények általában szigorú hierarchia és munkatervek

³ www.biofector.eu

szerint működnek. A tudományos egyesületekben nem a munkahelyi beosztás a meghatározó, hanem a közös érdeklődési kör és az egymás szakterületére való fokozottabb rálátás lehetősége, ami javítja a gondolkozásunkat, az összefüggések jobb felismerését. Alapvetően szakmai fórumról, információs csatornáról van szó. A klubnapok, előadások, vándorgyűlések, kirándulások mindig alkalmat kínálnak a kötetlen beszélgetésekhez, kapcsolatépítésekhez, amelyek aztán kamatozhatnak a munkahelyen vagy a személyes életünkben. A Talajbiológiai Szakosztályban, munkabizottságban mindezek mellett nagy gondot fordítok a hírlevelünk szerkesztésére, hogy tagjaink minél több hasznos információról időben értesüljenek.

– *Interjúpartnereimtől, akik a rendszerváltás előtt szerezték diplomájukat, rendre megkérdezem, hogy mikor, hogyan tanultak meg angolul, és miként vélekednek a második éve fennálló nyelvvizsga-ammesztjáról. Ön láthatóan otthonosan mozog az angol szaknyelvben is.*

– Ezt Kecskés Mihály talajbiológus professzornak, témavezető tanáromnak köszönhetem. Földim, vasmegyeri, az idén lenne 90 éves. Egyetemi éveim nyári szünetei alatt, miközben nála, a budapesti laboratóriumban ismerkedhettem a kutatómunkával, naponta öt-öt angol szó megtanulása is feladatomat képezte. A szavakat kikérdezte, ezért én felírtam azokat a tenyerembe, hogy „kéznel legyenek”, és a villamoson utazva memorizáltam. A napi öt szó hamar tízre, százra növekedett a négyezres alap eléréséig, és ehhez járultak még a szakirodalmi kifejezések. Szerencsére akkoriban kezdtek megjelenni a kétnyelvű könyvek, elsőként Agatha Christie krimije – az egyik oldal az eredeti nyelven, a másik magyarul –, így már szófordulatokat, visszatérő mondatrészeket is meg tudtam tanulni, míg ki nem alakult az első használható szókincs. Az igazi azonban az volt, amikor 1995-ben posztdoktorként egy angliai tanulmányút lehetőségét nyertem el. Akkor már a mindennapi és a szakmai nyelvre egyaránt szükség volt, sőt a társadalmi szokások ismeretére is. Tizenhárom nemzet „fiai” dolgoztak a laborban, egymást is erősíteni kellett. Számomra az angol nyelv nyitotta ki a szakmai világot és segít ma is sok tudományos eredményhez. Ebből talán már érthető, hogy miért nem pártolom a nyelvvizsga elengedését. Lehet, hogy átmenetileg kényelmes a hallgatók egy részének, de hosszú távon mindenképpen veszítenek a nyelv nemtudásával. Ráadásul az internet korában nehezen is érthető ez...

– *Szinte egész felnőtt élete a fővároshoz köti, hiszen egészen fiatalon, 25 évesen költözött Budapestre. Foglaljuk össze a korai éveket! Nyírkarácsi, mégis Debrecenben született... Mi ennek a története?*

– Valóban, a tizenöt kilométerre lévő kisvárdai kórház lett volna a logikus helyszín, de előfordulnak váratlan helyzetek, és egyébként is jellemző rám, hogy siettetem az időt, nem mindig várom ki a legalkalmasabb időpontot. Azon a bizonyos februári napon szüleim Budapestről utaztak haza, én pedig útközben, vélhetően a „rázkódás” következményeként több héttel előbb, koraszülöttként és igen kis súllyal a világra jöttem. A debreceni klinika volt közel. Az életem így inkubátorban kezdődött, de társaimat hamar utolértem, és a nyírkarácsi általános iskolában már a jó tanulók között lehettem. Egyenes volt az út a kisvárdai Bessenyei György Gimnáziumba, ahol kiváló tanári kar és támogató, ösztönző légkör várt. Az ezt követő Kossuth Lajos Tudomány-

egyetemen már elsős egyetemistaként belevetettem magam a tudományos diákköri munkába. Kétszer értem el országos első helyezést. Szerettem tanulni, ami kellett is az önbizalomhoz.

– *Egyetem után a sikeres diákköri munkák ellenére is visszatért a szülőfalujába. Mi befolyásolta a döntésben?*

– Kisvárdán jó nevű kutatóhely volt a Teichmann-telep, akkoriban a Vetőmag Vállalat Kutató Intézete, ahol hivatalosan tudományos segédmunkatársként kezdhettem a „Béres-csoportban”. A burgonya vírusos leromlásának okait vizsgáltuk. A gyenge humusztartalmú és termőképességű homoktalajon ez okozott nagy gondot. Nagyon is kedvemre volt ez a kutatási téma, és sok szakmai eredményt, tapasztalatot szereztem. Sajnos, abban az időben tetőzött a Béres-csepp körüli csetepaté, amit fiatalként nehezen értettem meg. Egy továbbtanulási lehetőség, az elnyert angol nyelvtanfolyami támogatás a Vezetőtovábbképző Intézetben végül is váltásra készítetett. Kétévi, a Béres-csepp fejlesztésében is végzett lelkes kutatói közreműködésem után (annak sikerét megint csak nem kívárva), 1982-ben vállaltam az ismeretlent és a Budapestre költözést. A Magyar Tudományos Akadémia Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézetének tudományos segédmunkatársa, majd munkatársa, főmunkatársa és végül tudományos tanácsadója lettem. Egyébként, ha a munkahelyi légkör kedvezőbb, feltehetően Kisvárdán kibontakozhatott volna a kutatói munkám, amit a „Kiváló Dolgozó” kitüntetés is előrevetített.

– *A kapcsolat később is megmaradt? Nem csupán első munkahelyére, hanem a megyei szakmai-tudományos életre is gondolok.*

– Természetesen. Ez elsősorban az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének köszönhető, amelyben évente számos szakterületen bemutathattuk az elért eredményeinket, megvitathattuk azokat a tapasztalt és segítőkész kollégákkal. Ezeken a rendezvényeken örömmel találkoztam korábbi intézeti kutatótársaimmal. A kapcsolatot fenntartotta a Budapesten működő, megyénkből elszármazottak baráti köre is, amelynek rendezvényein a tudományos élet jeles személyiségeivel lehetett találkozni, tapasztalatokat gyűjteni. A mostani megyei szakmai kapcsolataimhoz már a tanítványaim is hozzájárulnak. Jóleső érzés, ha meghívnak üzemavatásokra, az eredmények bemutatására vagy szakmai tanácsokat kérnek, amelyeknek mindig szívesen teszek eleget. Kifejezetten figyelem a falum, Nyírkarász, valamint Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyék ilyen irányú híreit és a Debreceni Akadémiai Bizottság által koordinált talajbiológiai tudás eredményességét, átadását, terjesztését. Talán ennek köszönhetem a megtiszteltetést, hogy 2015-ben Nyírkarász Község Díszpolgárának választottak.

– *Itt már napjaink friss eseményeihez kapcsolódnánk, de térjünk vissza az első 25 évéhez, illetve a családjához!*

– Házasságkötésünk már a budapesti évek eseménye volt, mégis a falunkhoz köt, hiszen férjem, Pacsuta János építőgépész-mérnök, főtanácsos, ny. MÁV-dolgozó is nyírkarászi. Gyermekkorunk óta ismerjük egymást, sőt már a szüleink egy iskolába, egy osztályba jártak Nyírkarászban. A kapcsolat mégis csak Pesten fordult komolyra, amikor 1985-ben házépítésbe kezdtünk egy érdi, örökölt telken. Ma is abban a családi

házban élünk, amit tégláról téglára együtt, saját magunk építettünk, és ahol három gyermekünket felneveltük. Büszke lehetek arra, hogy Péter fiam természetvédelmi mérnökként végzett, és környezetvédelmi ügyekben az egyik leghitelesebb blogot hozta létre. Johanna lányunk kitüntetéses mesterdiplomáját vehette át 2021 júliusában az ELTE biotechnológus MSc képzésének eredményeként. Nagyobbik lányunknál, Gyöngyinél (aki pénzügyi-számviteli-logisztikai szakot végzett) a nagymamaság felemelő örömeit immáron kétszeresen is élvezhetem. Büszkék vagyunk gyermekeinkre.

– *Ami azt is jelenti, hogy mindegyikőjük kirepült a családi fészekből. Utólag visszatekintve hogyan élte meg az elmúlt negyven évet feleségként, háromgyermekes édesanyaként, miközben a tudományos élet élvonalában is helytállt?*

– A sok-sok teendő ellátása különösen a távol élő szülők segítségével nélkül nem volt könnyű. Igen nagy akaraterő és kitartás szükséges akkor, ha a tudásodat is szeretnéd továbbfejleszteni, mi több, éppen a gyerekeid jövője érdekében is hasznosítani. A „talentumot” azonban, amit születésünkkor kapunk, jól kell tudni kamatoztatni. Ebben pedig megfogadtam Kecskés professzor úr tanácsait, aki ugyan „pelenkaszintre” helyezte a gyerekeim születésekor, de tanácsa, hogy „Tanulj meg, fiam, éjjel is dolgozni”, mégis előre tudott engem vinni, hogy a terveimet megvalósíthassam. Ezek eredményessége és társadalmi-gazdasági hasznosíthatósága motiválja mostani és reményeim szerint a további tevékenységemet is.

NÉVJEGY

Dr. Biró Borbála (Debrecen, 1957. február 13.) talajbiológus, ökológus, az MTA doktora, a Szent István Egyetem ny. professzora. **Tanulmányok:** Nyírkárási Általános Iskola (1963–1971), kiskvárdai Bessenyei György Gimnázium és Szakközépiskola (1971–1975), Kossuth Lajos Tudományegyetem (1975–1980), okleveles biológus. **Tudományos előmenetel:** egyetemi doktor 1983, CSc 1986, PhD 1988, habilitáció 2002, DSc 2008. **Akadémiai doktori értekezés:** A környezeti állapot megőrzésének, indikálásának és helyreállításának mikrobiológiai eszközei a növény-talaj rendszerben. **Tanítványai** közül doktori fokozatot szerzett 7, folyamatban van 2, további doktorandusz hallgatóinak száma 4. **Fontosabb tanulmányutak:** Londoni Egyetem, Wye, UK 1994–95; Veronai Egyetem, Olaszország 2012 őszi szemeszter. **Szakértői tevékenység:** az Európai Unió különböző projektjeiben hazai témavezető, valamint az Európai Innovációs Partnerség keretében választott szaktanácsadó, bíráló. **Közlemények:** Tudományos és felsőoktatásban 305 db, külföldi lektorált szaklapokban 159 db, konferenciakiadványban 113 db. Monográfiák és szakkönyvek fejezettrésze: 24 db. Ismeretterjesztő írások 60 db. Összes közlemény 560 db. Független hivatkozások: 2055. Több tudományos folyóirat szerkesztő bizottsági tagja, 2021-ben beválasztották az *Agriculture (Mezőgazdaság)* című, Q1 minősítésű nemzetközi tudományos folyóirat szerkesztő bizottságába. **Művei:** Homokpusztagyeppek...növényei. In: Ökológia az ezredfordulón (MTA, Budapest, 2001), Talaj a mikroszervezetek élettere. In: Talajaink a XXI. Században (Budapest, 2005), Beneficial microsymbionts (Jótékony hatású mikroszimbionták...) In: Soil Biology 7 (Talajbiológia 7. kötet, Springer, 2006), A környezeti állapot megőrzésének...eszközei (MTA doktori értekezés, 2007), baktériumtrágyázási ismeretek (Nyíregyháza, 2012). Caring for Soil... (Törődj a talajaidal..., EU Brüsszel, 2020).

JENEI GYULA

Légszomj 9.

(Jegyzetversek járvány idején)

már megint itt van a versvideók ideje. már megint megígértem, hogy csinállok egyet a költészet napjára. s meg is teszem: keresek szöveget, felmondom, elküldöm. csak azt nem tudom, miért. hogy mi értelme van. de akkor miért csinálom mégis? megszokásból? vagy mert elvárják? hiúságból? vagy egyszerűen jelen kell lenni – legalább így és ennyire –, különben elfelejtenek, ahogy a halottakat szokás? gyorsan? de hát nemsokára halottak leszünk járvány nélkül is. s akkortól teljesen mindegy, hogy volt-e értelme ennek az egésznek, hogy szép volt vagy csúnya, s az is, hogyan emlékeznek ránk – akik még valameddig –, meg a verseinkre, és hogy hogyan bénáskodtunk hiúságból a hülye kis házias versvideóinkkal.

*

nem is lett rossz a versvideó-összeállítás. vannak benne jó versek. meg persze sikerületlen beállítások, gyenge hangminőség, bénázás. de örülök, hogy megcsináltam. az viszont továbbra is kérdés, hogy mi értelme volt, mi értelme van.

*

mikor unom meg az életet annyira, amennyire nagyanyám unta? hetvenévesen összeroppant néhány csigolyája, és púpos lett. szégyellhette, mert utána alig mozdult ki a kerítésen kívülre. a ház körül viszont megcsinált mindent, főzött, varrt, ellátta a jószágokat, de boltba vagy piacra csak nagyon ritkán ment. orvoshoz

nem járt, az is csak egyszer jött ki hozzá, amikor tüdőgyulladást kapott. a *huckleberry finn kalandjait* olvastam épp, s nagyon féltem, hogy meghal nagyanyám, aki persze felépült, túlélte a lányát, a férjét, a testvéreit, a szomszédasszonyait, túlélte kilencvennégy évet, s közben megunta, hogy élni kell. meghalhatna végre, és hogy régen minden más volt, mondogatta néha. meg hogy nincsek már csillagok sem az égbolton. de hát hogyan is láthatta volna őket – *akik nézték hannibál hadát*, akik látták őt is, s *most néznek engem* –, amikor olyan hajlott volt a háta, hogy föl se tudott tekinteni a kunhegyesi nagy égre?

*

nagy ívben kerülgetem a járókelőket a sétányon. én maszkban vagyok, sokan viszont nem, de legalább nem lihegnek, mint a futók, akik egyáltalán nem hordanak maszkot, és többségük az elvárt távolságot sem tartja, viszont belebámulnak, és így belefújtatnak a képeembe. kerülgetném őket, lehúzódok a sétányról a fűre is, ám ők ezt úgy értelmezik, hogy jó nyomvonalon haladnak, s némelyik olyan udvarias, hogy még egy köszönömöt is felém zihál. nem is sejti, hogy épp a pokolba kívánom.

*

pokolba kívánom néhány embertársamat, akik jönnek-mennek, közlekednek, élnek a városban, s közben megsértik a járványhelyzet logikusnak tűnő törvényi előírásait, pontosabban a pandémiáról rendelkezésre álló információhalmazból nem a józan ész szerint vonnak le következtetéseket, vagyis nem az elvárható viselkedésmintákat követik. aztán arra gondolok, bizonyára vannak közöttük szerelmesek, kiszolgáltatott szerencsétlenek, betegek, öngyilkosjelöltek, s olyanok is, akik valaha jót tettek velem, de már nem ismerem meg őket, mert rossz az arcmemóriám, vagy csupán pár pillanatra hozott össze minket a véletlen. lehet, hogy épp azt kívánom a pokolba, aki a jövő héten beköti az infúziómat, és ellát a covidosztályon. aki megmenti az életem.

*

mikor fiatal barátomnak megmutatom újabb jegyzetverseimet a járványnaplóból, fölhívja a figyelmemet, hogy vannak bennük formai permutációk az előző kötetből, a légszomjból. igaza van. de hát miért is ne lennének? és nem csak formaiak. hisz mióta kitört a járvány, ugyanazokkal a fogalmakkal, félelmekkel játszom. rakosgatom őket ide-oda az elmében, a versekben, és rakosgatódnak ide-oda a tudatalattimban. néha beszivárognak ugyan új elemek, de a lényeg nem sokat változik. rakosgatom a szorongás tárgyasítható mozaikdarabkáit: maszk, fertőtlenítő, remény (ez tárgyasítható?), online hétköznapiak, nehézlégzés, tesztek, vakcinák, statisztikák, kommentek, üres színházak, üres utcák, üres égbolt, üres életek. s a halál mint eszményi üresség.

*

hipochonderként hogy tudok ennyire bízni a vakcinában?, kérdezi valaki, s hozzáteszi, ő jobban fél az oltás hosszútávú mellékhatásaitól, mint a vírustól vagy annak bármelyik mutációjától. és, mondja még, sokakban az a félelem dolgozik, hogy emberkísérlet részesei vagyunk. hát kétségeim nekem is vannak a vakcinával, a maszkhasználattal, meg tulajdonképpen mindennel kapcsolatban, de értelmemmel elfogadom a tudomány, a szakemberek állításait, még ha kételkedem is olykor bennük (miért is ne kételkednék?), hiszen a tudományos megállapítások, az orvosi vélemények is gyakran ellentmondásba keverednek egymással, vagyis az újabb valóság-részecskékből építkező újabb elképzelések olykor fölülírják a korábbiakat (de aztán csak kialakul valami szintézis, közmegegyezés?), s én igyekszem lépést tartani velük. nem a megértésükkel, mert az képtelenség volna, hanem azzal, hogy megismerem és elfogadom a belőlük következő tanácsokat, viselkedési javallatokat. a hit viszont más. hiába igyekszem józan ésszel kiszűrni az álhíreket, megsejteni a mögöttük lévő érdekhálókat, mégis a legnyilvánvalóbb

hazugságok is belém másznak, s megtapadnak a szájpadráson vagy valahol az agy mögött, esetleg alatt, ahol az ösztönök, az őseMBERI szorongás tanyázik. hiába nem hiszek a pokolban, a szellemekben, mégis, a magány sötétjében, ott az agy mögött vagy alatt, ott csimpaszkodnak a gyerekkori rémmesék, nagyanyám történetei boszorkányokról, kulcslyukon is átmászó szellemekről, és ha látok egy jó horrorfilmet visszajáró, túlvilági lelkekről, hát sokáig nem tudok elaludni. szóval én is teli vagyok kétségekkel. még abban sem vagyok biztos, hogy a járványnaplós szövegeim micsodák. kitaláltam hát, hogy jegyzetversnek nevezem őket.

*

szenzitív egészségügyi adat, hangzik el a tantestületi értekezleten, hogy fölvette-e valaki a védőoltást, vagy nem. persze akikkel együtt váraKOZTUNK az oltópontokon, azoknak a véleményét a vakcinázásról tudhatom. de hogy a többi miért titkos? eszembe jut, amikor a kilencvenes években a napilapnál, ahol dolgoztam, mentünk a fizetésért, s a pénztáros hölgy közölte, egyszerre csak egyikünk mehet be, mert szenzitív pénzügyi adat (nem így mondta, de hivatkozott egy jogszabályt), hogy ki mennyit keres. így aztán attól fogva csak azt tudhattuk egymásról, ki mikor rúgott be, ki kivel, ki a főnök kedvence, kinek hány hasábjá jelenik meg havonta. és hogy ki tud írni. és ki nem.

KULIN BORBÁLA

Szophoklész gondban*

Szereplők:

SZOPHOKLÉSZ

FELESÉG – Szophoklész felesége

FELESÉG Szoszó!
SZOPHOKLÉSZ Hm?
FELESÉG Lóगतod az orrod, mi van?
SZOPHOKLÉSZ Lóg az magától.
FELESÉG Na, Szoszó! Látom rajtad, hogy valami nem oké.

(Szophoklész nem válaszol)

SZOPHOKLÉSZ Várj, kitalálom... Határidős munka?
Az... Le kell adnom egy komédia szövegkönyvét. Egy komédi-
át!
Komédiát rendeltek – Tőlem! Egy *Antigoné* után! A nép nevet-
ni akar!
FELESÉG És mikorra?
SZOPHOKLÉSZ Gondolhatod... tegnapra!
FELESÉG És... Hogy állsz?... Legalább valamennyi... megvan belőle?
SZOPHOKLÉSZ Ha! Még elképzelésem sincs!!
FELESÉG Hát ez nem hangzik jól. Valami ötleted csak van!
SZOPHOKLÉSZ (idegesen:) NINCS! Nekem nincsenek „ötleteim”! Nekem *ihle-
tem* van!
És nem holmi olcsó komédiákra! Én... alkalmatlan vagyok rá,
hogy megnevettesem az embereket! Én... én nem látok a vi-
lágban semmi vicceset! Amit az én szemem észrevesz, ami vonz
engem ebben a világban az a törékeny, az elbukott, a szánalmat
keltő, a vesztes, a rút!
FELESÉG Na köszönöm.
SZOPHOKLÉSZ Jól van már, tudod, hogy nem úgy értettem, ne vedd már ma-
gadra...
Te csodálatos vagy.
FELESÉG Látod? Hát van neked szemed a csodálatosra is! Hisz te magad
írtad:
„Sok van, mi csodálatos, de az embernél nincs semmi csodála-
tosabb!”

* Kulin Borbála paródiája előszóban hangzott el a VIDOR Fesztiválon 2021. augusztus 28-án a Bencs Villában.

- SZOPHOKLÉSZ Azt egyáltalán nem úgy értettem. Ez csak egy rossz fordítás. Félrefordítottak. Én azt írtam: „polla ta deina kai uden anthró-pu deinoteron pelei”
- FELESÉG Aha... és ?
- SZOPHOKLÉSZ A *deinosz* nem csodálatost jelent, hanem szörnyűt. Csodálatosan szörnyűt. Elképesztően szörnyűt. Rettenetest! Na, nekem ilyen az ember! Nekem ilyen ez a világ! És én írjak komédiát? Tegnapra?! Egyik abszurdabb, mint a másik!
- FELESÉG De hát annyi jópofa sztori van a világban...
- SZOPHOKLÉSZ Szívem, én bármibe kezdek bele, abból tragédia lesz!
- FELESÉG Na, ez mondjuk igaz...
- SZOPHOKLÉSZ De hát tényleg annyi tipikus komédiába illő történet van!
- SZOPHOKLÉSZ Egyet mondj!
- FELESÉG Hmm... Mondjuk két házaspár, akik keresztbe csalják egymást.
- SZOPHOKLÉSZ Fojtott vágyak. Emésztő titkok. Reménytelen küzdelem a harmóniáért. Tudathasadás. Szerelmi örület. Halál!
- FELESÉG Jó... Akkor egy álruhába öltözött figura! Mondjuk egy női ruhába bújt férfi!
- SZOPHOKLÉSZ Aki mit csinál?
- FELESÉG Mit tudom én! Bármit csinál, az vicces!
- SZOPHOKLÉSZ Rád férne egy érzékenyítés.
- FELESÉG Várj... mondok másikat... Egy notórius hazudozó, tudod, aki kicsi hazugsággal kezd, de mindig megússza, aztán arra kényszerül, hogy mindig újra és újra hazudjon, belekerül egy hazugságlavinába, egyre nagyobbakat és elképesztőbbeket hazudik, míg aztán...
- SZOPHOKLÉSZ Elbukik és meghal! Sőt, jobbat mondok! Nem ő hal meg, hanem valaki, akit nagyon szeret! A hazugságai miatt meghal mondjuk... az anyja!... A szerelme!... A gyermeke! Ő pedig életben marad, de mint morális lény, mint valós egzisztencia, megsemmisül!
- FELESÉG Jaj, Szoszó!... Különben is, nem szeretem, ha ógörög létedre ilyen lehetetlen latin szavakat használasz... mit olvastál megint...
- SZOPHOKLÉSZ Mi bajod van azzal a szóval, hogy *morális*?
- FELESÉG Azzal már szinte semmi, de mi ez az ekszisz-encia-izé...
- SZOPHOKLÉSZ Jó, bevallom, megint filozófiát olvastam.
- FELESÉG Jaj, Szoszó... Komédialeadási határidőd van, és te filozófiát olvasol?! És még csodálkozol, hogy nem jut eszedbe semmi vicces?
- SZOPHOKLÉSZ (bűnbánó hangon) Muszáj volt... legalább egy kicsit, hogy úgy érezzem, élek... Hogy egzisztálok, hogy mint valós egzisztencia, létezem!

- FELESÉG (sértődötten) Mert amúgy?! Amúgy nem érzed úgy, hogy élsz? Hogy igazán élsz?!
- SZOPHOKLÉSZ Jaj, ne kezdjük már megint! Ne húzd fel magad, szívem...
- FELESÉG Itt ez a csodálatos, ház, a két kezünk munkája, a kert, a gyerekek, a kis Ödi tegnap tette meg az első lépéseit, Kleónak lötyög az első tejfoga, Popü reggel egy fakarddal úgy fülön ütötte magát, hogy elájult, és te úgy érzed, hogy nem élsz igazán?! Hát neked ez mind, ez a mi életünk, neked nem jelent semmit?!
- SZOPHOKLÉSZ Szívem... szívem... dehogynem... Nyugodj le, kérlek. Hogy is próbáljam meg elmagyarázni végre úgy, hogy értsd...
- FELESÉG (szipogva) Rettenetes ember vagy...
- SZOPHOKLÉSZ (sóhajt) Erről beszélek....
- FELESÉG Tudod, nekünk, művészbereknek...
- FELESÉG Jaj, mi ez már megint, ez az udvariaskodó többszám... mindketten tudjuk, hogy magadon kívül senkit nem tartasz igazi művésznek egész Attikában.
- SZOPHOKLÉSZ Jó, akkor nekem, NEKEM, egyszerűen szükségem van a magányra, az elvonulásra, a filozofálásra, hogy szellemem és lelkem átadhassam a pusztá szemlélődésnek, amiben feltáru előttem... a lét igazi arca...
- FELESÉG Aha... és ezt hívod te egzilienciának?
- SZOPHOKLÉSZ Nem, szívem. Egzisztenciának hívom – és nem ezt.
- FELESÉG Sebaj... úgy is igazán... remekül hangzik.
- SZOPHOKLÉSZ Én csak azt próbálom itt elmagyarázni... hogy, amíg nem ébred fel benned a valódi léted – amire csak olyan helyzetekben kapsz lehetőséget, amelyek sarokba szorítanak, amiken nem tudsz változtatni, amikkel minden belső energiáddal szembe kell szállnod, hogy ne roppanj össze – szóval, amíg csak a hétköznapiakban létezel, az emberi szociális háló különböző relációiban, de nem fedezed fel belső lényeged, addig valójában nem is élsz! Addig mindannyian csak lehetőségek vagyunk! Önmagunk lehetőségei! Addig te sem élsz! És... és még Ödi sem él, meg Kleó és Popü sem!
- FELESÉG (dühösen ordítva) Szoszó! Hallod te magad kívülről?! Észreveszed egyáltalán, hogy miket beszélsz?! Épp most nyilvánítottad halottá mindhárom gyermekünket, meg engem is, egyetlen mondatban!
- SZOPHOKLÉSZ Nem, szívem. A halott az, aki MÁR nem él. Én azokról beszéltem, akik MÉG nem élnek. És ez különbség!
- FELESÉG (szipogva) Na jó... Hagyjuk... Mi lesz akkor ezzel a komédiával... Visszadobod?
- SZOPHOKLÉSZ Á, nem lehet. Már kitűzték az előadás időpontját az Athéni Vidám Napok fesztiválon.

- FELESÉG
SZOPHOKLÉSZ De hát az jövő hétfőn kezdődik.
Tudom. Az enyém lesz a nyitóelőadás.
És már az összes jegy elkelt.
Tényleg nem tudom, mit csináljak.
Őszintén kétségbe vagyok esve.
- FELESÉG (megenyhülve, támogatóan): Jól van, Szoszó. Nem lesz semmi baj. Kitalálunk valamit.
- SZOPHOKLÉSZ (elérzékenyülve) Segítesz?
- FELESÉG Hát persze hogy segíték.
- SZOPHOKLÉSZ Lehet, hogy egzisztálni nem tudok, de segíteni azt igen.
(elérzékenyülve még mindig) Olyan... olyan... csodálatos vagy!
- FELESÉG Miért, hogy ezt tőled nem érzem többé bóknak?
- SZOPHOKLÉSZ Ezt most komolyan így gondoltam.
- FELESÉG No, szóval... Az nyilvánvaló, hogy ennyi idő alatt nem lehet megírni egy darabot.
- SZOPHOKLÉSZ Köszí. Ez igazán biztató.
- FELESÉG Mármost egy újat nem. Egy egészen újat. Nincs más választásod, egy már meglévőt kell kicsit... átfofoznod.
- SZOPHOKLÉSZ Átfofoznom?! Ezt meg hogy érted?!
- FELESÉG Hát, hogy a sztori, meg a szereplők, meg minden ugyanaz, csak az egész legyen valahogyan... tragikus helyett vicces!
- SZOPHOKLÉSZ Ez... ez amit mondasz, több szempontból is lehetetlen!
- FELESÉG Ugyan már! Te is jól tudod, hogy néha annyi is elég, hogy a színész másképp hangsúlyoz, vagy Antigoné a csúcspontban véletlenül megbotlik a kothornoszában és máris röhög az egész közönség.
- SZOPHOKLÉSZ (elszomorodva) Ennyit a közönségről... és én ezeknek írok tragédiát!
- FELESÉG De most komolyan mondom. Miért ne lehetne ugyanaz a sztori, egy kicsit másképp elmesélve, egyszer halálosan megrendítő, másszor meg halálosan vicces?
- SZOPHOKLÉSZ (meghökkenve) Meglepsz, szívem. Ez egészen... egészen filozofikus gondolat!
- FELESÉG Akkor lássunk is hozzá! Milyen drámáid is vannak?
- SZOPHOKLÉSZ Hát tudod, először írtam az Aiaszt...
- FELESÉG Ne a címét mondd, az egy idő után nem mond senkinek semmit
- SZOPHOKLÉSZ Tudod, ez az a darabom, ami a nagyra hivatott, ám énközpontú, a rendet nem tűrő egyén és az egyént maga alá rendelő, bosszúálló közösség konfliktusának története.
- FELESÉG (türelmetlenül) A sztorit mondd!

- SZOPHOKLÉSZ Ez az, amelyik azzal kezdődik, hogy a trójai háborúban elesett Akhilleusz fegyvereit nem az utána következő legnagyobb hős, Aiasz kapja meg, hanem Odüsszeusz. Erre Aiasz sértettségében le akarja gyilkolni a görög sereg vezéreit, de Pallasz Athéné tébolyt bocsát rá, s őrültségében marhákat mészárol le abban a hiszemben, hogy a fővezéreket öli meg.
- FELESÉG (önkéntelenül felnevet) Ha! Ez jó! Ez jó! Marhákat! A Vezérek helyett! HAHA!
- SZOPHOKLÉSZ (morcosan) Aztán kijózanodása után rádöbben, mit tett, és szégyenében öngyilkosságot követ el.
- FELESÉG Jaj, Szoszó...
- SZOPHOKLÉSZ (belelendülve az elbeszélésbe) A sereg vezérei holtában akarnak bosszút állni rajta: nem engedik, hogy a testét eltemessék.
- FELESÉG Neked ez a mániád, Szoszó, ez a temetetlenség?
- SZOPHOKLÉSZ (egészen morcosan): Végül Odüsszeusz közbelép, s megtörténik a temetés.
- FELESÉG Ennyi?
- SZOPHOKLÉSZ Ennyi.
- FELESÉG Aha... Hát ez mondjuk így nem annyira... Míd is van még?
- SZOPHOKLÉSZ Amelyikben a szerelem, a bosszú, a csalás és a megcsalás tragédiáját viszem színre. Ez az a darabom, amiben a végén rákérdezek, pontosabban nyitva hagyom a kérdést, hogy jogos-e az isteneket okolni az emberek tragédiájáért...
- FELESÉG A sztorit!
- SZOPHOKLÉSZ Áh, bonyolult.
Úgy kezdődik, hogy Héraklész felesége otthon aggódva várja harcoló férjét. Szorong, mert egy régi jóslat szerint Héraklész sokáig és boldogan élhet, ha egy bizonyos napot szerencsésen túlél, s a darab épp ezen a napon játszódik. És aztán mindenféle más szereplők meg bonyodalmak jönnek... lényeg, hogy...
Hogy mindenki meghal a végén. Kitaláltam?
- FELESÉG Héraklész a fiával együtt öngyilkos lesz. Máglyára veti magát.
A felesége szintén megöli magát.
- FELESÉG Uh ... A helyzet rosszabb, mint gondoltam.
A legutóbbi darabod mi is volt? Valami lányra emlékszem, aki az elején a tesóját győzködi valamiről...
- SZOPHOKLÉSZ (lemondóan) Tök mindegy. A végén meghal. Meg még egy csomóan mások is.
- FELESÉG (kis szünet után, sóhajtva) És már szerda van.
Másod nincs?
- SZOPHOKLÉSZ Hát, igazából.... Dolgozom valamin, ami elég kezdetleges állapotban van még ahhoz, hogy bármi lehessen belőle...
- FELESÉG Na, mesélj!

- SZOPHOKLÉSZ Szóval... az alapszitu az, hogy egy tök nagy járvány van egy Kadmos nevű városban... Hullanak az emberek, nők, asszonyok, gyermekek. Pestis.
- FELESÉG Hm...
- SZOPHOKLÉSZ (patetikusan) „pusztulva földje gyümölcsös bimbóiban, pusztulva a legelő gulyákban s a nők meddő szüléseiben; rajt ütött gyüölött lázzal a gyújtó isten, a vad döghalál,”
- FELESÉG Előbb azt mondtad, ez még nincs kész.
- SZOPHOKLÉSZ Nincs is. ez csak... most jutott így eszembe.
- FELESÉG Szóval mindenki döglök el. És?
- SZOPHOKLÉSZ Jön a király, és elhatározza, hogy majd ő kezeli ezt a járványhelyzetet.
- FELESÉG Há! Ez jó. Ez akár még jó is lehet nekünk. Egy politikus, aki le akar győzni egy járványt! Mit csinál?
- SZOPHOKLÉSZ Hát először is rá akar jönni az akára.
- FELESÉG Várj, kitalálom: Összeesküvést gyanít! Az ellenség fővezére küldte Kadmosra!
- SZOPHOKLÉSZ Neeem...
- FELESÉG Akkor a beszivárgó jöttmentek hozták magukkal! Akiket amúgy szintén a gonosz fővezér küldött rájuk!
- SZOPHOKLÉSZ Neeem, neeem...
- FELESÉG Akkor kiküld egy nemzeti konzultációt, hogy az embereket kérdezze meg, szerintük mi az oka!
- SZOPHOKLÉSZ Neeem, neeem... Megkérdez egy jóst.
- FELESÉG Ez lett volna a következő tippem.
- SZOPHOKLÉSZ És a jós azt üzeni, hogy az istenek büntetése ez az egész.
- FELESÉG Nem is ám a háborúk meg az áldatlan higiéniai viszonyok miatt van.
- SZOPHOKLÉSZ Attól, hogy racionálisan meg tudsz magyarázni valamit, még lehet az istenek büntetése, szívem.
- FELESÉG Ugorjunk.
- SZOPHOKLÉSZ Szóval az istenek úgy engesztelhetőek ki, ha megtalálják és száműzik a városból az előző király gyilkosát. Merthogy, azt elfelejtettem mondani, hogy az előző királyt megölték, de nem találták még meg a gyilkost.
- FELESÉG Értem, Szoszó. Csak egyre szűkülnek a lehetőségek egy jó kis komédiára...
- SZOPHOKLÉSZ Várj! Most jön a poén!
A poén az az, hogy a király elkezd keresni a gyilkost, miközben ő maga az! És erre a végén rájön!
- FELESÉG (feszélyezetten nevet) Há! Há-há! Há.
- SZOPHOKLÉSZ (biztatást várva): ez végül is... ez lehet jó, nem?

FELESÉG Végül is... van benne... egyfajta humor.
Csak ne haljon meg senki a végén.
SZOPHOKLÉSZ De akkor mi legyen a vége?!

FELESÉG Nem tudom... talán ha megpróbálná eltitkolni, amire rájött...
SZOPHOKLÉSZ Hozzam be a notórius hazudozó-figurát?
FELESÉG Miért is ne?
SZOPHOKLÉSZ De hát... arra jön rá, hogy megölte az apját és a saját anyja a felesége!

FELESÉG Uh, ... mondjuk ez így egy kicsit pikáns...
SZOPHOKLÉSZ (kétségbeesetten) Azt mondd?
FELESÉG De semmi baj, menni fog ez! Ez jó lesz, Szoszó! Csak két dologra figyelj!

SZOPHOKLÉSZ Mire?
FELESÉG Hogy ebben a pikáns helyzetben a szereplőid mind szalasszák el az egzisztenciájuk megszületésének a lehetőségét. Maradjanak kisemberek. Még-nem élők.
És hogy ne haljon meg senki.
Menni fog, Szoszó?

SZOPHOKLÉSZ Megpróbálok.
FELESÉG Jó lesz, meglátod!
SZOPHOKLÉSZ Megyek is, nekilátok!
Köszönöm, szívem!

FELESÉG Menni fog, ne aggódj!
SZOPHOKLÉSZ (az ajtóból visszafordulva, töprengve): Annyira gondoltam csak, hogy...

FELESÉG Hogy?
SZOPHOKLÉSZ Annyi nem lehetne a végén, tényleg csak annyi, hogy a király ... Mondjuk megtalálja az anyja köntösének a tűit... valahol... és... kiszúrja vele a saját két szemét?
FELESÉG (az asztalra borulva) Jaj, Szoszó, te olyan reménytelen vagy!

VÉGE

KÜRTI LÁSZLÓ*

nehéz szív

a mészáros szívét,
hiába önti ki.
gyanakvón mérlegel,
nem érti, mért ciki.

a mészároskötény,
sok mindent eltakar.
vérfoltjai alatt,
nem látni mennyi var.

a mészáros bárdja,
mint agya, pengeél.
ki nála vásárol,
könnyű szívet remél.

a jó humor haszon,
hűtőben ott a fej.
nem disznóság, hogy épp
viccel tereli el.

feloldja a halált,
átmetsz, és darabol,
de nincs olyan zsiger,
amit elpazarol.

véreshúrkát, ha tölt,
megrendelésre hajt.
a pénz számára nem
hozott még sok zavart.

csak szíve fáj mikor,
a töltelékbe megy.
közel akkora kár,
mint bélszín vagy a szegy.

a mészáros szívét,
nem érti idegen.
hiába teszi ki,
és tartja hidegen.

* Kürti László verse élıszóban hangzott el a 92. Ünnepi Könyvhét és 20. Gyermekkönyvnapok nyitó napján Nyír-
egyházán, 2021. szeptember 2-án.

Oda Katona Bélusnak!

Bory Zsolt ismeretlen verse elé

Az alább közölt „oda”, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár Helyismere-
ti gyűjteményének Katona Béla hagyatékában őrzött *A közvetítő. Egy irodalomtanár
emlékezete* című tanulmánykötet előzéklapján olvasható. A kézzel bejegyzett humoros
köszöntőt a száz éve született Bory Zsolt (1921–1984) költő és könyvtáros ajándé-
kozta 1984-ben névnapja alkalmából barátjának, a neves irodalomtörténésznek, a
nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola oktatójának, dr. Katona Bélának.

Varga Vanda

Oda Katona Bélusnak!

Béla!

Nénapod tiuze él-e?
Vagy fenye már elszálla,
Virágok csak a szála,
Történelem csak a szála?
- De hát istennek vála,
főp él az emberféle,
Nem csupasz földön vála,
Nem görnyeder a vála,
Nem lóg földig a vála,
Nem zoknik főp az álla!
Szénjében száz vála,
fűszálgal teli vála,
Antalán rumos vála,
Ha berüg, nem lehet vála,
(Hátra hátrá vála!)
Füldre csapjon a nyála:
Nincs is boldogabb vála!
- Nénapimnél Béla!
Versenye nemese él,
Miért is vágnék vála?
Erőt lát ne tarts álla!
Mindég, hogy nyát-e, fél-e,
Fied a kőrép vála,
Csak vála ne vála!
Béla!

820423

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1979

(Si bánik így a szincet,
Si meze
ily gyabazatos saucet
nimeket? + song 2015)

SZEPESY BÉLA

In memoriam Horváth János

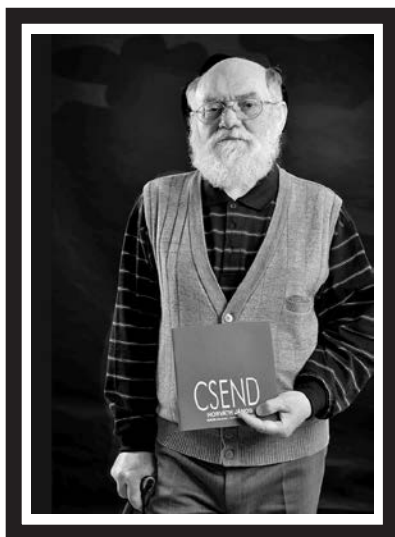
„Valaki elment és csak a csend és a hiány maradt,
a falak üresen konganak.”

Egy esősnek ígérkező őszi délután, a nyolcvanas évek vége felé, ketten dolgoztunk a grafikai műhelyben, Horváth János, a mester és én, a kezdő tanársegéd. Ő pakolászott a szekrényében, én pedig nyomtattam a linómetszeteimet. Míg a papírt illesztettem a dúcra, éreztem a hátamon a figyelő tekintetét, de nem fordultam hátra. Mikor elkészült a csillogó fekete nyomat, ő is hosszasan tanulmányozta, majd szemüvege fölül föltekintve, kicsit sem mosolyogva, a következőket mondta: Mesterem! Tudod, hogy képzem én a művészetet? Annyira élénken él bennem egy kép, gyerekkoromban, Vaskúton, ahol nevelkedtem, anyám vasárnap reggel kikészítette a fehér inget, tudod, a templomba menőset. A szenes vasalót háromszor, négyszer meglóbálta, hogy felizzon benne a parázs, aztán

egy nedves ruhán keresztül vasalta ki a porcelánra kikeményített ruhaneműt. Amikor a vasaló hozzáért a ruhához, gőzfelhő szállt fel, amely egyesült a parázsló szén sajátos illatával és betöltötte a kis szobát. Aztán az inget a tisztaszoba szépen felvetett ágyának a közepére helyezte. A kis ablakunkon besütött a nap, és az ünnepi fehér ing úgy ragyogott, hogy szinte maga volt a Nap. Érted, Mesterem? Na, erről van szó!

Mondanom sem kell, nem érttem, azaz csak jóval később, talán néhány év elteltével, amikor egy kiállításon megláttam ezt a témát megfestve oly ízesen, hogy nemcsak visszaidézte az elmondottakat, hanem még az illatokat is érezni véltem.

Horváth Jánost 1970-ben nevezték ki tanársegédnek a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Rajz Tanszékére. Ekkor már zsebében volt a Magyar Képzőművészeti Főiskola festő szakos diplomája és elvégzett egy évet az úgynevezett mesterképzőn is, ami lényegében a mai doktori iskola elődjének számított. Ebben az időben mindössze néhány képzőművész élt a megyében: Berecz András, Pál Gyula, Soltész Albert,

Huszár István, akik némi gyanakvással fogadták a nagy lendülettel, energiákkal érkező fiatalembert; különös tekintettel arra, hogy az elsőnek említett két művész a tanszéken is kollégája lett.

Horváth János volt az, aki egyből mindent másképpen akart csinálni, átszervezni, jobbitani, megreformálni, és ez a tűz munkálkodása utolsó percéig sem hunyt ki belőle. Szakköröket, továbbképzéseket tartott Nyíregyházán, Sóstóhegyen, Kisvárdán, Nyírbátorban. A hallgatókat magával ragadta ez a lelkesedés, legalábbis azokat, akikben szintén égett ez a láng, vagy legalább a szikra megvolt. Olyan újszerű feladatokat talált ki, amelyek megmozgatták a fiatalok fantáziáját, sokan ettől szárnyra kaptak, s még évtizedek múlva is abból éltek, és akiknél a szikra nem kapott lángra, azok szenvedtek küzdöttek, de megcsinálták, mert a Tanár Úr szigorú és következetes volt, tudva azt, hogy a befektetett munka előbb, vagy utóbb meghozza gyümölcsét. Mindamellet, hogy nyitott volt minden újszerű művészeti megnyilvánulásra, vallotta: mesterség nélkül nincs művészet. Ezért rendkívül nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a művészeti technikákat a festészettől a grafikán át a mintázásig, sőt kitekintve az alkalmazott grafikára és a fotóra is, a hallgatók – mélységben – a gyakorlatban sajátítsák el. Ezért más osztályokból is átjártak az óráira, mint tettem én is, hogy megtanulják a szakmát, de csak titokban, nehogy a saját tanáruk megtudja.

A hallgatók nem egyformák – tudta ő ezt nagyon jól –, vannak ügyesebbek és vannak olyanok, akiket nem áldott meg a teremtő annyi talentummal, de a feladat az feladat, és ha a mester azt határozta meg, hogy 100 darab 10x10 cm-es rajzot kell készíteni, akkor az annyi, az annyi. S ha valaki 98-at tett le elé, akkor a mester meg sem volt hajlandó nézni! Ez egy életre való lecke, és akik ebben a közegben nevelkedtek, ezt a munkaszeretetet, kötelességtudást adták tovább. Generációk nőttek fel a keze alatt, akikből nagyon sokan nemcsak kiváló tanárok, hanem sok esetben kiváló művészek is lettek. Bár felsorolni szinte lehetetlen, de néhány nevet meg kell említenem, a különböző generációkból: Tamus István, Fekete János, Molnár Gábor, Antall István, Burkus József, Lovas Tibor, Baráz János, Varga József, L. Ritók Nóra, Mészáros László, Wirtz György, Madácsy István, Varga Mónika, Síró Lajos, Orosz Csaba, Csurák Eszter, Vikár P. István, Havasi Dóra, Homoródi Éva, Krnács Ágota, Berentz Péter és mondhatnánk még napestig. Az oktatói munkához szorosán illeszkedett a művésztelepek, művésztáborok rendszere. Ezt lényegében Horváth János találta ki és szervezte meg a megyében. Ennek hatása szinte felmérhetetlen. Encs után Tuzsér következett, majd jött Hejce, a folyton fogyó kis zsákfalú, ami a művésztelepeknek köszönhetően vált a belföldi turizmus fontos helyszínévé. A monoki művésztelepet is ő alapította, mely évtizedeken át működött sikeresen, és vált a környék kulturális centrumává. A nádudvari művésztelep azért volt egyedülálló, mert művészcsaládokat hívott meg gyerekekkel együtt és így biztosította az alkotás lehetőségét.

1974-ben mutatkozott be az első önálló tárlatával Nyíregyházán, nem kis feltűnést keltve. A szokatlanul bátor színhasználat, a merész, de kiegyensúlyozott kompozíció, friss előadásmód felkeltette az értő közönség figyelmét. Állandó, és meghatározó résztvevője volt a megyei tárlatoknak; akinek értő szeme volt, tudta, hogy rá oda kell figyelni.

A hazai és a külföldi kiállítások egymást követték: Budapest, Dublin, Limerick, Balatonfüred, de ő ezeknek nem tulajdonított túl nagy jelentőséget. Saját magát mesterembernek tartotta, aki mindig a következő probléma megoldására törekszik, de alkotásain látszik, érződik, hogy imádott játszani. Szinte gyermeki örömmel kísérletezett, a vásznat összegyűrte, festette, kisimította, újra festette, elrakta, majd évek múlva újra előszedve folytatta. Festménykollázsokat készített, amelyekbe új anyagokat vont be, üveget, tükröt, fémeket, roncsolt felületeket, de szemlélete alapvetően festői volt, legyen a kép öröm a szemnek. Jó néhány kortársával szemben, számára nem jelentett problémát a figurális ábrázolás, s ha akarta volna, életképek özönét festi meg, ami nyilván tisztességes megélhetést eredményezhetett volna, őt azonban ezek a könnyed megoldások soha nem érdekelték, de a felületek, formák ütköztetése, a kompozíció feszessége, a színek már-már zenei ritmusa annál inkább. Az akvarell volt talán a legkedvesebb technikája, bámulatos ügyességgel kezelte az áttetsző, üde színeket, váltogatva a kemény kontrasztokkal. Az utolsó, már kórházi ágyon festett portréi is roppant frissek, mindamellett szuggesztívek, rendkívül kifejezőek, és rajzilag is tűpontosak. Reméljük, hogy ez a gazdag életmű, mely minden ízében városunkhoz kötődik, egyszer együttesen is látható lesz. Most még fel sem fogható, hogy mekkora ez a szellemi örökség.

Horváth Jánosnak egyetlen munkahelye volt a Nyíregyházi Egyetem, illetve jogelőd intézményei. Életének túlnyomó részét itt töltötte, fáradhatatlanul nevelve, oktatva hallgatók generációit, hatalmas művészi és művészetpedagógiai életművet hagyva maga után. Ezért, mint a Vizuális Kultúra Intézet igazgatója mondom, Horváth János-díjat fogunk alapítani, melyet minden évben a legtehetségesebb, legszorgalmasabb hallgató fog megkapni.

Sokrétű és gazdag életműve még lehetett volna sokkal terjedelmesebb, ha nem fordít annyi időt és energiát a tanításra. Ő azonban minden hallgatónak kiadott feladatot maga is megoldott; ha helyett festett volna, többször annyi kép marad utána. Akkor azonban nem az a Horváth János lett volna, akit így tisztelünk. Ő magáért a feladatért festett, és ha végére járt a problémának, akkor kész, befejezte, nem festett belőle még egy tucatot, mint a többi festő, mert minek. Az eladás sem érdekelte, mert azt a szellemi teljesítményt, amit belefektetett, úgyis csak kevesen értik, azok úgy sem tudják megfizetni, és aki meg tudná fizetni, úgy sem érti.

A szikrázó agyú, égő szívű forradalmár és a precíz mesterember sajátos keveréke, aki egyszerre volt bölcs, ugyanakkor próféta dühvel rontott rá a butaságra, értetlen-ségre és a lustaságra.

Fáradhatatlan szervező, nyughatatlan tudásvagyó, most megpihenhetsz egy időre, az égi művésztelepet már te fogod szervezni, és Antall Pista veled készíti az első riportot.

A Nyíregyházi Egyetem összes oktatója, volt oktatója, dolgozója és volt dolgozója, hallgatója és volt hallgatója nevében búcsúzunk tőled, János MESTER! Nyugodj békében!

BUGYA ISTVÁN

Bolond, ki felejt, múlásra bízva a múlt viharát

Március 15-én elhunyt Dinnyés József zeneszerző,
énekes-költő

Piros, fehér, zöld

piros, fehér, zöld.

Lobogós táncléptek. Mondva csinált, furcsa egy tánc.

Országok, zászlók, színek díszlete áll, furcsa egy tánc.

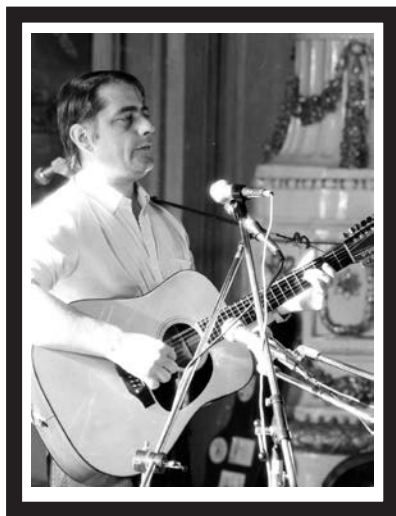
Mit jelent nékem, mit jelent, kérded,

mi volnánk itt a folytatás? A folytatás?

A félelmet oldó, áldó emlékezés, kevés;

szerelmet, zenét, nevetést fújjon a szél felénk!

(Dinnyés József: *Jelképek*)

A hetvenes-nyolcvanas években gyermekvárosi nevelő voltam Berkeszen és Tiszadobon. Az volt a munkám, hogy felügyeljem az állami gondozásba utalt gyerekek (fiatalok) praktikus napjait, a „szoktatás” rendjeit, valamint, hogy alig elégséges képességeimmel hozzáidomítsam őket a gyermekvédelem omlatag falain túl burjánzó „Élethez”. Próbáltam, hogyisne, fizetett társukként egyengetni a szellemi, lelki töréseket, de hát feneketlen szakadékba tömködtem homokot; próbáltam én vakhittel és csalva is, de áttörhetetlen feszült köztünk a véletlenek megbélyegezettsége, a kitaszítottság tudata, a sérelem mint valami érthetetlen végzéssel rájuk mért kárhozat, s hozzá szinte édestestvérként, a már-már kéjesen konok önsorsrontás – ha ezek spirálba fogják választott-

jukat, aligha van kiút! Többet nemigen tehettem a szolgálati sablonok közt ösztönösen bukdácsolva, minthogy kedvet fakasztó napi kis célokat, becsületszabályú, büszkeséggerjesztő küzdőjátékokat eszeltem ki, s mint lélekléptető lajtorját, emberi példákat támasztottam homlokuknak, hátha rálátnának saját erővel megküzdhetők jövőjükre. Ezért jött, járt körünkbe Ratkó Jóska (kéretlenül is), aki költői, emberi életét ugyanebből a sorsból, gyermekkori nyomorúsága setét kútjából nevelte fényre, s a rendtelen, ürességet kongató szíveknek nem verseit szavalta, nem is a tanáros, pszichoanalízises bölcsesség

téziseit, csupán sakkozott, pingpongozott, horgászott, focizott, úszott, erdőt sétált velük, s hallgatva tűz mellett mélységes csöndjüket, saját indulatait is szelídítgetve, egy-egy régből fölszakadt énekét dünyögte furulyájába: árvából van jó katona – s ők vele dünyögtek azt a keserves kimondhatatlant –, mert nincs neki pártfogója... Két végpontja felől az emberhossznyi időnek szóval is, szó nélkül is halálpontosan értették egymást. Hát így, ezért üzentem Dinnyés Jóskaért: jönne, osztaná meg velük a maga ébredését, versdalokká érlelt értelem és szépség világosságát. És eljött Dinnyés valahányszor, vonattal, stoppal, gyalog, pénztelen, fizetetlen, és arcukba, kétkedő szemük ablakába énekelte a jó-hírt (R. J.), a tisztaforrás-dalait: vigaszt, reményt, ébredést, gyógyírül az önbecsülést! „Boldogságot mindenkinek / igazságot mindenkinek / becsületet mindenkinek / szép beszédet mindenkinek / ítéletet mindenkinek – tiszta forrás szép szó / ez legyen a jelszó / és legyél a barátom” – hát így, ezért jött-járt a „lelenciek” közé (is) tíz-, húsz-, harminc éveken át harsogó, örömsödrással, értelemrobbantó szellemrendítéssel az a vers-zene anyagtalan rezgését feléneklő lélek-daltulajdonos személyesség, Dinnyés Jóska. Annak az általa megnevezett hármasságnak – történelmi nemzettudat, nemzeti irodalom s a belőlük fogant zene – feléneklő szolgálata volt az ő személyes eucharisziája: áldozás, kérlelő és hálaadó ima, ez volt az ő oltári szentsége, létének föld és égből tengelye, a felismert majd hűséggel vállalt elhívottság: a szolgáló világosság. „Énekeljen velem, akinek tetszik, mert a magányos lélek nem lehet sem szabad, sem boldog, mert a magány olyan, mint egy árva harmatcsepp egy levélen!” Kiáltó szóval is rászólt a kezdetben kelletlenül hümmögő, alig zümmögő lelkekre: hangosabban! „nézz a szemembe és nyújtsd ki a kezdet, hát tudd meg végre: nem vagy egyedül!” Ügyes fogás volt, oldása a tartózkodásnak a közönség-megénekeltetés? Láttam és átéltem sokszorosan azt a hívó, felszólító bátorítást, láttam induló toporgását konok hittelenségnek, már-már fölenyhülését bénító tagadásnak, kihűlt, késpenge-rideg arcokon mosoly vibrálását, hallottam fölsóhajtását elakadt fuldokló lélegzeteknek, lekövesedett, sunnyasztó siketségből fölmutáló hangok felcsudálkozását, és hallottam föl-fölcsuklását visszanyelt sírásnak... átéltem, megismertem keserédes ízeit magam is a – le merem írni – csodának. Analizálni azt a lélekrendítő „mutatványt”, mi történt, miért és hogyan történt, minek? Nagy tudás kellene ahhoz, annak a derengésnek akkumulálása, amelyik bár őshonos bennünk, nem evilági. Tudta-e annak az energiának rendjeit és kötelmeit Dinnyés? Bizonyosan, mert hite volt hozzá, és ő a maga hitével úgy szolgált, hogy továbbadta azt. Dinnyés Jóska gyertyája szerelmet, zenét, nevetést világított belénk. Isten áldja meg érte!

Piros, fehér, zöld,
piros, fehér, zöld.

A humuszban hősök csontja, sehol egy ház, csak búzakalász.

Mellette ellenségünk. Közös a gyász és búzakalász.

Mit jelent nékem, mit jelent, kérded,

mi volnánk itt a folytatás? A folytatás?

Katona minden újszülött gyermek, ha fiú, ha lány.

Katonát angyal szülhessen, mesére vár a világ!

(Dinnyés József: *Jelképek*)

Amikor személyesen megismertem, már nem afféle vállon veregetett polbeat énekes volt, nem is ama világ-kedveltje Bob Dylan magyar komplementere – Dinnyés Jóska volt már, autodidakta, önazonos művész –, aki így énekelt a legelkötelezettebb emberi szabadságról (Magyar Lajos versével) „...Fényt iszik az, ki fényre szomjas, / lelkét csordultig teletölti / – aki ily itallal oltja szomját, / tán nem is lehet azt megölni, / mert oly szabad, oly sérthetetlen, / mint az égbe surrogó madár, / messze néz, arra nem figyelhet, / hogy körül mily tivornya áll...” Próbálgatta a rendszer, ferdíthetné-e hasznára, megkísértette, megsimogatta, hanem amaz ifjú bárd már a nyugtalanság mérgeitől izzott, és soha a hűségtől nem menekült! (Nagy László) Nemzettudat lett a hite, anyanyelvünk, hét évszázadunk költészete lett a Bibliája, s a gitárral zengetett ének lett mindennapi imája; agya, szíve, torka maga lett szerszámmá; és jó hír lett a neve, énekvivés a kenyere... Szájról szájra, kézről kézre adták, hívták, vitték államilag megtúrt jobb lelkei az intézményességnek, lázas kis vércörei a besúgási megfigyeléssel szolidított lelkesült-ségnek: művházak, építőtáborok, tékatáborok, olvasótáborok, mindennemű klubok, ünnepi megemlékezések, megnyitók, avatók, kultúrtaálkozók üzenték egymásnak; és keringett, hevített, hűsített a Dinnyés-dal, és bujtogatott igazlátó tisztaságra, hűségre és szelidségre, oldott, bontott és kötött laktanyában, börtönben, faluházban, színházban, kocsmában és bármerre a szabad ég alatt röplapként, ahol valami kis tábortüze pislákol, résnyi ablaka nyílt a szabad lélek-zésnek. Megdöbbenénk, ha összeadnánk, hányan ismerték, ismertük meg tőle, csakis általa, az ő zenéjével, éneke kódjaival a tetszalából kibontott, életre keltett kortárs magyar költészetünk szép-beszédeit. Tették ezt mások is, valahány Tinódi Lantosunk, kobzosunk, igricünk szolgált és szolgál, tisztelet és köszönet érte, mégis, Dinnyés valahogy ennél többet is tett.

Kicsoda volna hát ez az ember? Énekeltető énekes, zenész-költő, népnevelő-színész, népművelő művész? Aki begyalogolva amerre magyarok élnek, a teljes történelmi hazát, biztató kézfogásokat kézbesített, titkos üzeneteket, jó-híreket vitt-hozott; és szamizdat iratokat csempészett a fegyveres határokon át, könyveket, folyóiratokat ajánlott, küldött, szinte mint postás... Mindez messze több, mint az Dinnyés daltulajdonosi mivoltából következne! Ez a leghitelesebb emberi művészet: a cselekedetté transzformált hit félelem-nélkülisége, mindennapi kenyere pedig a bátorság!

Dinnyés tilalmas, aláaknázott utakon járt. Talpalatnyi hely sincs talán a tilalmak térképén, hol lába nyomát ne lelnék! Összekötni az amputált, lezsibbadt országrészek vércöreit, reményt vinni a megfélemlített magányba törteknek, tudatni a börtönnel, puskatussal fenyegetettekkel, hogy erős várunk az Úristen... és itt a belső hazában is fáradatlanul jött-ment, mindenfelé buzogtatva a tiszta forrást: fölfedezte az elfelejtett költőket, és újjá énekelte a berozsdált verseket; köztulajdonná dalolta a kitagadottakat és elhallgatottakat; s a koravénülésből fölrázta a tehetséges fiatalokat. Az is csodálni való, ahogyan féltette, ezért hát gyűjtötte, gondozta, szerbe-számba rendezte a kortárs költők műveit mint eleven könyvtár, szinte mint intézmény. Az is művészet, a zene költészete, ahogyan kibontva dallamát, a verset versebbé tette, hogy fölszárnyaltassa őket. Hol van, aki szolgálni helyére áll, mondom ezt leendő napjainkra nézve keserűen?!

Életének szakaszait, emelkedésének lépcsőit taglalni (elismerések, címek, kitüntetések) jó, rossz dolgait mérlegelni nem dolgom, mégse tehetem, hogy öntörvényű útjának előre-

látható végzetességéről ne szóljak. Nem vezette önvédelmi reflex, irhaféltő alázkodás, fon-
tolgatás, haszonra leső kétlakiság, díjak hétpróbája, hanem vezette a múlt kútjaiba tekintő
értelem és nyelv mágiája; könyvtár nevelte, tudásszomj, zene, irodalom, baráti körei; nem
járt előtte kegy, se kegyelem, hogy dédelgesse, hanem megélte élő és halott nagyságok szel-
lemi érintését, eleven költők kézfogását; és szíven ölelték a tudók, az erős hitűek, bátyjai
a Hetek, és közrefogták édestestvérei, a Kilencek és méltó társai, ország szerint a többiek.
Nem toporgott hát az útjelzőknél, nem ténfergett a kereszteződéseknél, nem csuszamlott
az emelkedőknél (hiába sározták ostobák!), egy szép napon fenn ült már ő is a madáron
(Ratkó) és ahogyan megadta árát a griffnek, repülni kezdett a fénylelkűek bátorságával
keringve fölfelé ez alsó világból aggodalmak nélkül pillantva a suhanásvégi zuhanásra.
Hetvenharmadik évének Március 15-én halt meg. Beszédese jelkép. Megszolgált, mert
a maga élete árán mesénket is megcselekedte. Isten áldja meg érte!

Piros, fehér, zöld,

piros, fehér, zöld.

Kabaré-tréfa, olcsó moralitás: merre, hová?

Cinikus sláger adja a ritmusát, merre, hová?

Mit jelent nekem, mit jelent, kérded,

mi volnánk itt a folytatás? A folytatás?

A jelképes tény jelképes harcokat oszt ki ránk,

jelképes vidám bohócok hódolnak: halál a király!

(Dinnyés József: *Jelképek*)

Hittük volna pár éve még, hogy egyre furcsább ízlések és egyedek kívánnak uralkodni
rajtunk? Véltük volna, nem hogy holnap, már naponként robbantják ránk a szellem
napvilágát (Utassy)? Nem is olyan régen azt írta Ratkó József, akit Dinnyés a legtöbbré
becsült az élők között: „Az a jövő rettegjen, ami ránk vár. / Butábbak vagyunk halotta-
inknál... / milyen vihar jöhet még, milyen omlás? / Eszme-rengés? Lélekcuszamlás?” Bi-
zony, itt vannak és jönnek, jődögélnek a ködökből (R. J.) elapadhatatlanul mint új meg-
szállók, a hazugok, a vámszedők, az ügyeskedők; és tobzódnak és nyüzsögnek, ámítanak
és fenyegetnek. Ihletőik polit-performanszisták, kultúr-repperek, csalások, hamisságok
mágusai; és ami szomorúbb, sajnos bizony, selmáskodnak már az igazak is (Ady)! Vissza-
fordított evolúció ez, teremtsrombolás! Kivé lesz, mivé lesz ez a föld, melyen annyiszor?

Ének volt itt mindig az utolsó szalmaszál, énekkel sirattak, fohászokdaktak, ünnepe-
tek, lakodalmak, kocsmák vigalma is ének volt, ének nevelte a gyermeket, ének kísérte
a megboldogultat, énekkel meneteltek halálba is a magyar bakák... Az ének-bevéste
emlékezet maradandóbb a prózainál – lám milyen primitívdallam-bevéste tudás az
egyszeregy is. Mindazon túl az ének nemes örökítő anyag; hogy beleivódjon kitö-
rölhetetlenül az értelem és lélek-szülte emberségbe, hallani kell érteni, / okos sza-
vakkal féltetni, / őrizni csöndes szerelemmel (Ratkó)! Érzékenyítés? Nosza, vigyük be
óvodánkba, iskolánkba, köztudatunkba a Dinnyés-dalokat – mert „Aranyágon ül a
sármány” (Weöres) ... Bár csak nézői lehetnénk, nem szenvedői, napjaink cinikus
és tragikus bohózatának – Halál a király! Mit tegyünk, ha már határainkon túlról is

árad a zagy? Éltessük a versbeli jó dalt, mert az, erkölcsi szintézis. És mert kötelesség, éltessük általuk az Illyési Ötágú sípot is! Legalább dünnyögjük, ha már alig akad fénytermészetű előénekölője! Alig? Micsoda spontán névsor ez itt alább: Nagy László, Weöres Sándor, Ratkó József, Kalász László, Buda Ferenc, Bella István, Utassy József, Kányádi Sándor, Tözsér Árpád, Vári Fábián László, Magyarai Lajos, Farkas Árpád, Szilágyi Domokos, Gál Sándor, Kiss Benedek, Kovács István, Kibédi Varga Áron, Kulcsár Ferenc, Szokolay Zoltán – kis derűvel: ők a Dinnyés-dalok szerzőtársai (bocsánat a nem említettektől)!

Még több derűvel: ők a biblikus erejű magyar világosság!

„És a világosság a sötétségben fénylik,
de a sötétség nem fogadja be azt.” /János ev. 1.5/

Azt is mondja János, Károli Gáspár fordításában:

„Ez pedig kárhoztatás,
hogy világosság jött ez világra, de az emberek inkább
szerették az setétséget, hogynem az világosságot,
mert az ő cselekedetek gonoszak valának...
Mert valaki gonoszul cselekedik, gyűlöli az világosságot,
és nem mégyen az világosságra,
hogy az ő cselekedetei meg ne fedettessenek.
Azki pedig igazán cselekedik, az világosságra mégyen,
hogy az ő cselekedeti nyilvánvalók legyenek,
hogy az Isten szerint valók.”

Piros, fehér, zöld,
piros-fehér-zöld.

A jelképek színe, fénye arcomba vág. Itt vagyunk hát.

Háromszor mondod, kérded: ez a hazám?

Mit jelent nékem, mit jelent kérded?

Mi volnánk itt a folytatás! A folytatás!

Színeken őrzöd elődöd dolgait, vigyázz reá!

Bolond, ki felejt, múlásra bízva a múlt viharát!

(Dinnyés József: *Jelképek*)

Március elmúlt, már szeptember van, harangot csendít bennünk az ősz, az emlékezés. Emlékszel-e? Akik ültünk valaha tűz mellett, veled – tanító-orvos-költő-festő-könyvtáros-bőrműves-katona-kőműves-színész-zenész-halász-politikus-író-ügyvéd-erdész-tudós – kicsiben egy teljes kis magyarság: dobi magyar, kállai magyar, nyíri magyar, tirpák magyar, kun magyar, kárpátalji, bihari, erdélyi, délvidéki, felvidéki, székely magyar, sváb magyar, zsidó magyar, cigány magyar, indiai magyar – mit szépítsem, némelye szinte glóriás ember (szerteszét lettünk már akik akkor még örültünk egy-

másnak) –, beszélgettünk, áldozva borral is az emlékeknek és a felejtésnek; örömmek, gyásznak, születőinknek és halottainknak; okoskodtunk, hangoskodtunk, százfelé rajzolt magyaros, magát kellett öntudatunk – és akkor te kibontottad vándorzásákból és megpengetted gitárodát, énekelni kezdtél, hogy „egy földön, egy hazában, égve egyforma lázban” (R. J.). Az történt akkor, amit a tudós, a drága Horváth Benő beledörmögött az énekből mélyült csöndbe: jobbak lettünk... Tudom és tudatom, hogy ott, akkor boldogítóan jónak tudtuk magunkat, mert átértük az emberlét legmagasabb rendű katarziszt: egy látomásos pillanatig romlás ellen való énekedben éltünk (Szokolay Zoltán után) – Isten áldjon meg érte! És úgy igaz az, ahogyan énekelted Jóska: Bolond, ki felejt...

Isten veled, Dinnyés Jóska!

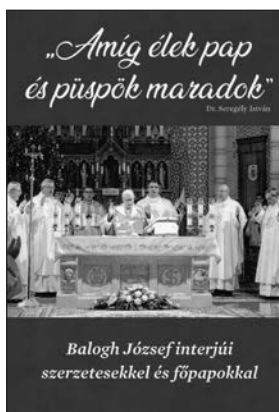
„A sötétség ellen fényt kell gyújtani”

Kérdések és válaszok egyházainkról, hitünkéről

Az emberi életben adottak véletlen találkozások. Az elektronikus postán kaptam egy összeállítást – *Utak és sorsok* címmel – benne a tíz esztendeje elhunyt dr. Váradi József életútjáról Varga János nyugalmazott ibrányi plébánosnak az Egyházközségi Értesítőben megjelent megemlékező soraival. Két napra rá kezembe került Balogh József nyíregyházi újságíró kötete, amelyben „újra találkozhattam” a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya társszékesegyház egykori plébánosával – és nemcsak vele.

Az *Előszó*ban értesülhetünk arról, hogy a harmincnégyszázötödik írás megszületése nem a véletlen műve. Hiszen Balogh József volt az, aki elmondhatta: „az én javaslatom alapján jelent meg a megye napilapjában eleinte kéthetente, aztán havonta a Hitélet oldal”. Annak gazdájaként lett lehetőségem, hogy „az egyházak életében fontos szereplőkkel is készíthettem interjúkat.” E törekvés és emlék hozta létre e kötetet, amely – egy kivételével – 1989 és 2015 között jelent meg a *Kelet-Magyarország* hasábjain.

A könyv kolofonjában olvasható mondat – „Az elmúlt 30 év látképe az egyházi

vezetők sorsán, gondolatain keresztül” – fölkelti az olvasó figyelmét. Ízlelgetem a szót: látkép. Előbb kissé érthetetlenül. A magyar nyelv értelmező szótára semmilyen módon nem utal annak sem egyházi vonatkozásaira, sem mint az újságírás bevett műfajai valamelyikére. Segítségemre siet a *Magyar szinonima szótár*, amely „panoráma”, „panorámakép” jelentéstartalmat

is tulajdonít, társít e szóhoz. Így válik a látkép fogalma az interjúsorozatot felölelő kötet írásainak, a másfél évtized alatt készített beszélgetéseket egységbe foglaló keretévé. Oly kompozíció foglalatává, amely a magyar katolikus egyház – és nemcsak – jeles képviselői megszólaltatásával avat be minket abba az esemény sorba, életsorsokba, amely a nyilvános megszólalás lehetőségétől évtizedekig megfosztott személyiségei révén enged bepillantást az egyetemes katolikus egyház, a történelmi egyházak magyarországi életébe.

Bevezető sorainkban szólunk kell arról, hogy a hitélet üldözésére épülő diktatúra mily súlyos csapást mért az egyházra. Szólunk kell arról, hogy az ellenállás, a szembeszegülés kezdetei közt ott volt az egyházi iskoláért 1948 júniusában kiálló

bátor pócspetriek tömeges fellépése és az annak nyomán konstruált, a „klerikális reakció” elleni koncepciók per, a résztvevőkre kirótt súlyos ítéletek. De szólnunk kell arról is, hogy a pápalátogatás mily lendületet adott a hitéletünk elmélyüléséhez, Mária-tiszteletünk megerősödéséhez. A pócsi Máriáé, aki a kálvinista Ady Endre szívét is megdobogtatta. „Most érkeznek a pócsi búcsúsok, / Szívem s őszi száz diák-lelki emlék, / Giling-galang, ének, Ősz, Mária: / Lesz Mária és életem is lesz még.” (*A pócsi Mária*) II. János Pál pápa magyarországi apostoli vizitációja 1991-ben látványos fordulatot eredményezett az egyházi életben, hitünk szabad megnyilvánulásában, a máriapócsi kegyhely tekintetében pedig különösen, amely a Mariazelltől Csíksomlyóig terjedő/vezető Mária-út meghatározó állomáshelyévé, nemzeti kegyhellyé vált. Azt sem feledhetjük, hogy az akkori látogatás érlelte ki azt a határozatot, amelynek révén megalakult a Debrecen–Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegye.

Az interjúk közé ékelt néhány írás az egyházi élet sorsfordító eseményeire tere-li figyelmünket. Ilyen volt az egyházi intézményhálózat lépcsőzetes kiépítése; az egyházi iskolák szülői kérésre történő nem éppen zökkenőmentes (lásd Dabas–Sári) visszaállítása; a hitoktatás bevezetésének kérdése; az egyházmegyei zsinatok; II. János Pál pápa halála; XVI. Benedek pápa megválasztása – amelyekre Balogh József mind-mind reagált és hitelesen tájékoztat az olvasókat.

A kötetbe foglalt interjúk panorámája egyaránt képbe foglalja az írások megjelenése közt eltelt időt, a jelent, mely mára maga is múlttá vált, része az utóbbi fél évszázad egyházi, spirituális életének, amelyre a későbbiekben építeni lehetett. A papi

életutak sok közös vonása közt ott találjuk az egyház iránti elköteleződés személyes genezisének, a szolgálatban erőt adó példákat – köztük Mindszenty József hűségét, II. János Pál pápa beiktatásakor elhangzott mondatot: „Ne féljetek!”; a megújulás igényét és parancsát; a nemzeti és egyházi feladatok Szent István korától végigvezethető szimbiózisát, az elköteleződés egymást megújító, erősítő összefonódását...

Nem véletlen, hogy az 1989/90-es politikai fordulat után szóba jött – az állami szervek és katolikus püspöki kar közös akaratából – a pápa magyarországi meghívása, melynek részleteiről dr. Keresztes Szilárd görög katolikus püspök szavaiból értesülhetünk. A látogatás hatásairól, gyümölcséről az Angelo Acerbi nunciussal készült interjúban olvashatunk: a Mária-tisztelet megerősítő máriapócsi kegyhelyről, az egyház megújulását szolgáló egyházmegyei zsinatok szervezéséről, a vallásgyakorlás szabadságának fontosságáról, az egyházi javak restitúciójáról, a keresztény értékek tiszteletéről és megbecsüléséről...

Az interjúkötet zöme a magyar katolikus egyház, pontosabban e régió története köré csoportosítható, az ebben az egyháztartományban és -megyében szolgáló főpapok életútjának felidézése révén. Seregély István érsek szolgálatát is gondok és örömök szegélyezik; azt az utat, azt a küzdelmet, amely egyházi intézményeink újraélesztéséért, a hitélet megújításáért kellett vívni. Tíz esztendő múltán már a megvalósítások kerültek fókuszpontba: új templomok építése, a „belülről önmagunkat átalakító szemlélet” jövőt építő tevékenységről, a szolgálat egyetemes jellegéről, kihatásairól. Újabb öt év múltán már a visszavonulásról szól, amely ugyan új élethelyzetet jelentett, de a lényeg nem változott: „amíg tudok, pap és püspök maradok”.

A dr. Veres Andrással készített interjúban – a megkérdezett akkor még a Magyar Katolikus Püspök Konferencia titkára volt – a Millenniumról mint a kereszténység és a magyar államiság kettős ünnepéről, a megújulás igényéről esik szó.

Természetes törekvés volt, hogy az interjúk sorában a legtöbb figyelem az új egyházmegyére, jelesen annak főpásztorára, Bosák Nándor püspökre fordult, akinek gyermek- és ifjúkora a kis szabolcsi faluhoz, Kálmánházához kötődik. Az egri Hittudományi Főiskola rektoraként kapta a megtisztelő pápai megbízást: ő lett a Debrecen–Nyíregyházi Római Katolikus Egyházmegye első püspöke. A papi hivatások ébresztésén és gondozásán túl, nagy figyelmet fordított a világi hívek bevonására az egyházközségekért, embertársaikért végzett önzetlen szolgálatba, az önmaguk megújításáért, megerősítéséért végzett munkára. Térségünkben újra kellett szervezni, létrehozni, működőképessé tenni az egyházi oktatási intézményeket. A paphiány súlyosbodása ellenére is biztosítani kellett a lelki élet megújulását, az arra irányuló igény elmélyítését, küzdeni ama téves nézet ellen, miszerint a vallás magánügy, tudatosítani az emberekben azt, hogy „az egyház miközben teljesíti természetfeletti küldetését, amikor a krisztusi életelveket, erkölcsöt, életszemléletet képviseli és hirdeti, akkor az ember földi életét, az emberi közösség életét teszi jesebbé és tökéletesebbé”. Ugyanakkor annak a szükségességét is kihangsúlyozta, hogy „a keresztény erkölcsiség jelen legyen és szóhoz jusson a nemzet sorsának formálásában (...) merjük azokra rábízni az ország sorsát, akik ezt az erkölcsi felelősséget a nép iránt és Isten iránt is érzik”. Miről adhatott számot nyugdíjba vonulásakor? Kiepiült katolikus iskolahálózatról, 25 új

templomról, megújult hitelétről. Arról sem hallgatott, hogy mennyire fáj neki a hivatások apadó tendenciája.

Utódja, Palánki Ferenc püspök úr, beiktatásakor – 2015. november 15-én – hitet tett arról, hogy a világ kihívásaira Isten igéjéből, Isten üzenetéből fakadó választ kell adni. Tervei alaptételeként fogalmazta meg, hogy a szeretet szavával, a szeretet hangján szólítsa meg, segítse és bátorítsa, erősítse azokat, akiket a Jó Isten rábízott. Az Egerben és a Debrecen–Nyíregyházi egyházmegyében betöltött püspöki szolgálata Debrecenben megünnepeelt 10. évfordulóján arról beszélt, hogy „nem saját erőnkől tudjuk tenni a dolgunkat, hanem az erő, a kegyelem által, amit Jézustól, életünk középpontjától kapunk, hozzá igazítva, köré szervezve az életünket”.

Az egyházi struktúra következő lépcsője: a plébánosi szolgálat. E ponton találkozzunk újra dr. Váradi József nevével, aki 1990 őszén lett a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya társszékesegyház plébánosa. Kanyargós életút vezetett idáig. Balmazújvárosi tíz gyermekes család; a Szovjetunióba történt deportálással megszakított gimnáziumi tanulmányok; teológiai tanár Egerben; plébános Béalápátfalván és Miskolcon... Mily feladatokat tűzött maga elé? Folytatni azt, amit előző helyein elkezdett: Krisztus útján járni, „úgy alakítani az egyéneket, hogy azokból közösség legyen családban, falvakban, városokban is”. Még közelebről szemlélve: „a miénk az apró munka, a munkára nevelés, ami minden erkölcs alapja; az emberség, egymás megbecsülése és megtalálni a kontaktust Istennel”. A Varga János tanulmány bőven részletezi Váradi József papi szolgálatát, amely itt teljesedett ki, megélnéskítve a hitéletet, gazdag tartalommal töltve azt meg.

Balogh József mindenkor megragadta az alkalmat, ha jeles személyiségekkel találkozhatott, igyekezett megszólaltatni őket, újabb fénycsóvat vetni az egyház belső életére, a vallás szerepére az új, az ideológia béklyóitól megszabadult világban. És mindjárt a kezdeteknél. 1990 januárjában Pregun Istvánt, a nyíregyházi Hittudományi Főiskola akkori rektorát az akkor megalkotott egyházügyi törvényről kérdezte, faggatta. Arról a jogszabályról, amely „hosszú időre meghatározza a magyar állam és az egyházi közösségek viszonyát”, melynek értelmében az egyházak a törvényen kívüli állapotból „jogokat és jogi kötelezettségeket hordozó közösségekké alakulnak át”. Az elnyert szabadság jele volt az is, hogy 1996-ban, P. dr. Anton Gots vezetésével, Nyíregyházán, Borbányán megtelepedhetett a kamillianus szerzetesrend. Tagjai segítséget és vigasztalást nyújtanak a szenvedőknek, a segítségre szorulóknak.

Dr. Bolberitz Pál nem egy régió, hanem az ország, a magyarság történelmi szerepére irányítja figyelmünket; arra, mit is jelenthet számunkra az, hogy mi Mária országa vagyunk? Továbbá a keresztény világnézet fontosságára, a családok válságának gyökereire/okaira, az eszményképek fontosságára. Zsoldos Imre az Isteni Ige Társasága rend tagjaként jutott el – a pannonhalmi bencés gimnázium, az egri szeminárium, a párizsi Sorbonne és a washingtoni egyetem érintésével és az ott szerzett tudással – a távoli Tajvanra, ahol elismerést, megbecsülést szerzett az öt útra bocsátó nemzetnek. A külföldön töltött évtizedek tapasztalatát osztotta meg dr. Szabó Ferenc jezsuita szerzetes is. Szolgálatá, hivatása sarokpontjaként említette azt a törekvését, hogy „másokat is elvezessek az igazságra, a keresztény, a katolikus hit igazságára”,

továbbá azt is, hogy „az egyház szociális tanítása alapján bizonyos támpontokat adjunk katolikus hívőknek” a társadalmi életben, a politikában való cselekvő részvételre. Ugyancsak a közélet volt a központi témája – pontosabban a 2004 decemberében, a kettős állampolgárság ügyében kiírt népszavazás – a Tempfli József, nagyváradi püspökkel lefolyt beszélgetésnek. (Tudjuk: az eredmény kiábrándító volt, különösen az elszakított magyarság körében!)

A Böjte Csaba ferences rendi szerzetessel készített interjú sajátossága, hogy nem a kérdezett jött házhoz, hanem Balogh József utazott Dévára, hogy a helyszínen lássa, tapasztalja meg a csodát, amely közel húsz év alatt az egyedüli szeretetgesztustól vezetett el oda, hogy (2008-ban) a Szent Ferenc Alapítvány már tizenkilenc bennlakó és huszonegy napközi otthona nyújtott biztonságos életkörülményeket az arra rászoruló gyermekek százainak. Csaba testvér túllát a dévai kolostor falain, egyetemes érvényű gondolatnak ad hangot: „a sötétség ellen fényt kell gyújtani”. Dr. Krakomperger Zoltán nem távoli vendégként szólal meg, mégis vendég volt Nyíregyházán, ahol az egyházközségi zsinaton beszélt az egyház megújuló szerepéről, a lelki segélyszolgálatról, a felnőttképzésről, a katolikusoknak a társadalomban való jelenléte fontosságáról.

A kötetbe foglalt interjúk híven példázzák az ökumenizmus egyre erősödő jelenlétét, igényét is. Ennek jegyében „találkozhatunk” a könyv lapjain római katolikus, görögkatolikus személyiségek mellett református, evangélikus főpapokkal, zsidó rabbival is. A beszélgetések vezérfonala azonos témákat vet fel: az egyház szerepe a mai társadalomban; a hitünk alapvető kérdései az evangélium fényében; közösségeink megtartó ereje és szerepe a

megmaradás jegyében; önnön szellemi és spirituális értékeink megbecsülése és megőrzése a mai világ koráramlatai ellenében. Ily gondolatok olvashatók ki Bölskei Gusztáv reformtus püspök szavaiból, aki a nagypéntek és a húsvét üzenetét értelmezi. Ezzel egy időben szól arról, hogy ünnepelni igazán csak közösségekben lehet. Közösségekben, amely napjainkban ki van téve az erózió, a bomlás veszélyeinek. „Kellenek az együttlétek!”, kell az egymásra figyelés – a fiataloknak az idősekre, az időseknek a fiatalokra. Ittész János, evangélikus püspök utal arra, hogy Isten szeretetének a társadalomban, a nemzeti közösségekben is jelen kellene lennie, amint a keresztény értékeket felmutató, közvetítő hangnak is. „...aki a korszellemmel házasodik, nagyon hamar megözevgyül” – szép metaforával fejezi ki, mit jelent az elfordulás Istentől, a keresztény hittől, hiszen csak „Isten szeretetének varázslatos szeretetközösségében” teljesíthetjük ki magunkat a családban, a nemzeti és keresztény közösségekben is.

Bozorádi Zoltán evangélikus esperes az egyház történelmi küldetéséről szólva az Isten igéjéhez való hűségről, a folytonos megújulás szükségességéről beszél, arról a krízisről, amely napjainkban létünk és megmaradásunk alapértékét sújtó válságról szól – oly kérdésekről, amelyek minden eddigivel szemben súlyosabb kihívások elé állítják az egyházakat. A lét és megmaradás kérdései egészen más tartalmat nyernek dr. Schöner Alfréd főrabbi szavaiban, aki a zsidóság elleni történelmi bűnre emlékeztet, szereteteik elvesztésére. „Szabolcs–Szatmár a magyarországi zsidóság fellegvára volt.” Volt! Mily keserű emléket idéző szó! A szülőföld sorsa mégsem hagyja közömbösen, amint az ország sem. Fontos és figyelemre méltó fölvetése: „én nem választanám szét az egyház

érdekeit Magyarország érdekeitől”. Szavai az elhangzásuk óta eltelt huszonkét év múltán sem vesztek érvényükből, értékükből.

Méltatásunk végére hagytuk a kötet írásait időben húsz évvel megelőző (1979) dr. Bartha Tibor református püspökkel készített interjút. Szemléletes példa arra, hogy milyen mozgástere volt akkor az egyházaknak: a békepapság, a Hazafias Népfőnt keretében vállalt tevékenység, a tartalmában korlátozott, csonka megszólalás lehetősége, a kompromisszum elfogadásának kényszere. Hisszük: az az idő végleg lealkonyult.

Becsukjuk a nagyon sok értékes gondolatot hordozó kötet lapjait. De, mint minden mű, ez is továbbgondolásra készítet, ez is fölveti bennünk a jövő, történelmi egyházaink jövőjének kérdéseit az új léthelyzetben: a globalizáció hagyományos értékeinket romboló világában. Az „ecclesia semper reformanda” eszménye, igénye és szándéka szembe tud-e szállni a napjainkban, a jövőben elénk táruló akadályokkal, az életünket uralni kívánó Mammonnal, az eszményeinket, a nemzeti és vallási hagyományainkat tagadni kívánó, feledtetni akaró törekvéssel, az önzéssel, a hitélet megsemmisítésre törő Istentagadó szándékokkal? Reményünket a Biblia Károli Gáspár fordította igéjére alapozzuk: „... te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat.” (Máté 16, 18.)

„Amíg élek, pap és püspök maradok” Balogh József interjúi szerzetesekkel és főpapokkal. Nyíregyháza 2020. Örökségünk Könyvkiadó Kft., 164 p.

MÁRIÁS JÓZSEF

Földalatti perspektívák

A legismertebb földalatti emlős egy cseh rajzfilmfigurának köszönhetően gyerekek nemzedékének vált kedvencévé, a felnőtteket viszont már annál inkább megosztja. Sokan kiemelik a kártevők elleni hasznosságát, a pázsitot kedvelők azonban folyamatosan harcolnak ellene. Sze-

münk elől rejtett életmódja miatt keveset tudunk róla, titokzatosság lengi körül, mint Tamás Tímea kötetét is, melynek alliteráló címe – *Vakondvilág* – egyszerre fokozza kíváncsiságunkat ezen idegen animális szféra iránt, és tölt el az „alászállás” félelmével. Tovább erősíti ezt az érzést a borító illusztrációja, asszociálva egy olyan perspektívát, melyben a köznapi érzékelésünkre, s főként a látás biztonságot adó szerepére kevésbé hagyatkozhatunk.

A költeményeket olvasva várakozásunk beigazolódik: tulajdonképpen tematikus kötetet tartunk a kezünkben, a nyitó versfüzért és a töredékeket nem szétválasztva 29 alkotást találunk benne, melyeknek egységét mindennél erősebben teremti meg a „vakond-tematika”. Jelentős részben mindez már a verscímekben manifesztálódik. Főként jelzős szókapcsolatban vagy egyéni szóösszetételekben találkozunk vele – *Vakondvilág álma, A tévelygő vakond, Vakondbúcsú (sokadik), A szerelmes vakond, A szenvedő vakond, Vakondbúcsú (még), Vakondromantika, A merengő vakond, Vakondsikoly (betét), Az elköszönő vakond, A vakond utolsó verse* –, esetleg alcímbe-

jelenik meg – *A pátrohái nagyhatáron (a vakond betétdala)* –, vagy a fogalom jelentésmezője utal rá: *A járatfúrás ideje, Átjárók*. Számos esetben a mottó utal előre – vakondmódra (*Búcsúztatások V.*), nagyon lentről (*Búcsúztatások VI.*), a búsongó vakondtól, érzelmesen (*Barnavers*), a vakond betétdala

(*A pátrohái nagyhatáron*) –, sokszor pedig a versszövegekben találjuk meg a fogalomkörhöz tartozó szavakat: „röglakó, földlakó, bucka, túrás, alagút, járat, kupac”. Az egyik vers kifejtett metaforája – „én a vakond” (*A pátrohái nagyhatáron*) – nyilvánvalóvá teszi, hogy szereplíráról van szó, melynek alanya éppen az animalitás felől kísérli meg újrasszituálni énjét. Van néhány alkotás, amelyben ugyan explicit módon semmi nem utal a „vakondlét” problematikájára, de ezek esetében is megfigyelhető az a beszédmód és az a költői eszköztár, ami miatt a kötet teljesen egységesnek érződik. Olyan individuális líra ez, melynek talán legfőbb tétje a szembenézés, ám ennek dilemmái némileg zárójelbe is teszik az alanyi költészet dominanciáját. Az identitás megtalálása, az igazi értékek felismerése, a felszín mögötti lényeg észrevétele, az egyén felelőssége és az én idegensége olyan képletek, amelyek a kollektivitás irányába is kitérítik az értelmezői horizontot.

A kötetnyitó ciklus hat számozott versét (*Búcsúztatások I–VI.*) elolvasva még nehezen válik kirajzolhatóvá a versbeszélői szubjektum, melynek körvonalazha-

tóságát a változó narratívák is nehezítik. Bizonytalanok a „te” és az „én” határai, nem rögzített, hogy az E/2. személyű megszólalás önmegszólítás-e vagy dialógikus viszony megteremtője. Az ötödik versben úgy tűnik, hogy az E/2. személyű szavakat a lírai én önmagához intézi. A második és a negyedik költemény E/2. személyű apostrophéi viszont már egyértelművé teszik a társ jelenlétét, ami inkább társtalanságban nyilvánul meg. A harmadik rövid versben kizárólag az E/3. személyű narratíva dominál, a cikluszáró alkotást pedig az énbeszéd uralja. A kötet lírai éneje ilyen formán széttartó, folytonosan formálódik, miközben végig tanúi lehetünk önkeresésének, illetve annak az úton levésnek, amelynek lokális determinánsai erősen meghatározzák a kötetet. Nagyon jellegzetes a szerző térkezelése, ami már abban megnyilvánul, hogy a folyamatos úton levés, a célhoz érés, a megérkezés fogalmai rendre felbukkannak, a versek középpontjába helyezve a változás, a mozgás tapasztalásmódjait. Megjelenik mindez a szóhasználatában (menni, jötem, mendegélek, poroszkálni, költöznek, elhagylak, baktatsz, járok, úsznak tova, utaznak, döcögök, kószál, halad, fut, szalad), s az utazás változatos módjaiban is (gyalog, vonaton, [vakond]járatban). Utóbbiak közül különösen hangsúlyos a vonat-motívum, ami hol konkrét jelentésben („a reggeli személyvonaton te viszel”), hol valamilyen szókép elemeként tűnik fel. Lehet a „te” metaforája („vonat vagy miről nem tudok leszállni”), a lírai én léthelyzetét meghatározó szimbólum („az ámokvonat csak fut veled”), annak mozgását érzékeltető hasonlat („egy zuzmarás szürke tájba / futok bele / mint a vonat”) vagy allegória a cím nélküli versben. A témát kontextualizálja *A kisállo-*

máson című vers, s a töredék megnevezés alá sorolt négy vers egyike is *A vonaton* címet viseli. Sőt a *Számvetés* című versben ennek kapcsán idézi meg a szintén „vasútközpontú” költőelődöt („a József Attilák / a fenti világot bírják / egészen a sínekig jutnak / fiai ők a vonatoknak”).

Térkezelésének sajátossága, hogy a lélek terei mellett konkrét földrajzi helyszíneken is végighaladunk, pontosabban egy-egy vidékre többször visszatérünk. Ezeket előfordulásuk gyakorisága okán három csoportba sorolhatjuk. Négyeszer tér vissza Szibéria, melyhez eleinte pozitív képzetek kapcsolódnak („Szibériában fehér a tajga / s a téli szél szépen betakarja”; „a szél porhóval lassan betakargat / s maradhatsz kedves Szibériában”), a lírai ének egyfajta nosztalgikus vonzódása érezhető vele kapcsolatban. A második csoportba az India-előfordulások tartoznak. A versek harmadában jelenik meg a Távolság. A *Búcsúztatások-ciklus* záróversében a hinduizmusnak több elemét is játékba hozza („furcsa köldökmuto-gató / szobrok világa / sokkarú egyarcú isteneké”), de a Gangesz és Siva által is megidézett színhelyhez nem nosztalgikus viszony fűzi. Mint egy korábbi utazás emlékei villannak fel; jelentőségük inkább abban áll, hogy a jelenlegi környezetéhez való viszony valóságára döbbenik rá, arra az egyetemes tapasztalatra, hogy „ugyanolyan a föld Új-Delhi, India / és Pátroha alatt” (*A pátrohai nagyhatáron*). S így eljutunk a helyszínek harmadik csoportjához, melybe leginkább egy tágabb értelemben vett nyírségi vonatkozás során érinthető települések tartoznak. Keme-cse, Pátroha, Ajak, Kék, Kékcse, Záhony versbe foglalása teszi megkérdőjelezhetlenné a szerző kötődését. Mindez nem adja azonban a hazatalálás élményét, a

megállapodás biztonságát, mindenütt ott kísért a felszámolhatatlan idegenségérzet, a vendéglét és a beszorítottság tudata, az „örület, amikor a vakondot szorítani kezdi a föld” (*Búcsúztatások III.*).

A kötet számtalan verse érinti az otthonra, a hazára, a házra, a társra találás kérdésköreit, de az állandó keresés és úton levés ellenére csak „a soha meg nem érkezés” (*Vakondvilág álma*) lehangoló állapotát mutatja. Azzal szembesít, hogy „mindig rosszfélé haladunk” (*Vakondbúcsú <még>*), és „az itt s az ott összekeveredett” (*Vakondsikoly*). Mégsem érezhetjük azt, hogy a keresés értelmetlen lenne. Ahogy az egyik legjelentősebb vers rávilágít, ugyan „a keresésnek ma nincs / divatja / nem érnek rá / mindenki csak talál” (*Átjárók*), a „világok teremtésének” csak ez lehet a módja. S szintén az említett alkotás centrális megállapítása, ami az egész kötet szempontjából átgondolt koncepcióra vall az, hogy a „bölcesség bevonatát / csak szem nélkül / látni”. Az újra és újra felbukkanó vakság-látás fogalompárja kiválóan egymásra rezonáltatja a vakondlét és az elidegenedett világban tájékozódni kívánó emberi lélek kölcsönhatásait. Ugyan a külvilágról a legtöbb információt a látás útján szerezzük, a lényeg legtöbbször láthatatlan. Miként a vakond is „szemmel nem látó” (Az elköszönő vakond), attól még észleli a szemmel fel nem fogható jeleket, s hallja „a föld alatti titkos utak gyönyörködtető dallamát”. A föld alatti lét asszociálhatja a dolgok mögötti rejtett értékeket, a gyakran felületes emberi percepció számára nehezen megnyilvánuló esszenciát, azt, hogy „a föld zenéje nélkül soha / soha nem kelne ki a mag” (*Az elköszönő vakond*). Első látásra sokszor hajlamosak vagyunk „csak a külsínt” (*A járatfúrás ideje*) észrevenni,

időnként méltánytalan alkut kötni, a lelünköt eladni (*Átjárók, cím nélküli vers*), keresni az „átjárót” (*Átjárók, Vakondromantika*), de aztán rá kell jönnünk, hogy ezek csak időleges megoldások, nem lehet sokáig a „határon” élni. A szubjektum kiúttalanságát a térbeli határhelyzetek (föld alatt–föld felett, itthon–távolban) mellett az időviszonyok átmenetisége is jelzi. A megszólalás helyzete többször átmenet a nappal és az éjszaka, az ébrenlét és az álom között: „nem tudok már élni / azon a határon / [túl pátoszos vagyok] / ahol reggelente elkerül az álom” (*Búcsúztatások II.*), „szeretném, ha virradatig / rám találna a feledés” (töredék – *Édesbús vers*). Az említettekén túl szimbolikus jelentőségű az erdő archetipikus képének megjelenése. Mintha az erdő nemcsak a mesékben lenne a világ jelképe, a szubjektumnak itt is el kell boldogulnia a „hívságok erdejében” (*Búcsúztatások I.*), s bolyongásának állandó kísérője az avar. De nemcsak a lehullott levelek miatt lesz úrrá több versen a pusztulás, a verem, az esővíz, a köd, a sár, a szenny, a hamu, a zúzvara szintén negatív hangulatot árasztanak. Tovább fokozza ezt az erőteljes évszakmetaforika, hiszen szinte kizárólag az ősz és a tél képei dominálnak, nemcsak a táj ábrázolásában, de az egyén érzéseinek kifejezésében is: „az őszbe tekerve élek” (*Számvetés*), „az ősz árnyékában élek” (*A szerelmes vakond*), „csak tűröm hidegét a télnek / fagnak” (töredékek – *Búcsú*), „az én madárijesztőm / várja a telet” (reminiszcencia). Paradox módon még az *Április* című vers felütése is a telet idézi: „egyszer régen / egy április télben / valaki hiányzott nekem”.

S ha mindettől még nem éreznénk elég komornak és baljóslatúnak a kötet hangulatát, akkor gondoljunk a színek jelentés-

hordozó szerepére, kettős értelemben is. A versszövegekben leggyakrabban a szürke fordul elő, annak minden fásultságával és monotonitásával (szürke ég, szürke kabát, szürke táj, szürke zúzmará, szürke pókfonal, megszürrült fal, szürkésre vált bőr). Többször jelenik meg a barna és a sárga, melyek, bár meleg színek, szövegbeli beágyazottságuk többnyire nem hordoz barátságosságot vagy vidámságot. A Barnavers beszélőjének attitűdje már eleve „búsongó”, s fényvesztett bundájának megsárgulása szintén természetellenesnek hat. Ugyanígy a falevél is léte végét járja, ha már sárgul (töredék – *A vonaton, Az elköszönő vakond*), és beteljesítette sorsát a betakarítás után „sárgába hulló nagyhatár” (*A pátróhai nagyhatáron*) is. Ha mégis felvillan egy-egy étellel teli árnyalat, annak hatását nem engedik érvényesülni a környező sorok. Az eget fénnyel teleszóró szentjánosbogarak röptének hamar véget vet az ősz kérlelhetetlen beköszönte (*Barnavers*), a „pipacsvirágos piros réten” való szemlélődést megzavarja, ahogy a tücsök „halálra dalolja magát” (*A szerelmes vakond*), a „szitakötő szárnyának csillogása” a föld alól nem látható (*A járatfúrás ideje*), s hiába hallatszik halk zene a távolból és hiába „sárga a hold ruhája”, ha közben „szemetesen alszik a város” (*Karácsony*). A színekről szólva külön elemzést érdemelnének Szurcsik József illusztrációi, amelyek a versek hangulatához hasonlóan nyomasztóan hatnak. A rajzok tematikája, színe és formakincse egyaránt az én szorongatott léthelyzetét, (ki)látástalanságát, identitásának behatárolhatatlanságát aszszocialja. A körvonalak nélküli, kísértéseként, víziókként is értékelhető alkotások tökéletesen megfeleltethetők azon költői látomásoknak, amelyek a lírai én nyelvén a következő szavakban testesülnek

meg: örület, hallgatás, fájdalom, vágy, egyedül, álom, csend, érzés, lélek, titok.

Az említett kifejezések bizonyítják a beszélőnek az anyagi szféra mellett az ontológia iránti érzékenységét. A kötet emlékezetes nagyverse a (*Vakondbúcsú <még>*), melyben együtt van jelen a küldetésesség – „a világ gondját én viselem / gyöngé vállaimon hordom” –, az állhatatosság – „kötelességem ásni” – és a nyomhagyás – „hová lesz, ami kimarad / elmarad kiesik” – problematikája. S ami még érdekesebb, hogy egy versben szerepel a védikus és a keresztény hagyomány, de egyik sem képes fogódzókát adni a lírai én számára. A lélekvándorláshoz a „nyomasztó öröklét” képzete társul, s a ciklikusság szükség-szerűen magába zárttságot is eredményez, melynek legérzékletesebb kifejezői a kötetzáró mű sorai: „az én egyenesem kör / magába forduló világ”, „a körforgásnak soha, de soha nem lesz vége” (*A vakond utolsó verse*). A kereszténység kínálta alternatívák szintén nem tudják kimozdítani determinált helyzetéből: „s a feltámadás egyre nehezebben ment” (*Búcsúztatások V.*), „a feltámadás nem a mi asztalunk” (*A pátróhai nagyhatáron*), „imádkoztam a napfényben / bár nem tudom mi az” (*Az elköszönő vakond*). A túlvilági és az evilági kapaszkodók hiánya elfojtja az ember törekvéseit, a változtatásra irányuló szándékait. Ha pedig képtelen vagyok a változtatásra, annak egyenes következménye, hogy a „sorsom panaszkönyv” (*A szerelmes vakond*) és „Kiszikkadt föld a lelkem” (*Vakondsikoly*). Ezekből az érzésekből már megérthető, hogy nemcsak a kötet záró darabjai tematizálják a búcsút, hanem a könyv azzal kezdődik, s motívumai később is többször felbukkannak a címekben és textusokban egyaránt: (*Búcsúztatások I-VI.*, *Búcsú*, *Vakondbúcsú <sokadik>*,

Vakondbúcsú <még>, *Az elköszönő vakond*, *A vakond utolsó verse*); „el kell tűnni egy pirkadatban” (*Gyévuska verse*), „ez már az ősz búcsúzni kellene” (*Barnavers*), „eltűnni kellene” (*A szerelmes vakond*), „be kellene fejezni” (*Még május*).

Az alkotásnak, a költészetnek a rejtetten jelen lévő dimenziói sem hoznak megnyugvást. Az ezekre vonatkozó reflexiókat hol önironikus – „kókadt versek / kókadt fűzfapoétái vagyunk” (*A pátrohai nagyhatáron*), „nem vagy egy József Attila mondták” (*Számvetés*) –, hol ihletlenségre utaló – „2 szikár sort kerestél / s hogy nem találhatod gyalázat” (töredék – *A vonaton*), „pedig csak 1 sor kellene / belevakulunk míg keressük” (töredékek – tölteléksorok) – megszólalásmódok jellemzik. Az írás mégis olyan megtartó tevékenység, ami magában hordozhatja az otthonteremtés lehetőségét: „nem tudok kiszállni a vakondlétből / pedig be kéne fejezni a verset / ami pátosz is hosszú is de végül / vele bélelem e vermet / ami talán a végső otthonom” (*Vakondromantika*).

A legtöbb szöveg nem nevezhető „női perspektívájúnak”, csak két esetben válik egyértelművé a beszélő nemisége. A Gyévuska verse esetében már a cím predesztinálja ezt, a *Barnavers* esetében pedig a kontextus sejteti az önmagára vonatkoztatást: „de egy elfáradt vakondlányon kívül / nincs már senki a fényes tereken”. Árulkodó lehet viszont a szerző testszemlélete, melynek fókuszába egyértelműen a feminitáshoz szorosabban kapcsolódó bőr kerül, annak konnotatív jelentéseivel együtt. Több versben találkozunk vele a kötetben, de lehangsúlyosabb szerepet a *Vakondvilág álma* című alkotásban kap („levethető bőrökben járok / mindennap másikat próbálok / hogy tessem néked”).

A szövegek verstani jellemzőiben vál-

tozatosság nyilvánul meg, a szerző nem használ kötött formát, de néhol különféle rímeket igen. Legjellegzetesebb eszköze az alliteráció: „túrtam egy takaros túrást” (*A kisállomáson*), „kőként, kösöntyűként, koloncként”, „szalrababú szomorú szeméből” (töredékek – *Búcsú*), „kornak kell közhely”, „szitakötő szárnyának csillogásába”, „porlepte pókháló” (*A járatfűrés ideje*), „kókadt kukoricásban” (*Vakondbúcsú*), „pipacsvirágos piros réten” (*A szerelmes vakond*). Mondanivalójának hatásossá tételében kihasználja az alakzatok stílusformáló szerepét, különösen kedveli az ismétléseket és a párhuzamokat. A központosítás nélküliség és a soráthajlások gyakran szemantikai többértékűséget eredményeznek. Figyelemre méltó az igenevek, különösen a főnévi igenevek nagy száma, melyeknek elvontsága helyenként feszültséget kelt, illetve azon tulajdonsága révén, hogy személyre vonatkoztatás nélkül tud cselekvést kifejezni, tovább fokozza a szubjektum rögzítetlenségét.

Tamás Tímea versei olyan földalatti utazásra hívnak, melynek során mindig ott lesz a veszély, hogy „hátunk mögött is beomlanak / a falak”, de az útról visszatérve más perspektívából fogjuk „várni a másnapot a más napot” (*A járatfűrés ideje*).

TAMÁS TÍMEA: *Vakondvilág*. Kolozsvár, 2019. Polis Könyvkiadó, 80 p.

NAGY BALÁZS

Kisvárdai a középkorban

Néző István kisvárdai könyvtáros, helytörténész 2021 tavaszán újabb – immár sokadik – helytörténeti munkával jelentkezett, mely Kisvárdai középkori történetét mutatja be 1526-ig változatos megközelítésben.

Az első fejezet Kisvárdai Árpád-kori történetét ismerteti. Ennek első részében a város nevének eredetével foglalkozik. Kitér belőle, hogy az előző Várdai Aladár – a későbbi Várdai család egyik őseinek nevében – bukkan fel 1271-ben. A települést csak Várda, gyakrabban Kisvárdai néven említik a források, az elnevezés már a középkortól fogva állandósult. Nevét feltehetőleg a beköltözők által itt talált földvárról kapta. Ez a nyelvészeti megállapítás bizonyosan helyes, ám megjegyezném, hogy a vélelmezett földvár egyértelmű régészeti bizonyítéka a mai napig hiányzik.

A második fejezetben tér ki a szerző a város honfoglalás és Árpád-kori emlékeire. Ezek közül az egyik legfontosabb az az 1852-ben napvilágot látott fokosbalta, illetve kengyel, melyek a Nemzeti Múzeumba kerültek. Az említett tárgyak honfoglalás koriak, bár lelőhelyük pontosan nem meghatározható, mégis egyértelműen tanúsítják a terület X. századi megszállását. A Gyár utcán – építkezés során – talált kard egy jó évszázaddal későbbi lehet.

Anélkül, hogy elmerülne a régészeti kérdésekben, ki kell térjek egy, a feltételezett korábbi – bronzkori – földvár X–XI. századi használatára utaló leletre. Ennek lenne a bizonyítéka egy 1972-ben, a DNy-i toronyban talált kard, mely támogatná a vár államalapítás kori használatát. A helyzet azonban az, hogy a kard ma már

nincs meg, ráadásul a törött fegyvernek a gombja is hiányzott, ami a korai kardok esetében korhatározó jelentőségű. Kardot pedig a középkorban is használtak, így egy ilyen fegyver előkerülése a vár területén nem lenne meglepő. A fentiek miatt nem tartom a tárgyat a földvár későbbi használatára bizonyítéknak. Nem támogatja ezt a felvetést egyébként sem a korábbi, sem a jelenlegi ásatások – még közöletlen – leletanyaga sem, legalábbis a mai vár területén.

A második fejezetben a Várdai család történetéről olvashatunk. A szerző részletesen tárgyalja a Gutkeled nemzetségből származó család, illetve magának a nemzetségnek is a történetét. A szerző szakirodalmi és okleveles források alapján mutatja be a különböző ágakat, családtagokat, leszármazottakat. A mai kor kutatójának sokszor nem könnyű eligazodni a különféle, olykor egymásnak ellentmondó források szövevényében, de Néző Istvánnak számos esetben sikerült rendet vágni a rengetegben. Ugyanakkor bizonyosan

lesznek olyan kérdések is, melyeket források hiányában valószínűleg soha nem sikerül megválaszolni.

Villából – oppidum, azaz Várdának faluból mezővárossá válását mutatja be a következő fejezet. Ez a középkorban nem csak egy névváltozást jelentett az oklevelekben, hanem számos előnnyel és kiváltsággal is járt a település számára. A mezővárossá váláshoz vezető út egyik állomása volt a vásártartás joga, melyet az okleveles adatok alapján Kisvárdán már 1327-ben is gyakoroltak. 1337-ben azt írják, hogy a hetivásárt „emberemlékezet óta” megtartják. I. Lajos király 1368-ban kiadott oklevelében engedélyezte a Várdaiaknak a birtokaikon való földesúri bíraskodást, mely jelentősen bővítette a család kiváltságait. Ehhez 1393-ban járult a Mária királynő által adományozott pallosjog, illetve ő erősítette meg a vásártartás jogát is. A család folyamatosan megerősödő szerepét jelzi a Zsigmond király által 1415-ben adományozott várépítési engedély. Bizonytalan a pontos dátuma, de általában 1421-re teszik a település oppidummá válását. Ennek egyik bizonyítéka lenne egy 1421-es pecsétnyomó, melyen a Kisvárdai pecsétje felirat szerepel. A magam részéről a könyvben bemutatott pecsétnyomót jellege alapján mindenképpen későbbi készítésű tárgynak gondolom, ezért a keletkezés szempontjából egy szerencsés forrás felbukkanása megnyugvást jelentene a történettudomány számára. Ezt követően még az 1453-ban V. László király által adományozott országos vásártartási jog volt az, amely mintegy betetőzte a Várdaiaknak, illetve közvetve a városnak adományozott jogok és kiváltságok sokaságát. Ezt már csak kiegészítette a

Várdai István érsek városnak adott szabadalomlevele 1468-ban.

Érdekes része a fejezetnek az, amely a népességgel foglalkozik. Bár a források szűkössége, jellege miatt csak becslésekre lehet hagyatkozni, az mindenesetre kiderül, hogy a város lakossága a középkor folyamán folyamatosan növekedett, egészen a XVI. század elejéig, amikor is – több tényező hatására – egy viszonylag jelentős csökkenés mutatható ki, ám az még így sem számított kis településnek a mezővárosok sorában.

A gazdaságot és társadalmat ismertető rész elején plasztikus leírást kapunk a maitól jelentősen eltérő középkori természeti környezetről, mely egy ma már nehezen elképzelhető tájat jelenít meg számunkra.

A gazdálkodás kereteit adó egységek (telkek, szántók, rétek stb.) bemutatását követően részletesebben megismerkedhetünk a jobbágyi és majorsági gazdálkodás jellemzőivel, illetve a jobbágyság terheivel. Rögtön hozzá kell azonban tenni, hogy a földművelés mellett az iparral is foglalkoztak a mezővárosban, noha számarányuk mindössze ötöde lehetett az adózóknak, s szakmabeli differenciálódásuk viszonylag szerény mértékű volt. A fentiek egyben utalnak arra, hogy működésük jellemzően a városra, illetve a környékére terjedhetett ki. Néhány forrás alapján az egyéb feladatokat ellátó személyekről is olvashatunk.

A kereskedelmet élénkítette, egyben helyzeti előnyt jelentett a város számára, hogy áthaladt rajta a „magna via” néven emlegetett hadi- és kereskedelmi út. A közelben lévő egyéb utak, valamint a révek, tovább erősítették a település, illetve az ezeket részben birtokló Várdai család szerepét a térségben.

Izgalmas fejezete a könyvnek a középkori egyháztörténetet bemutató rész. Kisvárdá kapcsán közismert az a hagyomány, miszerint első templomát I. László építtette 1082-ben Bököny határában tatárok felett aratott győzelem emlékére. Ez így biztosan nem igaz, ám mégis valószínűsíthető, hogy volt valamiféle alapja a hagyománynak, s valóban létezhetett egy mára már elpusztult korai templom a településen, ám erről többet régészeti kutatások nélkül nem lehet mondani. A középkori eredetű római katolikus templomon kívül megismerkedhetünk annak középkori felszerelésével, s információkat nyerhetünk a kriptára, temetőre, kápolnákra, valamint a forrásokból ismert plébánosokra vonatkozólag is.

Színes része a kötetnek a település művelődéstörténeti emlékeit bemutató egység, melyben a váron kívül, szó esik a művészettörténeti irodalomban számon tartott kőfaragványokról, a vár feltárása során előkerült kályhacsempékről, különféle mondákról, s a Várdai családhoz kapcsolódó írott anyagokról, kódexekről, versekről stb.

A kötet utolsó harmadában életrajzokat olvashatunk olyan jeles személyekről, akik Kisvárdához köthetőek. Kisvárdai Jánosnak, a sárospataki iskola rektorának portréját követően a legismertebb, s egyben legjelentősebb személynek, Várdai István bíborosnak, kancellárnak, a vár építését elkezdő főúrnak bőségesen adatolt biográfiája következik. Végül, de nem utolsósorban Várdai Ferenc életével, „egy reneszánsz püspökkel” ismerkedhetünk meg, akiről legtöbben annyit tudnak, hogy nevéhez fűződik a gyulafehérvári Várdai-kápolna építése. Néző István terjedelmes, adat-

gazdag írása több szempontból mutatja be a humanista püspök életútját, s ennek megismerése után talán a befogadó is árnyaltabban tekint működésére.

Összegezve a benyomásaimat a kötetről elmondhatom, hogy egy olyan, számos forrást felvonultató munkát vehet a kezébe a kíváncsi olvasó, mely számos nézőpontból igyekszik megvilágítani e szabolcsi oppidum középkori történetét. A sok, eddig szétszórt adat összefűzésével értékelni lehet a város és a Várdai család jelentőségét a középkori Magyarország viszonyai között. Egyben értékelhetjük Néző István munkáját is, aki több éves, olykor több évtizedes munkájának gyümölcsét osztotta meg az érdeklődőkkel.

Az ismertetés végén – reménykedve egy esetleges második kiadásban – néhány jobbító szándékú megjegyzést is fűznék a könyvhöz. Tudatában annak, hogy egy genealógiai jellegű összefoglalásban mindig maradnak megválaszolhatatlan kérdések, ennek ellenére a Várdai családot bemutató részben hiányát éreztem a család ágait, illetve annak tagjait bemutató családfának, sőt inkább családfáknak. Olvasás közben ugyanis gyakran kellett visszalapozni, újraolvasni egyes részeket az adatok tengerében. Ezen segíthetett volna néhány olyan ábra, melyek alapján az egyes személyek rokonsági fokai – adott esetben születési, halálozási dátumai – követhetőek lettek volna. Leginkább ebben a fejezetben, de a kötet más részeiben is feltűnő, hogy egyes szövegek magyarra fordítva, esetleg magyarul kivonatolva, míg mások latinul jelentek meg. Ez utóbbiak esetében hasznos lett volna ezek magyarra fordítása, esetleg lábjegyzetben közölve az eredeti szöveget.

Végül – nem akarván elvenni a dicsőséget a várostól, mégis – régészként meg kell jegyeznem, hogy a 119. oldalon kisvárdaiaként feltüntetett XV. századi díszes kis edény nem Kisvárdáról, hanem a nagykállói vár területéről származik. Lásd MAGYAR KÁLMÁN: Régészeti adatok Nagykálló XV. századi történetéhez In: Csepelyi Tamás – Orosz Gézáné

– Ratkó József – Szücs Imre szerk.: A nagykállói járás múltja és jelene. Nagy-
kálló, 1970. 41–51.

NÉZŐ ISTVÁN: Kisvárdai a középkorban.
[H. n.], 2021. 320 p.

JAKAB ATTILA

Szerzőink

- Bakajsa András – irodalomtörténész, Fényeslitke
Dr. Bakó Endre – irodalomtörténész, Debrecen
Bory Zsolt (1921–1984) – költő, könyvtáros
Bugya István – költő, író, Tiszadob
Dr. Cs. Varga István – irodalomtörténész, Eger
Dr. Holmár Zoltán PhD – történész, Jósza András Múzeum,
Nyíregyháza
Jakab Attila – régész, Jósza András Múzeum, Nyíregyháza
Jenei Gyula – költő, szerkesztő, Szolnok
Dr. Karádi Zsolt PhD – főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem
Dr. Kulin Borbála PhD – költő, irodalomtörténész, szerkesztő,
Debrecen
Kürti László – költő, szerkesztő, Mátészalka
Prof. dr. Lóki József – geográfus, professor emeritus,
Debreceni Egyetem
Természetföldrajzi és Geoinformatikai Tanszék
Máriás József – ny. újságíró, Nyíregyháza
Marik Sándor – újságíró, Budapest
Dr. Nagy Balázs PhD – irodalomtörténész, kritikus,
Nyíregyházi Egyetem
Dr. Sipos László PhD – műemlékvédő, műemlékfotós,
az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság tagja,
Nyíregyháza
Dr. Szabó G. Ferenc PhD – nyelvész, főiskolai tanár,
Nyíregyházi Egyetem
Prof. dr. habil Szepessy Béla István – grafikusművész, intézetigazgató,
Vizuális Kultúra Intézet Nyíregyházi Egyetem
Varga Vanda – könyvtáros, Nyíregyháza

500 Ft

VAJDA KATALIN-FÁBRI PÉTER: ANCONAI SZERELMESEK (2000)

RENDEZŐ: TARSNÁDI CSABA

GOSZTOLA ADÉL, PUSKÁS TIVADAR, VÁRJÚ OLGA

FOTÓ: KARÁDI NÓRA

20212 >

9 771216 092004